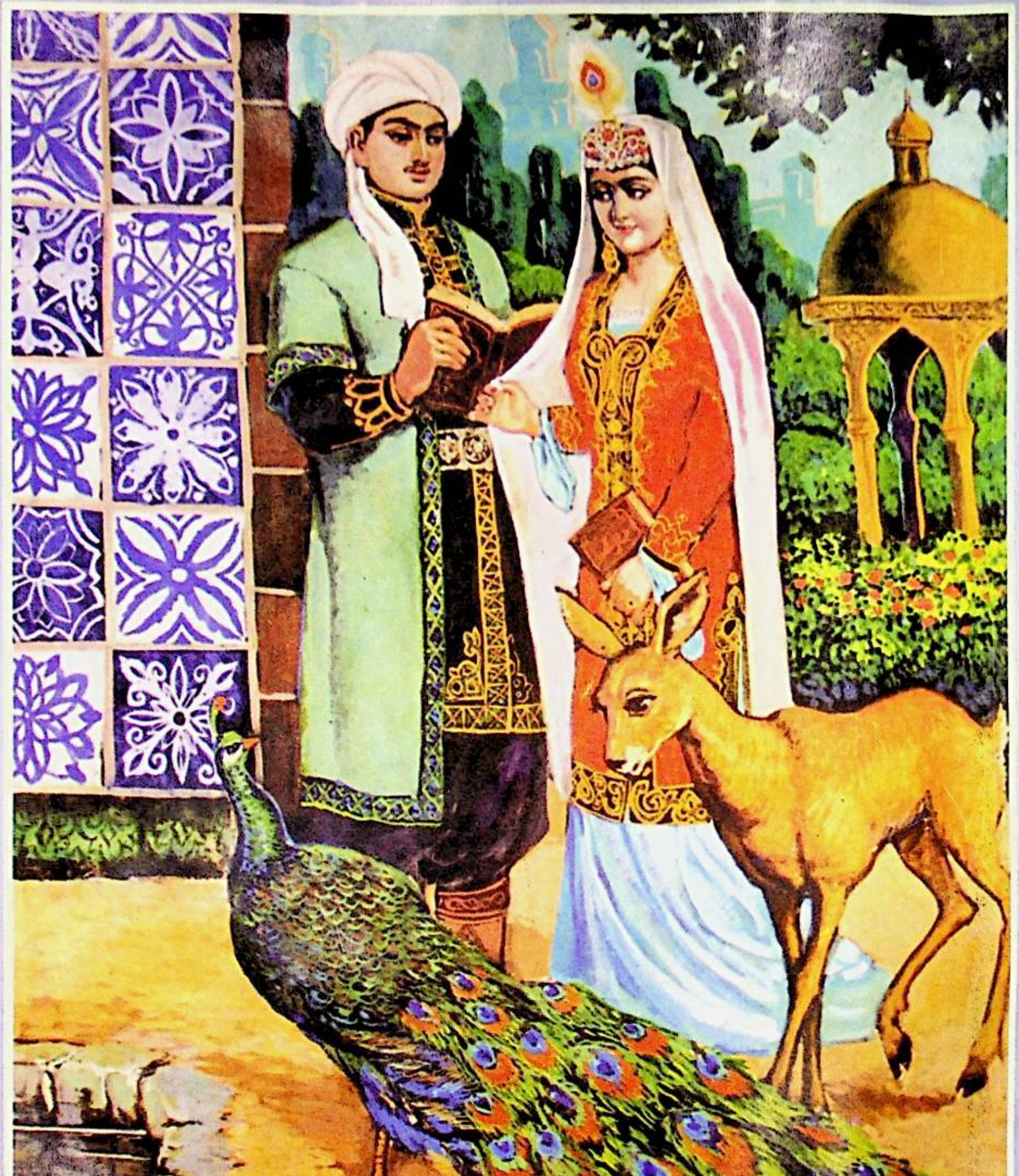

مىراس

1997 (4)

ئۇيغۇر باش كىيىملىرى

① مۇھەممەت ئېلى

② ④ ئىسمائىل ئىبراھىم

③ ئابلىز ئابدۇللا [illegible]

2	1
4	3

مىراس

(پەسىللىك ژۇرنال)

1997-يىل

4-سان

(ئومۇمىي 46-سان)

ھەر پەسىلنىڭ ئوتتۇرا ئېيىنىڭ

20-كۈنى نەشىردىن چىقىدۇ

مۇندەرىجە

بۇرۇننىڭ بۇرۇنىسىدا

بىر جۈپ قىزىلگۈل .... توپلىغۇچى: پازىل مۇھەممەت (1)
مايمۇنەك بىلەن خۇنىزەك .... توپلىغۇچى: مۇتەللىپ پالتاجى (12)
باھار دانىش .... نەشرگە تەييارلىغۇچى: مەتتىمىن تۇردى (19)
مەنشىرە بانۇ .... توپلىغۇچى: رابىيەم ئەمەت (61)
تۆت ساندۇق .... توپلىغۇچى: تۇرسۇن زىردىن (90)

ئايدىڭ كېچىلەر

بىزنىڭ يارلار چىرايلىق .... توپلىغۇچى: سوپاخۇن ساۋۇرۇۋ (5)
سەن يارىمنىڭ كويىدا .... توپلىغۇچى: ھ.مىجىت، م.كامال (87)

يىلتىزسىز دەرەخ بولماس

ئابىھايات ھەققىدە .... توپلىغۇچى: مۇھەممەتئىمىن ھېيت (56)
ئىگەر ھەققىدە .... توپلىغۇچى: ئابلەت ئوبۇلقاسىم (56)
سۇغۇر ھەققىدە .... توپلىغۇچى: مۇتەللىپ مۇھەممەت (57)
توققۇزاق نامىنىڭ كېلىپ چىقىشى ھەققىدە رىۋايەت .... (58)

كۆلكە-جان ئوزۇقى

ھېسامنىڭ يېڭى چاقچاقلىرى .... توپلىغۇچى: ماخمۇت مۇھەممەت (51)

ئاتىلار سۆزى

ماقال-تەمسىللەر .... (59)
ماقال-تەمسىللەر .... توپلىغۇچى: مەمتىلى سايىت (83)

ئالىم بولساڭ ئالەم سېنىڭكى

ئۇيغۇر خەلق پەرھىزلىرى توغرىسىدا .... قەلبىنۇر مۇھەممەت (7)
تۈركىي مىللەتلەرنىڭ توي-تۆكۈنلىرىدىكى «چاچقۇ چېچىش» ئەنئەنىسى
توغرىسىدا .... فىكرەت تۈركمەن (44)
ۋېنگىر خەلق چۆچەكلىرىدىكى شامانىزم مەدەنىيىتى .... جوڭ جىنۋېن (73)
فولكلور ئاتالغۇلىرىغا ئىزاھات .... (88)

ئۈچۈرلار

«مىللەتلەر فولكلور مەدەنىيىتى ۋە ھازىرقى زامان جەمئىيىتى خەلقئارا ئىلمىي
مۇھاكىمە يىغىنى» ئۈرۈمچىدە ئېچىلدى .... مۇختار مۇھەممەت (91)

ھېكىملەر ھېكمىتى

ئاددىي رىتسىپلار .... مەتقاسىم ئابدۇراخمان (86)

مۇقاۋىدا: **تاھىر-زۆھرە** (دۆغ بوياق) — پەرھات ئىبراھىم سىزغان

باش مۇھەررىر: **ئابلىمىت سادىق**

مۇئاۋىن باش مۇھەررىر: **ياسىن زىلال**

جاۋابكار مۇھەررىر: **يۈسۈپ ئىسھاق**

بىر جۈپ قىزىلگۈل

بۇرۇنقى زاماندا، يىراق بىر يۇرتتا بىر-بىرىسگە ئىنتايىن سادىق بىر جۈپ ئەر-خوتۇن ئۆتكەن ئىكەن. ئۇلار ئۆز مېھنىتىگە لايىق كۆڭلىرىنى خاتىرجەم ئۆتكۈزىدىكەن. يىگىتنىڭ ئاتا-ئانىسى بۇرۇنلا ئۆلۈپ كەتكەن بولۇپ، ئايالىنىڭ دۇنيالىقتا يالغۇز قالغان قېرى بىر دادىسى بار ئىكەن. ئۇلار ئۇ بوۋاينى ناھايىتى ياخشى كۈتۈپ، دۇئاسىنى ئالىدىكەن. كۈن-ئايلار ئۆتۈپ بوۋاينى كېسەل ئېگىپ، ئورۇن تۇتۇپ يېتىپ قاپتۇ. ئۆزىنىڭ ئەمدى ئۆرە بولۇشىغا كۆزى يەتمىگەن بوۋاي قىزى ۋە كۈيئوغلىنى بېشىدا ئولتۇرغۇزۇپ:

— باللىرىم، سىلەر ئىنتايىن ئىناق ئائىلە قۇرۇپ، تۇرمۇشۇڭلارنى خاتىرجەم ئۆتكۈزۈۋاتىسىلەر. سىنىمۇ ئوبدان باقتىڭلار؛ مەن بۇنىڭدىن ئىككى دۇنيالىق رازى. بۇندىن كېيىنمۇ خۇدا سىلەرنى خاتىرجەم ياشاشقا نىسىپ ئەتسۇن. مېنىڭ كۈنلىرىم ئاز قالدى. مەن سىلەرگە جىق نەرسە قالدۇرالمايمەن. ماڭا دادامدىن قالغان بىر پارچە كىتاب بار، مەن ئۇنى سىلەرگە قالدۇراي، بەلكىم ئەسقىتىپ قالسا ئەجەب ئەمەس، — دەپ ياستۇق ئاستىدىن بىر بوقچىنى چىقىرىپ، ئۇلارنىڭ ئالدىغا قويۇپتۇ. كۈنلەر ئۆتۈپ بوۋاي قازا قىلىپ كېتىپتۇ. ئۇلار يىغلاپتۇ، قاقشاپتۇ، ئورنىغا كەلمەپتۇ. ئاخىرەتلىك ئىشلىرىنى ئوبدان ئۇزۇتۇپ، ئۆز ئىشلىرىغا كىرىشىپ كېتىپتۇ.

كۈنلەر-ئايلار ئۆتۈپتۇ. بىر كۈنى يىگىتنىڭ يادىغا قېيىن ئاتىسىدىن قالغان كىتاب كېلىپ، كۆرۈپ بېقىش ئىستىكىدە كىتابنى قولىغا ئېلىپتۇ. ئوقۇپ كۆرسە كىتابقا پۈتۈن مىمارچىلىقتا ئائىت نۇرغۇن ھېكمەتلەر جۇغلانغان ئىكەن. يىگىت باشقا ئىشنى تاشلاپ، مىمارچىلىق ھۈنىرىنى ئۆگىنىشكە كىرىشىپ كېتىپتۇ. نەچچە ۋاقىت ئۆتۈپ يىگىت ھۈنەردە ئامالەتكە يېتىپ داڭقى ئەلگە تاراپتۇ.

بىر كۈنى يىگىت ئايالىغا مەسلىھەت سېلىپ:

— خوتۇن، بۇ ئەلدە مىمارچىلىق ھۈنىرىدە مەن بىلەن بەسلەشكىدەك ئادەم يوق. نامىم ئەل ئىچىگە تارالدى، ئەمما باشقا يۇرتقا بېرىپ، ئۇ يەرنىڭ ئۆي ياساش ئۇسۇلىنى كۆرۈپ باققىنىم يوق. بېرىپ بىر كۆرۈپ كەلسەم دەيمەن، سېنىڭچە قانداق؟ — دەپتۇ. ئايالى ئېرىنىڭ مەسلىھىتىگە قوشۇلۇپتۇ. يىگىت بولسا سەپەر تەييارلىقى قىلىشقا باشلاپتۇ. ھەممە تەييارلىقلارنى پۈتكۈزۈپ سەپەرگە ئاتلىنىش ھارپىسىدا ئايالى بىر جۈپ خاسىيەتلىك گۈلنى تېپىپ كېلىپ:

— سىز سەپەرگە چىقىش ئالدىدا تۇرىۋاتىسىز، بۇ گۈلنىڭ بىر تېلىنى سىز ئېلىپ مېڭىڭ، بىر تېلى مەندە قالسۇن. بۇ گۈلنىڭ خاسىيىتى شۇنىڭدىن ئىبارەتكى، سىز ماڭا ۋاپاسىزلىق قىلسىڭىز قولىڭىزدىكى گۈل قۇرۇپ كېتىدۇ. مەن ۋاپاسىزلىق قىلسام مەندىكى گۈل قۇرۇپ كېتىدۇ، — دەپتۇ. يىگىت گۈلنى ئېلىپ ئايالى بىلەن خوشلىشىپ سەپەرگە ئاتلىنىپتۇ.

ئەمدى گەپنى باشقا يۇرتنىڭ پادىشاھىدىن ئاڭلايلى:

يىگىت نىشانلاپ ماڭغان يۇرتنىڭ پادىشاھى ئىنتايىن زالىم ئىكەن. بىر كۈنى پادىشاھ چۈشىدە يەر يۈزىدە سېلىنىپ باقمىغان شۇنداق كاتتا بىر ئوردىدا شاھلىق سەلتەنەتنى سۈرۈپ ئولتۇرۇپتۇ. ئويغىنىپ چۈشىنى ئەسلەپ ئەتىگەندە بارلىق ۋەزىر-ۋۇزرا، ئەشرەپ، ياساۋۇللىرىنى چاقىرىپ:

— مەن كېچە چۈشۈمدە بىر شاھلىق ئوردا كۆردۈم، كۆڭلۈمگە بەكمۇ ياقتى. مەن ئوڭۇمدىمۇ شۇنداق ئوردىدا ئولتۇرۇشۇم كېرەك. سىلەرگە ھازىردىن باشلاپ پەرمان: چۈشۈمدە كۆرگەن ئوردىنى ئۈچ ئاي مۆھلەت ئىچىدە سېلىپ بولۇشۇڭلار شەرت. ئەگەر بۇ ۋەزىپىنىڭ ھۆددىسىدىن چىقالماي ياكى سېلىنغان ئوردا چۈشۈمدىكىگە ئوخشىماي قالسا ھەممىڭلارنى بالا-چاقىلىرىڭلار بىلەن قوشۇپ جەھەننەمگە يوللايمەن، — دەپ سۆزىنى ئاخىرلاشتۇرۇپتۇ. ئوردا ئەھلىنىڭ بېشىنىڭ ئىچىمۇ-تېشىمۇ قېتىپ، تەرەپ-تەرەپكە قاتراپ بۇ خىزمەتنىڭ ھۆددىسىدىن چىقالايدىغان ئۇستا تاپالماي، كوچا-بازارلارغا ئېلان چاپلاپتۇ.

شۇنداق كۈنلەردە يىگىت بۇ شەھەرگە كېلىپ بىر دەڭگە ئورۇنلىشىپ، ئوردا-بىنالارنى كۆرۈپ بېقىش نىيىتىدە بازارغا چىقىپتۇ. ئادەملەر توپ-توپ بولۇشۇپ تۇرغان يەرگە كېلىپ قارىسا تامغا ئېلان چاپلاقلىق تۇرغان. يىگىت ئېلاننى ئوقۇپ ئۇدۇل پادىشاھنىڭ ئوردىسىغا يول ئېلىپ، بىر دورغىغا ئۆزىنىڭ پادىشاھنىڭ چۈشىدە كۆرگەن ئوردىنى سالالايدىغانلىقىنى ئېيتىپتۇ. دورغا ئۇنى پادىشاھنىڭ قېشىغا باشلاپ كىرىپتۇ. پادىشاھ ئوردا ئەھلىنى يىغىپ يىگىت بىلەن سۆھبەتلىشىپتۇ. ئاخىرىدا:

— ئەي يىگىت، ئەگەر مېنىڭ ئويلىغىنىمدەك بولسا ساڭا بېرىدىغان ئىنئامىم چەكسىزدۇر. ئەگەر ئويلىغىنىمدەك بولماي قالسا ھالىڭ بەكمۇ خەتەردۇر! — دەپتۇ.

يىگىت:

— ھۆرمەتلىك پادىشاھ، مەن بېلىمنى مەھكەم باغلاپ تۇرۇپ ئۆزلىرىنىڭ قېشىغا كېلىشىم، ئەگەر بۇ ۋەزىپىنى سىلى ئويلىغاندەك قىلالمىسام كاللام بىلەن جاۋاب قىلىمەن. ئۇ چاغدا مېنى نېمە قىلسىلا ئۆزلىرىنىڭ ئىختىيارى، — دەپتۇ.

يىگىت پادىشاھتىن كۆرگەن چۈشىنى قايتا بىر ئېيتىپ بېرىشىنى ئىلتىماس قىلىپتۇ. پادىشاھ چۈشىدە كۆرگەن ئوردىنى يىگىتكە سۆزلەپ بېرىپتۇ. يىگىت ئوردىغا كېتىدى-

غان ئادەم ۋە ماتېرىياللارنىڭ پۈتۈن
ھېساباتىنى چىقىرىپ ۋەزىرلەرنىڭ تەييار
قىلىشىنى ئۆتۈنۈپتۇ. جېنىنىڭ ئامان قالغاندى-
لىقىغا شۈكرى قىلىشقان ۋەزىرلەر ھەممە
نەرسىلەرنى تەييار قىلىپ بېرىپتۇ. يىگىت
نۇرغۇن ئادەملەرنى يېتەكلەپ ئوردىنى
ياساشقا كىرىشىپ كېتىپتۇ. ئۇ پۈتۈن
ئىشتىياقى بىلەن بار ھۈنىرىنىڭ ھەممىسىنى
ئىشقا سېلىپ ئىشلەپ، پادىشاھ بىلەن
دېيىشكەن قەرەلدە ئوردىنى پۈتتۈرۈپتۇ.
پادىشا قارىغۇدەك بولسا ئوردا چۈشىدە
كۆرگەن ئوردىدىن نەچچە ھەسسە
ياسىداق ۋە سەلتەنەتلىك بولۇپ ياسى-
لىپتۇ. پادىشاھنىڭ كۆڭلى يايراپ يىگىتكە
قايىل بولۇپ ئاپىرىن ئوقۇپتۇ. كۆڭلىدە
«بۇ يىگىتنى رازى قىلىشنىڭ بىردىن-بىر
يولى قىزىمنى بېرىش. قىزىمنى بەرسەم
ئالەمچە خۇش بولۇپ كېتەر» دەپ ئويلاپ
ۋەزىرلەرگە مەسلىھەت سېلىپتۇ. ۋەزىرلەر
بۇ مەسلىھەتنى خوپ كۆرۈپتۇ. پادىشاھ
يىگىت بىلەن ھېچقانداق مەسلىھەتلەشمەي
پۈتۈن ئەلنى تويغا چاقىرىپتۇ. باشقىلاردىن
بۇ خەۋەرنى ئاڭلىغان يىگىت بىر تال
قىزىلگۈلنى كۆتۈرۈپ پادىشاھنىڭ ئالدىغا
كېلىپ:

— ھۆرمەتلىك پادىشاھى ئالەم، ئاڭلىسام
مەلىكىلىرىنى ماڭا ياتلىق قىلماقچى بوپلا،
ھىممەتلىرىگە كۆپتىن-كۆپ رەھمەت.
سىلىگە كۈيئوغۇل بولسام ماۋۇ قىزىلگۈلنىڭ
ئېگىسىگە ۋاپاسىزلىق قىلغان بولمەن، —
دەپتۇ. بۇ گەپلەرنى ئاڭلىغان پادىشاھ
ئۆزىنىڭ پۈتۈن يۇرت ئالدىدا شەرمەندە
بولىدىغانلىقىنى پەملەپ، يىگىتكە يالۋۇرۇپتۇ.
يىگىت پادىشاھنىڭ يالۋۇرغىنىغا پىسەنت
قىلماي، ئوردىدىن چىقىپ كېتىشكە تەمشىلىپ-
تۇ. ئاخىرى غەزەپكە كەلگەن پادىشاھ
ۋەزىرلەرنى يىغىپ قانداق قىلىش چارىسىنى
مەسلىھەتلىشىپتۇ. ئۇلار كۆپ ئويلىنىپ
يىگىتنىڭ يۇرتىغا بېرىپ ئايالىنى يولدىن
چىقىرىپ، يىگىتنىڭ نومۇسىنى تۆكۈش يولى
بىلەن مەقسىتىگە يەتمەكچى بولۇپتۇ. ئالدى
بىلەن سول قول ۋەزىرنى ئەۋەتمەكچى
بولۇپ پۈتۈشۈپتۇ. ئاڭغىچە پادىشاھ يىگىتنى
ئوردىغا بەنت قىلىپتۇ.

سول قول ۋەزىر ئۇزۇن يوللارنى
بېسىپ، يىگىتنىڭ يۇرتىغا بېرىپ ئىزلەپ-سو-
راپ يىگىتنىڭ ئايالىنى تېپىپتۇ. ۋەزىر
نۇرغۇن مال-دۇنيا بىلەن ئايالغا تەلەپ
قويۇپتۇ. ئايال بولسا ۋەزىر ۋە مال-دۇنياغا
كۆز قىرىنى سېلىپمۇ قويماپتۇ. ۋەزىر نۇرغۇن
چارىلەرنى ئىشلەتكەن بولسىمۇ مەقسىتىگە
يېتەلمەپتۇ. ئاخىرى شەرمەندىلەرچە
قايتىشقا مەجبۇر بوپتۇ. سول قول ۋەزىر
قايتىپ بېرىپ بولغان ئەھۋالنى پادىشاھقا
بايان قىپتۇ. پادىشاھ سول قول ۋەزىرنىڭ
ئەقىلسىزلىكىدىن نەپرەتلىنىپ، ئۇنى
ۋەزىرپىسىدىن ئېلىپ تاشلاپ، ئوڭ قول
ۋەزىرنى يولغا سېلىپتۇ. ئوڭ قول ۋەزىر
بېرىپمۇ تالانىغان ئىتتەك سالپىيىپ قايتىپ
كەپتۇ. پادىشاھ ئوڭ قول ۋەزىرنىڭمۇ
ۋەزىپىسىنى ئېلىپ تاشلاپ، ئۆزى يولغا
چىقىپتۇ.

ئەمدى گەپنى ئايالدىن ئاڭلايلى:

ئايال بولسا بۇ ئىشنىڭ يەنە تەكرارلىنىدىغانلىقىنى پەملەپ، بىر ئەرزنامە يېزىپ ئۆز يۇرتىنىڭ پادىشاھىغا سۇنۇپتۇ. پادىشاھ خەلق سۆيەر، ھەققانىيەتچى كىشى بولۇپ، ئەرزنى كۆرۈپ قاتتىق غەزەپلىنىپتۇ ھەمدە بىر نەچچە نەۋكەرنى ئايالنىڭ ئۆيىنى ساقلاشقا ئەۋەتىپ، قانداق كىشى بولۇشىدىن قەتئىي نەزەر، يەنە شۇنداق ئىش تەكرارلانسا پۇت-قولىنى يەرگە تەككۈزمەي ئېلىپ كېلىشنى بۇيرۇپتۇ.

كۈنلەر ئۆتۈپ پادىشاھ بۇ شەھەرگە يېتىپ كېلىپ، ئۇقۇشۇپ يۈرۈپ ئايالنىڭ ئۆيىگە كەپتۇ. نۇرغۇن سوۋغا-سالاملارنى ئايالغا تەگلەپ ئۆز مەقسىتىنى بايان قىلىپتۇ. شۇ ئەسنادا ئۆيدە يوشۇرۇنۇپ تۇرغان ياساۋۇللار تەرەپ-تەرەپتىن پادىشاھنى تۇتۇپ، پۇت-قولىنى يەرگە تەككۈزمەي ئۆز پادىشاھىنىڭ ئالدىغا ئېلىپ بېرىپتۇ. پادىشاھ:

— سەن نېمە جان؟ — دەپ سوراپتۇ.

ھېلىقى پادىشاھ:

— مەن بولسام سىزگە ئوخشاش پادىشاھ، — دەپتۇ.

— سەن بولساڭ ئۆز شەھىرىڭدە پادىشاھ، مېنىڭ ئالدىمدا گۇناھكارسەن. سۆزلە، نېمە سەۋەبتىن ئۇ پاك مەزلۇمغا بۇنداق قىلىقسىزلىق قىلىسەن؟ — دەپتۇ.

ھېلىقى بەدنىيەت پادىشاھ ۋەقەنىڭ باش-ئايىغىنى بىرمۇ بىر سۆزلەپ بېرىپتۇ. شۇنىڭ بىلەن پادىشاھ تېزدىن ئادەم ئەۋەتىپ يىگىتنى ئەكەلدۈرۈپ، ئۇنى بەدنىيەت پادىشاھ بىلەن يۈزلەشتۈرۈپ، يىگىتنىڭ ۋاپادارلىقىغا ئاپىرىن ئوقۇپ، بەدنىيەت پادىشاھنى ئۆز شەھىرىدىن قوغلاپ چىقىرىپتۇ ھەمدە يىگىتكە:

— مەن ساڭا قايىل بولدۇم. سەن شۇنداق ھۈنەرۋەن تۇرۇپ مېنىڭ ھىمايەمەگە ئېرىشەلمەپسەن، «بىر ياخشىنىڭ قەدرى بولماس، بىر يامانىنى كۆرمىگىچە» دېگەن گەپ ھەقىقەتەن توغرا ئىكەن. سەن بۈگۈندىن باشلاپ ماڭا ۋەزىر بول، — دەپتۇ. يىگىت پادىشاھقا تەشەككۈر ئېيتىپ، بىر جۈپ ۋاپا گۈلىنى ئۇنىڭغا سوۋغا قىپتۇ. شۇنىدىن باشلاپ بۇ بىر جۈپ قىزىلگۈل دۆلەتنىڭ سىمۋولى بولۇپتۇ. يىگىت بىلەن ئايالى كۈنلىرىنى ئوردىدا بەختلىك ئۆتكۈزۈپ مەڭگۈلۈك ھەمرالاردىن بولۇشۇپتۇ.

ئېيتىپ بەرگۈچى: **مۇھەممەت ئاخۇن**

توپلىغۇچى: **پازىل مۇھەممەت** (كەلپىن ناھىيە بازار ئىچىدىن)

مۇھەررىرى: **ۋاھىتجان ئوسمان**

بىزنىڭ يارلار چىرايلىق

كىچە يېتىپ ئۇيقۇم كەلمەس
ئۇزۇن تۈنلەردە.
يارىم يوقلاپ كەلسكەن
غېرىب كۆنلەردە.

مەن ساڭا كۆيدۇم دېسەم،
ئاستا قىزاردىڭ گۈل بولۇپ.
سەن خاراپ قىلدىڭ مىنى،
كۆيمەس تېنىمنى كۆيدۈرۈپ.

كۆڭلۈم چۈشتى كۆڭلۈڭگە،
كىردىم سىنىڭ كەينىڭگە.
ساق بېشىم ساراڭ بولدى،
يارىم، سىنىڭ دەردىڭدە.

ئۈستەڭ ياقلاپ بارسام،
مىراپ ساپتۇ كۆۋرۈكنى.
مەن ئۆزۈم كۆيمەس ئىدىم،
خۇدا ساپتۇ كۆيۈكنى.

ئىشىڭ ئالدى باراڭلىق
بىزنىڭ باغلار چىرايلىق.
شۇنچە خەق ئارىسىدا،
بىزنىڭ يارلار چىرايلىق.

باغقا كىردىم كىچلەپ
مارى دېگەن داڭلىق بىلەن.
ئاچچىقى كەلسە ئۇرادۇر،
قولىدىكى ياغلىق بىلەن.

قوي ئۆلۈپ، قويلار ئۆلۈپ،
قوزىسى مەرەپ قالمىسۇن.
يار ئۆلۈپ، يارلار ئۆلۈپ،
ئاشىقى يىغلاپ قالمىسۇن.

چىراغلار ئۆچۈپ قاپتۇ،
پەرلەپ قويسا كۆيمەمدۇ؟
بىزنىڭ يارلار كەلمەپتۇ،
چىللاپ قويسا كەلمەمدۇ؟

خوي غېرىپ بولدى كىشى،
باغداش دېگەن ئىچىدە.
قاناتىم بولسا ئۇچاتتىم
بۇ قاراڭغۇ كېچىدە.

ئۇيان قايرىل، بۇيان قايرىل،
يار سايان قايرىل.
تاپقان-تەرگىنىڭنى بېرىپ،
ياماندىن ئايرىل.

يارىنىڭ بېشىدا شەرى ياغلىق،
قاش-كۆزى كۆرۈنمەيدۇ.
يارىم بىلەن ئولتۇرسام،
غەم غەمدەك بىلىنمەيدۇ.

يارىمنىڭ ئۆيى قايدىدۇر،
سۈيى ياخشى سايدىدۇر.
ۋەدىسى يالغان يارنىڭ
قونالغۇسى قايدىدۇر.

ئۆستەڭ بويلاپ يار ماڭدى،
قاراپ قالدىم يانغۇچە.
كۆرەلمىدىم يارىمنى
يۈرەكلىرىم قانغۇچە.

تاغ ئارىلاپ يۈرگىدەك،
باغ ئارىلاپ يۈرگىدەك.
مەن يارىمدىن ئاڭلىسام،
مەندىن يامانلاپ يۈرگىدەك.

ئۆستەڭ ياقىلاپ بېرىپ،
قوناقتا سۇ ئاچاي دەملا.
ئوتلارنى سىلىپ قويۇپ،
غىپپىدەك قاچاي دەمدىلا.

ئاتلىرىڭ ئارىسىدا،
مېنىڭدەك ئېتىڭ بارمۇ؟
ئەجەپ تولا قارايسەن،
ماڭا بىر كېپىڭ بارمۇ؟

بېغىڭغا كىرەي دېسەم،
شوراڭنى تاپالمىدىم.
يارنى يار دېگەن بىلەن،
بىر كېچە ياتالمىدىم.

ئاي خېنىم ئايدەككىنە،
مىڭىنىڭ تايدەككىنە.
يۈزۈڭگە سەپكۈن چۈشتى،
بويۇڭدا باردەككىنە.

يۇتۇمنىڭ مادارى يوق،
ئەل بىلەن ماڭالمايمەن.
بەختى-تەلىيىم شۇدۇر،
مەن كىمدىن يامانلايمەن.

ساماندەك سارغىيىپ بولماس،
بۇلۇتتەك ئاقىرىپ بولماس.
خۇدا بەرگەن ئىزىز جاننى
يامانغا خار قىلىپ بولماس.

توپلىغۇچى: **سوپاخۇن ساۋۇرۇۋ** (ئاپتونوم رايونلۇق قاتناش نازارىتىدىن)

مۇھەررىرى: **يۇسۇپ ئىسھاق**

ئۇيغۇر خەلق پەرھېزلىرى توغرىسىدا

قەلبىنۇر مۇھەممەت

ئۇزاق ئەسىرلىك تارىخىي ئىزلىرىمىزگە نەزەر تاشلايدىغان بولساق، خېلى كۆپ مەدەنىيەت بايلىقلىرىمىزنى خەلقىمىز ئۆزلىرى ئىجات قىلىپ ۋە يارىتىپ ئۆزلىرى ئۈچۈن كەم بولسا بولمايدىغان ئىجتىمائىي تۇرمۇش مەزمۇنى قىلىپ كەلگەنلىكى، شۇنداقلا قەدىمقىگە ۋارىسلىق قىلىپ، بېيىتىپ، يېڭىنى يارىتىپ، بۈگۈنكى بىر پۈتۈن مەدەنىيەت كاتېگورىيەسىنى بەرپا قىلغانلىقىنى ھېس قىلىمىز. ئۆز نۆۋىتىدە بۇ خىل مەدەنىيەت ئامىللىرى ئۆرپ-ئادەت، قائىدە-يوسۇن... قاتارلىق شەكىللەر ئارقىلىق خەلقىمىز ئارىسىغا كەڭرى تارقىلىپ، خەلقىمىزنىڭ ماددىي ۋە مەنىۋى جەھەتتىكى پىسخىكىسىغا بىۋاستە تەسىر قىلىپ كەلمەكتە. بولۇپمۇ مەدەنىيەتنى قېزىش، رەتلەش ئىشلىرىمىزنىڭ ئوڭۇشلۇق باشلىنىشىغا ئەگىشىپ خەلق فولكلورى ئىچىدىكى ھەر بىر تۈرلەر ئۆز ئالدىغا مۇقىم تەتقىقات مۇنبىرىنى ھازىرلىدى. خەلق پەرھېزلىرى دەل ھازىر ئەڭ كۆڭۈل بۆلۈپ تەتقىق قىلىنىۋاتقان تېمىلاردىن بىرىسىدۇر.

پەرھېز — پۈتكۈل ئىنسانىيەتكە ئورتاق بولغان بىر خىل مەدەنىيەت ھادىسىسى بولۇپ، خەلقئارادا بىردەك «تابو» (Taboo) دەپ ئاتىلىدۇ. «تابو» دېگەن بۇ سۆز تىنچ ئوكيانىنىڭ پولىنېزىيە ئارىلىدا ياشىغۇچى خەلقلەرنىڭ تىلى بولۇپ «مۇقەددەسلەنگەن»، «پاك بولمىغان» ۋە «يېقىن كەلگىلى بولمايدىغان» دېگەن مەنىلەرنى كۆرسىتىدۇ. ئۇيغۇر خەلق پەرھېزلىرىنىڭ ئەسلى مەنىسىگە قارىغاندىمۇ ئوخشاشلا بىرىنچىدىن، خەلق ئارزۇلىغان، مۇقەددەسلىگەن ئوبيېكتلارنى خالىغانچە تىلغا ئالماسلىق، ئالاھىدە شارائىت، ئالاھىدە ۋاقىت ئىچىدە ئۇنىڭ ھۆرمەت نامىنى تىلغا ئېلىشنى، ئىككىنچىدىن، پاك بولمىغان، كىشىلەر تەرىپىدىن پەس كۆرۈلىدىغان نەرسىلەرنى تىلغا ئېلىشقا، ئۇنىڭغا يېقىن كېلىشكە بولمايدىغان قائىدىلىك ھەرىكەتنى، ئۈچىنچىدىن، بۇ قائىدىلەر بۇزۇلسا كېلىپ چىقىدىغان يامان ئاقىۋەتنى كۆرسىتىدۇ. مەسىلەن: خەلقىمىز ئارىسىدا يەر ئانا، تاغ ئاتا، ئۇماي ئانا... دېگەنگە ئوخشاش سۆزلەر بار. بۇ خىل ئاتىلىشتىكى سەۋەب، ئىپتىدائىي دىندا يەر، تاغ كۆك ئىلاھلىق ئورۇنغا ئىگە بولۇپ، كىشىلەر تەرىپىدىن مۇقەددەسلەنگەن ھەمدە خالىغانچە تىلغا ئېلىش پەرھېز بولغانلىقتىن ئۇلارغا سېغىنغاندا، ئۇلارنى ياد ئەتكەندە شۇنداق

uyghurkitap.com

ئاتىغان، سىماچىيەن يازغان «تارىخي خاتىرىلەر» دە مۇنداق مەلۇمات بار:

ھۇن تەڭرىقۇتى سەھەردە چېدىردىن چىقىپ يېڭىدىن كۆتۈرۈلگەن قۇياشقا، كەچتە ئايغا بەيئەت قىلاتتى. ئۇلار ئاي ۋە يۇلتۇزلار روشەنلەشكەن ۋاقىتلاردا دۈشمەنگە كەڭ كۆلەملىك ھۇجۇمغا ئۆتەتتى. ئاي كەمتۈكلەشكەندە قوشۇنلىرىنى چېكىندۈرەتتى...

بۇ خاتىرىدە قەدىمكى كىشىلىرىمىزنىڭ تەبىئەتكە بولغان چوقۇنۇشى نەتىجىسىدە شەكىللەنگەن قۇياش، ئاي ئېتىقادچىلىقى ھەمدە بۇ ئىلاھلارغا سېغىنىش نەتىجىسىدە كېلىپ چىققان پەرىز روشەن ئەكس ئېتىدۇ، يەنى ئاي ئىلاھى ئۆز نۇرىنى ئىنسانلارغا تولۇق چاچقاندا زەپەر قۇچقىلى بولىدۇ، دېگەندەك ئىپتىدائى قاراش گەۋدىلىنىدۇ.

خەلق پەرىزلىرىنىڭ كېلىپ چىقىشىدىن قارىغاندا، ئۇ قەدىمىي بولغان بىر خىل مەدەنىيەت ھادىسىسى بولۇپ، ئىنسانلار مۇئەييەن ئىجتىمائىلىقنى شەكىللەندۈرگەندىن كېيىن بارلىققا كەلگەن ئىلاھ قارىشىنىڭ يېتەكچىلىكىدە مەيدانغا چىققان ئىپتىدائى ھادىسىدۇر. پەرىزنىڭ شەكىللىنىشىدە ئىپتىدائى ئىنسانلارنىڭ «روھ» قارىشى نەتىجىسىدە شەكىللەنگەن دىنىي مۇراسىملار، مۇرەككەپ پىسخىك ھالەتلىرى چوڭقۇر رول ئوينىغان. «پەرىز ئۆز ئىچىگە ئالغان بارلىق تىلسىز بۇيرۇقلار گەرچە زامان، ماكان، شارائىتقا ئەگىشىپ ئۆزگىرىشلەرنى ھاسىل قىلسىمۇ، ئەمما پەرىزنىڭ پەيدا بولۇشىدا روھنىڭ غەزەپلىنىپ قېلىشىدىن ساقلىنىشتەك ئىدىيىۋى قاراش ئالاھىدە مۇھىم رول ئوينىغان.» ①

شۇڭىمۇ روھ ئېتىقادچىلىقى خەلق پەرىزلىرىنىڭ بارلىققا كېلىشىدە مۇھىم ئورۇنغا ئىگە. ئىپتىدائى ئىنسانلارنىڭ، بىر تەرەپتىن تەبىئەتتىن قورقۇش ئىدىيىسى، يەنە بىر تەرەپتىن، ئۇلارنىڭ ساددا تەپەككۇرى، مول بولمىغان تەجرىبىلىرى تۈپەيلىدىن كېلىپ چىققان مەغلۇبىيەتلىرى ۋە تەبىئەت دۇنياسىغا نىسبەتەن تۇغۇلغان خاتا قاراشلىرى ئاخىرىدا يەكۈنلىنىپ بەلگىلىك پەرىزلىك تىل، پەرىزلىك قائىدىلەرنى شەكىللەندۈردى. «ئىنسانلارنىڭ بىر قېتىملىق ياكى كۆپ قېتىملىق مەغلۇبىيەتلىرى ئۇلارنىڭ ئىشەنچلىرىنى يوقىتىپ قويدى، تەبىئەت دۇنياسى بىلەن قايتا ئاكتىپلىق بىلەن كۈرەش قىلىشقا جۈرئەت قىلالماسلىقتەك سىرلىق پىسخىك ھالەتلىرىنى شەكىللەندۈرۈپ قويدى، تەبىئەت دۇنياسىنىڭ يەڭگىلى بولمايدىغان ئالاھىدە تەرەپلىرىنى مۇتلەقلەشتۈرۈپ ۋە مۇبالىغىلەشتۈرۈپ قويدى. نەتىجىدە، ئۆزلىرىنىڭ ھەرىكەت پائالىيەتلىرىنى چەكلەيدىغان قائىدە، مۇراسىملار بارلىققا كەلدى» ②.

پەرىزنىڭ مانا مۇشۇنداق يوسۇندا پەيدا بولۇشى ئىپتىدائى دىنلىرىمىزدىكى تەبىئەتكە چوقۇنۇش، توتېمغا چوقۇنۇش

ۋە ئەجدادقا چوقۇنۇش قاتارلىق ئۈچ ھالقىنى ئېخىمۇ مۇكەممەللىككە، سىرلىق-- سېھىرلىككە ئىگە قىلغاچقا كىشىلەرگە ئېخىمۇ مۇقەددەس تۇيۇلىدىغان بولدى. شۇڭىمۇ گېرمانىيە ئالىمى ۋانت (Wandt) «تۇتېم پەرەزى بولسا ئىنسانىيەتنىڭ ئەڭ بۇرۇنقى شەكىلسىز قانۇنى.» ③ دەپ كۆرسەتكەن. فرانسىيە ئالىمى بى سوڭ بولسا: «مۇنداقچە قىلىپ ئېيتقاندا تۇتېمزىم بولسا ئىپتىدائى ئىنسانلارنىڭ قانۇنى ئىدى.» ④ دەپ كۆرسەتكەن. پەرەزنىڭ ئىپتىدائى ئېتىقادتا ئالاھىدە ئورۇن ئىگەللىشىدىكى سەۋەبمۇ دەل ئۇنىڭ بىر ئۇرۇپ-ئادەتلا بولۇپلا قالماستىن يەنە ئىپتىدائى جەمئىيەتتە قانۇنلۇق رولنى ئوينىغانلىقىدىن ئىبارەتتۇر. شۇڭلاشقا ئىپتىدائى ئېتىقادتا تۇتېم قىلىنغان ياكى ئىلاھى ئورۇنغا قويۇلۇپ چوقۇنغان، مۇقەد- دەسلەنگەن ئوبيېكتلارغا خالىغانچە مۇئامىلە قىلىش چەكلەنگەن. ئەگەر خىلاپلىق قىلىنسا روھ تەرىپىدىن قاتتىق جازاغا تارتىلغان. تۇتېمنىڭ بۇ خىل ئىلاھىلىق ئالاھىدىلىكى دەل پەرەز تەرىپىدىن گەۋدىلەنگەن. مەسىلەن: «بۈيۈك تۈرك تارىخى» دا خاتىرىلەن- گەن «كۆچ ئەپسانىسى» دا مۇنداق ۋەقەلىك سۆزلىنىدۇ:

ئۇيغۇر خانلىقىنىڭ تەڭرىتاغ بىلەن ئۇنىڭ جەنۇبىدا قۇت تاغ دەيدىغان بىر تېغى بار ئىكەن. قىزنى بۇ خانلىقنىڭ ئوغلىغا بەرگەن چىنلىقلار ئۇيغۇر ئىلىنىڭ سائادىتى بولغان بۇ قۇت تاغدىكى مۇقەد- دەس تاشنى تەلەپ قىپتۇ. خانلىق ئاساد- لىقىچە يۈتكىگىلى بولمايدىغان بۇ تاشنى قىزىپ، پارچىلاپ ھارۋىلارغا بېسىپ بېرىپتۇ. شۇنىدىن باشلاپ بۇ ئەلنى پالاكەت بېسىپتۇ. خانلار بىر-بىرلەپ ئۆلۈپتۇ ھەممە خاقانغا پۈتۈن ھايۋانلارنىڭ، قۇشلارنىڭ ھەتتا بۇۋاقلارنىڭ ھاياجان بىلەن «كۆچ، كۆچ» دېگەن ئاۋازلىرى ئاڭلىنىپتۇ. بۇلار كۆچۈپ جىمسارغا كەلگەندىلا بۇ ئاۋازلار توختاپتۇ...

يوقارقى ئەپساندا ئۇيغۇرلارنىڭ تاش ئېتىقادچىلىقىنىڭ ئىجتىمائى تۇرمۇشتا ئاساس- لىق ئورۇندا تۇرغانلىقى ھەممە مۇقەددەسلەن- گەن، ئىلاھلىق خۇسۇسىيەتكە ئىگە چوقۇ- نۇش ئوبىكتلىرىگە خالىغانچە مۇئامىلىدە بولغانلىقنىڭ ئاقىۋىتى روشەن ئەكس ئەتكەن. ئوت ئېتىقادچىلىقىدىمۇ ئوتنى پىچاق بىلەن كەسسە بولمايدۇ، ئۆچۈرۈپ قويسا بولمايدۇ، ئاتلىسا بولمايدۇ، كۈلگە تەرەت قىلسا بولمايدۇ، مېيىت چىققان ئۆيدە يەتتە كۈنگىچە چىراقنى ئۆچۈرۈپ قويسا بولماي- دۇ... دېگەندەك خەلق پەرەزلىرى پەيدا بولغان ھەممە تا بۈگۈنگىچە داۋام- لىشىپ كەلگەن.

جەمئىيەت تەرەققىياتىنىڭ ئۈزلۈكسـ ـىز تەرەققى قىلىشىغا ئەگىشىپ پەرەزنىڭ چېتىشلىق دائىرىسىمۇ كېڭەيگەن. بۇنىڭ بىلەن خەلق پەرەزلىرى دىنىي پەرەز، ئىشلەپچ- ىقىرىش پەرەزى، تىل پەرەزى،

ئادەتتىكى تۇرمۇش پەرھىزى دەپ
تۆت تۈرگە بۆلۈندى. ئىشلەپچىقىرىش
پەرھىزى. مەسىلەن: چارۋىچىلىقتا ماللار-
نى باغلىغان ئارغامچىدىن ئاتلاپ ئۆتسە
بولمايدۇ، مال پادىسىنى يېرىپ ئۆتسە
بولمايدۇ، دېگەندەك مەزمۇنلارنى ئەكس
ئەتتۈردى. دىنىي پەرھىزى. مەسىلەن:
مازارلىقتا باش بارمىقنى ئۇدۇللاپ قەۋرە
كۆرسەتسە بولمايدۇ، هازىدار قاتتىق
يىغلىسا بولمايدۇ... دېگەندەك پەرھىزلەر
بار. تىل پەرھىزلىرىدە، باشقىلارنى
خالىغانچە قارغىماسلىق كېرەك. بولمىس-
ا قارغىش تۇتۇپ كېتىدۇ. «ئاغزىد-
ىن سائەت چىقىپ كېتىش»... كە
ئوخشاش پەرھىز ئادەتلىرى مەۋجۇت.
ئادەتتىكى تۇرمۇش پەرھىزلىرى
بولسا، ئولتۇراق جاي، يېمەك-ئىچمەك،
تازىلىق، سالامەتلىك، قاتناش، ئەخلاق،
قائىدە-يوسۇنغا ئائىت مەزمۇنلارنى
كۆرسىتىدۇ. مەسىلەن: يېڭى ئولتۇراق
جاي سالغاندا نەزىر-چىراق قىلمىسا
بولمايدۇ، تاماق ئەتكەندە باش كىيىم
كىيمىسە تاماق هارام بولىدۇ. باشقىلارغا
قاراپ تۇرۇپ كېرىلمەسلىك، تاپىنىنى
باشقىلارغا كۆرسەتمەسلىك، بولمىسا سەت
چىراي بولۇپ قالىدۇ، تاماق ۋاقتىدا
كۈلسە، توختىماي گەپ قىلسا بولمايدۇ،
ئەگەر بۇنىڭغا رىئايە قىلمىسا تامىقىنى-
ى شەيتان يەپ كېتىدۇ، دېگەندەك
پەرھىزلەر قەدەمدە بىر ئۇچرايدۇ.
خەلق پەرھىزلىرى بىر خىل مەدەنىيەت
هادىسىسى بولۇش سۈپىتىدە هەر بىر
جەمئىيەت قۇرۇلمىسىغا ماسلاشقان هالدا
تۈرلۈك مەزمۇنلارنى ئەكس ئەتتۈردى.
ئىپتىدائىي جەمئىيەتكە خاس پەرھىزلەر
سىنىپسىز جەمئىيەت ئالاهىدىلىكىنى، سىنىپىي
جەمئىيەت پەرھىزلىرى سىنىپىي جەمئىيەت
ئالاهىدىلىكىنى ئەكس ئەتتۈردى. بۇنىڭ
بىلەن خەلق پەرھىزلىرىنىڭ مەدەنىيەت
قاتلىمى تېخىمۇ كۆپىيىپ هەر خىل شەكىللەر-
نى ياراتتى. مەسىلەن: بۈگۈنكى كۈندە
توغۇتلۇق ئۆيگە سىرتتىن ئالدىراپ كىرىش
پەرھىز هېسابلىنىدۇ. قىزلار چوقۇم كۆرپە
ئۈستىدە ئولتۇرۇشى كېرەك. ئاياللار ئۆز
ئۆيىنىڭ ئوتىنى ئۆچۈرۈۋەتمەسلىك تەكىتلىنى-
دۇ. بۇلارنىڭ هەممىسى ئانىلىق ئۇرۇقداشلىق
دەۋرىدە ئانىلارنى هۆرمەتلەش ئىدىيىسىنىڭ
تۈرتكىسىدە شەكىللەنگەن پەرھىزلەرنىڭ
بۈگۈنكى كۈندە ساقلىنىپ قالغان بىر
قىسمىدۇر.

دېمەك، خەلق پەرھىزلىرى ئۆزلۈكسىز
ئۆزگۈرىدۇ، تەرەققى قىلىدۇ. پەرھىزنىڭ
مەزمۇنىدا، ئىنسانىيەت تۇرمۇشى ۋە
مەدەنىيىتىگە بولغان رولىدا ياكى ئۇنداق،
ياكى مۇنداق ئوخشاشمىغان ئۆزگىرىشلەر
بولىدۇ. بۇ ئۆزگۈرۈشلەرنىڭ هەممىسى
سىرتقى مۇهىتتىن، ئىنسانلارنىڭ ئۆز-ئۆزىنى
تونۇشىدىن پەيدا بولىدۇ. يەنە بەزى
پەرھىزلەر پاسسىپ مەزمۇنلارنى ئەكس
ئەتتۈرىدۇ. پاسسىپ مەزمۇنلارنىڭ روشەن-
لىشىشى پەرھىزنىڭ ئىنسانلارنى كونترول
قىلىش، توساش ئۇسۇلى ئارقىلىق زىددى-

يەت، توقۇنۇش ۋە كۈرەشتىن يىراقلاشتۇ-رۇش، ئاگاھلاندۇرۇش ئارقىلىق خەتەردىن ساقلاش رولىنى ئوينايدۇ، ئەمما خەتەرنى قانداق قىلىپ يېڭىش ئۇسۇلىنى ئۆگەتمەي-دۇ. جۇ تيەنشۇن ئەپەندى ئۆزىنىڭ «ئىپتىدائىي دىن» دېگەن كىتابىدا، ئىپتىدائىي دىندىكى ھەر خىل پەرھىزلەرنىڭ ئىپتىدائىي ئىنسانلارنىڭ تەبىئەت ئالدىدىكى ئاجىزلىقى ۋە ئامالسىزلىقلىرىنى ئەكس ئەتتۈرىدىغانلىقىنى، ئىنسانلارنىڭ تەبىئەت بىلەن كۈرەش قىلىشقا خىلمۇ خىل توساقلارنى قۇرۇپ، تەبىئەتكە بوي سۇنۇشنى، كۈرەش قىلماسلىقنى تەكىتلەيدىغانلىقىنى كۆرسەتكەن. ئەمەلىيەتتە بۇگۈنكى كۈندىمۇ ئۆزىمىزنى چۈشەپ قويىدىغان، ئەركىن پائالىيەت ئېلىپ بېرىشىمىزغا توسالغۇ بولىدىغان پەرھىزلەرمۇ مەۋجۇت. ئەمما، شۇنىمۇ كۆرسىتىش كېرەككى، بۇنىڭلىق بىلەن خەلق پەرھىزلىرىنىڭ ئاكتىپ تەرەپلىرىنى يوققا چىقىرىۋېتىشقا ھەرگىز بولمايدۇ. بىزنىڭ كۈندىلىك تۇرمۇشىمىزدا كىشىلەرنى ياخشى يولغا باشلايدىغان، ئەخلاقلىق، غايىلىك، ئىقتىسادچىل بولۇشقا چاقىرىدىغان ياخشى خەلق پەرھىزلىرى ئىنتايىن كۆپ. مەسىلەن: نان، گۈرۈچ، تۇز دەسسەلسە يامان بولىدۇ، تامىقنى پاكىز يېمىسە رىسقى چالا بولۇپ قالىدۇ، غەيۋەت قىلسا يامان بولىدۇ، كۈن كۆتۈرۈلگىچە ئۇخلىسا يامان بولىدۇ، كېيىمنى تەتۈر كىيسە يامان بولىدۇ، كۆرۈنگەن جايغا يۇندا تۆكسە يامان بولىدۇ، دېگەنگە ئوخشاشلار. بۇلار ئەلبەتتە ئۇيغۇر خەلقىنىڭ پسىخىكىسىغا چوڭقۇر سىڭىپ، گۈزەل ئەنئەنىلەرنى شەكىللەندۈرگەن.

دېمەك، خەلق پەرھىزلىرى مەدەنىيىتىمىزنىڭ مەزمۇنىغا يەنە بىر مەزمۇن قوشىدۇ، خەلقىمىزنىڭ ئۇزاق ئەسىرلەر جەريانىدا شەكىللەنگەن مۇرەككەپ پسىخىك ھالەتلىرىنى كۆرسىتىپ بېرەلەيدۇ، ئۆرپ-ئادەتلىرىمىزنى بېيىتىپ، ئۇيغۇر خەلقىنىڭ ئۆزگىچىلىكىنى نامايەن قىلىدۇ ھەمدە ئىنسانشۇناسلىق، فولكلورشۇناسلىق ئۈچۈن زور تېما ھازىرلاپ بېرەلەيدۇ.

ئىزاھات:

① فىرۇئىد: «توتېم ۋە پەرھىز»، جۇڭگو خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى نەشرىياتى، (خەنزۇچە)

② جۇ تيەنشۇن: «ئىپتىدائىي دىن»، شاڭخەي خەلق نەشرىياتى، (خەنزۇچە)

③ ④ دىڭ چىڭ: «جۇڭگو خەلق پەرھىزلىرى»، يازغۇچىلار نەشرىياتى، 1991-يىل نەشرى، (خەنزۇچە)

مۇھەررىرى: **ۋاھىتجان ئوسمان**

www.uyghurkitap.com

مايمۇنەك بىلەن خۇنزەك

(چۆچەك)

بۇرۇنقى زاماندا بىر پادىشاھنىڭ بىرلا ئوغلى بار ئىكەن.

كۈنلەردىن بىر كۈنى شاھ ئوغلىنى ئۆيلەمەكچى بولۇپ ئالدىغا چاقىرىپتۇ-دە:

— ئوغلۇم، سىنىڭ ئۆيلۈك-ئوچاقلىق بولىدىغان ۋاقتىڭ كەلدى. مانا بۇ ئوقنى ساداققا سېلىپ، خالىغان تەرىپىڭگە قارىتىپ ئاتقىن، ئاتقان ئوقۇڭ كىمنىڭ ئۆيىگە چۈشسە، شۇ ئۆينىڭ ئىگىسى مەيلى باي، مەيلى كەمبەغەل بولسۇن، شۇ كىشىنىڭ قىزىنى ساڭا ئېلىپ بېرىمەن، — دەپتۇ-دە، ئوق بىلەن يانى بېرىپتۇ.

شاھزادە «تەۋەككۈل!» دەپ كۆزىنى يۇمۇپ بىر تەرەپكە قاراپ، يانىڭ كىرىچىنى بولۇشىغىچە تارتىپ ئوقنى ئېتىپتۇ، لېكىن شاھزادىنىڭ ئاتقان ئوقىنىڭ ھېچيەردىن دېرىكى بولماپتۇ.

شاھ پۈتۈن مەملىكەتكە جاكار چىقىرىپ، كىمكى شاھلىق مۆھرى بېسىلغان ئوقنى نىشانە كەلتۈرسە ياكى خەۋەر يەتكۈزسە، يۈز تىللا سۈيۈنچە بېرىلىدىغانلىقىنى ئۇقتۇرۇپتۇ. بۇ جاكاردىن خەۋەر تاپقان كەمبەغەل بىر ئوتۇنچى بوۋاي جاڭگالدا بىر كامانىڭ ئاغزىدا سانجىلىپ تۇرغان شاھلىق مۆھرى بېسىلغان ئوقنى كۆرگەنلىكىنى ئوردىغا خەۋەر قىلىپ يۈز تىللانى ئاپتۇ.

شاھ ۋەزىرۇ-ھۇزرا، ئاقىلۇ-دانا، ئەرباب-ئەركانلىرىنى باشلاپ، ئوتۇنچى بوۋاينى ئەگەشتۈرۈپ، ھېلىقى كامانىڭ يېنىغا بېرىپ قارىسا، كامانىڭ ئاغزىدا ئىنچىكە پۈتلۈق، ئالتۇن يۇڭلۇق، زىلۋا بويلۇق بىر مايمۇن ئولتۇرغىدەك. بۇنى كۆرگەن شاھ: «ئاھ، پېتىر پىشانەم، بۇ نىمە ئاھانەت، نىمە نومۇس!؟» دەپتۇ-دە، كەينىگە يېنىپ ئۇدۇل ئوردىغا قايتىپ كەپتۇ.

باشقىلار بۇ مايمۇننى ئېلىپ كېتىشنى ياكى قويۇپ كېتىشنى بىلەلمەي، ئارىسالدا بولۇپ تۇرۇپ قېلىشىپتۇ. دەل شۇ چاغدا مايمۇن خۇددى ئادەمگە ئوخشاشلا سۆزلەپ:

— مەرتىۋىلىك ئاتىلار، مېنى ئېلىپ كېتىڭلار، مەنمۇ شاھ قىزلىرىدىن قىلىشمايمەن. مېنىڭ ئىسمىم مايمۇنە، لېكىن مېنى مايمۇنەك دەپ ئاتىشىدۇ. مەن شاھ ئاتامغا ۋاپادار بولالايمەن، — دەپتۇ.

بۇ خەۋەر شاھقا يەتكۈزۈلۈپتۇ. شاھ كېلىپ مايمۇنەنىڭ سۆزىنى ئاڭلاپتۇ.

شاھ ۋە ئۇنىڭ ھەمرالىرى بۇ ھادىسىدىن ھەيران بولۇپ، «تووۋا! تووۋا!» دەپ ياقىلىرىنى تۇتۇشۇپ، ئۆزلىرىنى قويىدىغان جاي تاپالماي قېلىشىپتۇ ۋە مايمۇننى ئېلىپ كېتىشكە مەجبۇر بولۇشۇپتۇ.

شاھنىڭ مايمۇننى كېلىن قىلىش ئۈچۈن

ئېلىپ كەلگەنلىكىنىڭ خەۋىرى ھەش-پەش دېگىچە ئوردا ئىچى ۋە سىرتىغا پۇر كېتىپتۇ.

شاھ كىشىلەرنىڭ گەپ-سۆز، كۈلكە-مازاق، تاپا-تەنىلىرىگە قارىماي، مايمۇننى ئوغلىغا نىكاھلاپ بىر ھۇجرىغا ئورۇنلاشتۇرۇپتۇ. مانا شۇنىڭدىن كېيىن، شاھزادە ئېغىلدەك بىر ئەسكى ئۆيدە مايمۇنەك بىلەن بىللە كۈن ئۆتكۈزۈشكە باشلاپتۇ.

مايمۇنەك ھەر كۈنى كەچتە ئۇستىدىكى مايمۇن تېرىسىنى يېشىپ تاشلاپ، ئاي دېسە ئاغزى بار، كۈن دېسە كۆزى بار شۇنداق ساھىبجامال بىر قىزغا ئايلىنىپ كېتىدىكەنكى، ئۇنىڭ چىرايلىقلىقىدىن گۈل خىجالەتتە قالىدىكەن، نۇرىدىن ئۆينىڭ ئىچى يورۇپ كېتىدىكەن. شۇڭلاشقا شاھزادە كۆپ ۋاقتىنى ئۇنىڭ بىلەن بىللە ئۆتكۈزۈپ، تالا-تۈزگە چىقمايدىغان بولۇپ قاپتۇ. ئۇ كوچىلارغا كام چىقسىمۇ، ئەل-جامائەتنىڭ مەسخىرە قىلىپ كۈلۈشىدىن، تەنە گەپلىرىدىن خالىي بولالمايدىكەن. ئۇ كېيىنچە ئۆيدىن پۈتۈنلەي چىقماس بولۇپ قاپتۇ ۋە مايمۇنەكتىن مايمۇن تېرىسىنى كۆيدۈرۈۋېتىشنى سوراپتۇ. لېكىن، مايمۇنەك: «ئۇنداق قىلىشقا تېخى ۋاقتى بار، ئالدىرىماڭ» دەپ ئۇنىماپتۇ.

كۈنلەردىن بىر كۈنى شاھ كېلىنىنى سىناپ كۆرمەكچى بولۇپ، شاھزادىنى ئالدىغا چاقىرىپتۇ-دە، بىر خالتا ئۇن بېرىپ:

— كېلىنگە نان ياقتۇرۇپ كەل! — دەپ بۇيرۇپتۇ. ئەسلىدە شاھ مايمۇنەكنىڭ خۇددى ئادەمگە ئوخشاش سۆزلىگەنلىكىگە قاراپ ئۇنىڭدا بىر خىسلەت بار ئوخشايدۇ، دەپ ئويلاپ، سىناپ كۆرمەكچى بولۇپ يۈرگەن ئىكەن.

شاھزادە ئېلىپ كەلگەن ئۇننى مايمۇنەكنىڭ ئالدىغا قويۇپ، ئاتىسىنىڭ ئەمرىنى يەتكۈزۈپ، خىيال سۈرۈپ ئولتۇرۇپتۇ. بۇنى كۆرگەن مايمۇنەك:

— كۆپ غەم قىلماڭ، ئاتىمىزنىڭ كۆتكەنىدىن ئوبدانراق نان پىشۇرۇپ بارىمىز. سىز پەقەت مېنى ئېلىپ كەلگەن ھېلىقى كامانىڭ ئالدىغا بېرىپ: «خۇنىزەك، سېنى تۆمۈر تەگىننى ئېلىپ كەلسۇن دەيدۇ» دەپلا كەينىڭىزگە قارىماي قايتىپ كېلىڭ! — دەپ جىكىلەپتۇ.

شاھزادە مايمۇنەكنىڭ دېگىنىنى قىلىپ كەپتۇ.

كەچقۇرۇنلۇقى مايمۇنەدىنمۇ چىرايلىقراق بىر قىز تۆمۈر تەگىننى كۆتۈرۈپ كېلىپ:

— ئاچا، نېمە ئىشقا بۇيرۇيسىز؟ — دەپ سوراپتۇ.

مايمۇنە ئەھۋالنى سىڭلىسىغا مەلۇم قىپتۇ.

خۇنىزەكنىڭ يەتمىش ئىككى خىل ھۈنىرى بار ئىكەن. ئۇ تۆمۈر تەگىنگە ئۇننى تۆكۈپ، قانداقتۇر بىر يېرىنى ئاستا بۇراپ قويغان ئىكەن، تەگنە گۇرۇلدەپ ھەرىكەتلىنىپ، ئاجايىپ چىرايلىق نانلار قىزىرىپ پىشىشقا باشلاپتۇ.

شاھزادە ئەتىسى ئەتىگەندە پىشۇرۇلغان نانلارنى ئالتۇن لىگەنگە سېلىپ، شاھنىڭ

ئالدىغا ئېلىپ بېرىپتۇ.

شاھ ئاندىن بىر بۇردا ئۇشتۇپ، تېتىپ كۆرۈپ ھەيرانلىقتا ئاغزى ئېچىلىپ قاپتۇ، چۈنكى شاھ ئۆمرىدە مۇنداق مېزىلىك ناننى يەپ كۆرمىگەن ئىكەن.

شاھ مايمۇنەكتە قانداقتۇر خاسىيەتلىك سىرنىڭ بارلىقىنى بىلىپ، ئىككىنچى كۈنى شاھزادىگە بىر تاغار پاختا بېرىپ:

— بۇ پاختىدا كېلىنگە رەخت توقۇتۇپ كەلگىن! — دەپتۇ.

شاھزادە پاختىنى كۆتۈرۈپ ئۆيىگە كەپتۇ ۋە مايمۇنەككە ئەھۋالنى ئۇقتۇرۇپتۇ. مايمۇنەك كۈلۈپ قويۇپ:

— غەم قىلماڭ، بۇنىڭمۇ بىر يولىنى قىلىمىز. سىز يەنە ھېلىقى كامانىڭ يېنىغا بېرىپ «خۇنىزەك، تۆمۈر كالىنى ئېلىپ كەلسۇن دىدى» دەڭ! — دەپ بۇيرۇپتۇ.

بۇ قېتىم خۇنىزەك خۇددى كالىغا ئوخشايدىغان بىر تۆمۈرنى كۆتۈرۈپ كەپتۇ-دە، رەخت توقۇش لازىملىقىنى بىلگەندىن كېيىن، تۆمۈر كالىنىڭ بوغۇزىغا پاختىنى سېلىپ، قانداقتۇر بىر يېرىنى بۇراپلا قويغان ئىكەن، ئۇنىڭ بىر چېتىدىن ھەر خىل، ھەر رەڭدىكى سىپتا توقۇلغان گۈللۈك رەختلەر رەت-رەت چىقىشقا باشلاپتۇ.

بۇنداق چىرايلىق توقۇلغان رەختلەرنى ئىلگىرى كۆرۈپ باقمىغان شاھ مەمنۇن بولۇپ، كېلىنىم راستىنلا بىر خاسىيەت ئىگىسى ئىكەن، دەپ ئويلاپ ئەتىسى ئۇنى مېھمانغا چاقىرىپتۇ.

شاھ مېھمانغا ئوردا ئەربابلىرىنىڭ قىز-كېلىنلىرى، ئاغىچە-ئايىملىرى ۋە شەھەرنىڭ قازى-كالان، ھاجى-ھەرەملىرىنىڭ بۇۋىلىرى بىلەن خېنىملىرىنىمۇ چاقىرغان ئىكەن. چارباغ ھەر خىل زىبۇ-زىننەتلەرنى تاقاپ، تاۋار-دۇردۇنلىرىغا پۈركەلگەن مېھمانلار بىلەن تولۇپتۇ. مايمۇنەك تېخىچە كەلمىگەن ئىكەن.

مايمۇنەكنىڭ كەلمەيۋاتقانلىقىدىن گۇمانلانغان مېھمانلار ھەر قەيەرگە تۆت-بەشتىن توپلىشىۋېلىپ: «مايمۇنمۇ مېھماندارچىلىققا كېلەمدۇ؟» دېيىشىپ غەيۋەت قىلىشىپ مازاق قىلىپ كۈلۈشۈپتۇ.

دەل شۇ چاغدا باققا تۆت ئاق بوز تۇلپار قوشۇلغان، زەر ئېپەك پەردە تارتىلغان مەر-مەر دېرىزىلىك ئالتۇن ھارۋا كىرىپ توختاپتۇ. ھارۋىدىن كۆزنى چاقنىتىپ تۇرىدىغان ئاجايىپ-غارايىپ ئېسىل كىيىملەرنى كىيگەن بىر جۈپ قىز مايمۇنەك بىلەن خۇنىزەك چۈشۈپتۇ. بۇلارنىڭ قايسى مايمۇن قىز ئىكەنلىكىنى ھېچكىم بىلەلمەپتۇ. ھەممەيلەن بۇ كېلىشكەن ساھىبجامال قىزلارنىڭ قىممەت باھالىق كىيىم-كېچەكلىرى بىلەن زىبۇ-زىننەتلىرىگە قاراپ ھەيران قىلىپ، ھاڭۋىقىپ تۇرۇپ قېلىشىپتۇ.

خانىش مېھمانلارنى نازۇ-نېمەتلەر بىلەن لىق تولغان داستىخانغا تەكلىپ قىپتۇ.

مايمۇنەك بىلەن خۇنىزەك ئەدەب بىلەن مېھمان بولۇشىپتۇ...

ساھىبخان، كۈتكۈچىلەر مېھمانلارنىڭ ئالدىغا چۆچۈرە كەلتۈرۈپتۇ. ھەممەيلەن چۆچۈرە ئىچىشكە تۇتۇنۇپتۇ، بىراق مايمۇنەك

بىلەن خۇنىزەك چىنىسىدىكى چۆچىرىلىرىنى ئىچمەستىن يەڭلىرىنىڭ ئىچىگە قۇيۇۋاپتۇ. باشقىلار بۇ ھالنى كۆرۈپ: «ماۋۇ ساراڭلىقنى قاراڭلار!» دەپ كۈلۈشىپتۇ.

داستىخان يىغىلغاندىن كېيىن، نەغمە باشلىنىپتۇ. ئەل قاتارى مايمۇنەك بىلەن خۇنىزەك ئۇسسۇلغا چۈشۈپتۇ. ئۇلارنىڭ ئۇسسۇلغا چۈشكەنلىكىنى كۆرگەن مېھمانلار، ئۇلارنىڭ يەڭلىرىدىكى چۆچۈرىلەر سورۇنغا تۆكۈلۈپ ھازىرلا رەسۋايى جاھان بولىدۇ، دەپ ئويلاپ تۇرۇشقان ئىكەن، بىراق ئۇلار قوللىرىنى ھەر قېتىم ئېگىز كۆتۈرۈپ چۈشەرگەندە، يەڭلىرى ئىچىدىن چۆچۈرە ئەمەس، بەلكى تەڭگە-تىللا، ئۈنچە-مارجان تۆكۈلۈپتۇ. بۇنى كۆرگەن بەزى تەكەببۇرراق مېھمانلار مايمۇنەك بىلەن خۇنىزەككە ئوخشاش تەڭگە-تىللا تۆكمەكچى بولۇشۇپ، ئېشىپ قالغان چۆچۈرىلەرنى يەڭلىرىگە قۇيۇشۇپ ئۇسسۇلغا چۈشكەن ئىكەن، ئۇلارنىڭ يەڭلىرىدىن چۆچۈرىلەر زىلچە-گىلەمگە تۆكۈلۈپ ھەممە يەرنى بۇلغاپتۇ. بۇ رەسۋاچىلىقنى كۆرگەن مېھمانلار قاقاقلىشىپ كۈلۈشىپتۇ، ھېلىقى خانزادىلار ئىزا-نومۇستا قاپتۇ.

ئويۇن-تاماشا راسا قىزىۋاتقاندا مايمۇنەكنىڭ چىرايى بىردىنلا ئۆزگىرىپ، رەڭگى تاتىرىپ، خۇنىزەككە:

— سىڭلىم، يۇر ئۆيگە قايتايلى، يۈرىكىمنى ئەنسىزلىك چىرمىۋالدى، — دەپتۇ.

ئۇلار ئۆيگە كەلسە شاھزادە مايمۇنەكنىڭ تېرە نىقاۋىنى كۆيدۈرۈپ، كۈلىنى شامالغا سورىۋاتقان ئىكەن. بۇنىڭدىن رەنجىگەن مايمۇنەك غەزەپلىنىپ:

— بۇ نىمە گەپ؟! ئېست! ئۆزىڭىزگىمۇ قىپسىز، ماڭىمۇ قىپسىز. ئەمدى مېنى ئىزلىسىڭىز تۆمۈردىن ھاسا، چۆيۈندىن كەش ياساپ، ھاسىڭىز بىر غېرىچ قالغاندا، كەشىڭىزنىڭ تاپىنى تېشىلگەندە تاپارسىز، — دەپتۇ-دە، خۇنىزەك بىلەن بىر جۈپ ئاق كەپتەرگە ئايلىنىپ ئاسمانغا كۆتۈرۈلۈپ كۆزدىن غايىپ بولۇپتۇ. شاھزادە «ئاھ، ئېست!» دەپلا ھوشىدىن كېتىپ يىقىلىپتۇ.

شاھزادە ھوشىغا كېلىپ، ئۆزىنىڭ سەۋەنلىكى ئۈچۈن مىڭبىر پۇشايمان يەپتۇ، بىراق ئورنىغا كەلمەپتۇ. شۇڭا، ئۇ تۆمۈردىن ھاسا، چۆيۈندىن كەش ياساپ كېيىپ، «رەببىم!» دەپ مايمۇنەكنى ئىزلەپ يولغا چىقىپتۇ. ئۇ ئاز ماڭدىمۇ، كۆپ ماڭدىمۇ، ئۇنىسى بىزگە نامەلۇم. ھەر ھالدا بىر كۈنى ئۇ يول بويىدىكى بىر تۈپ سېرىق سۆگەتنىڭ سايىسىدا دەم ئېلىپ ئولتۇرۇپ، قولىدىكى ھاسىنىڭ بىر غېرىچ قالغانلىقىنى، چۆيۈن كەشىنىڭ تېشىلگەنلىكىنى كۆرۈپ، ئەندى ۋىسال ئارزۇسىغا يېتىدىغان ۋاقتى-سائىتىم توشقانغا ئوخشايدۇ، دەپ ئويلاپ، يولغا راۋان بولۇپتۇ.

شاھزادە خېلى ئۇزاق ماڭغاندىن كېيىن، تاغ باغرىدا بىر ئۆينى كۆرۈپتۇ...

مايمۇنەك بىلەن خۇنىزەك ئەسلىدە پەرىم شاھىنىڭ قىزلىرى بولۇپ، ئەردۆكى

دېگەن مەشھۇر جادۇگەر ئۇلارغا ئاشىق ئىكەن. ئەردۇكى ئۆزىنىڭ خوتۇنى لەيلىكى جادۇنىڭ جىننى ئالمەن دەپ قورقۇتۇپ، بۇ ئىككى قىزنى ئەمرىگە ئېلىش رازىلىقىنى ئېلىپ، مايمۇنە بىلەن سىڭلىسىنى بىر كېچىدىلا ئۆز تۇراسىغا ئېلىپ كېلىپ ئۆز مەقسىدىنى ئېيتىپتۇ. لېكىن، ئاچا-سىڭىللار ئۆلگىچە رازى بولمايدىغانلىقىنى بىلدۈرۈپتۇ. شۇڭلاشقا، ئەردۇكى جادۇنىڭ غەزىپى كېلىپ، ئۇلارنى مايمۇن تېرىسى بىلەن نىقاپلاپ، ھېلىقى كاماغا بەنت قىلىپ تاشلاپ: «كىمكى بىرىڭلارنى ئېلىپ قىرىق بىر كۈنگىچە ئەلگە ئادەمزات ئىكەنلىكىڭلارنى بىلدۈرمەسلىككە تاقەت قىلسا، سىلەرنى ئازات قىلمەن، بولمىسا، ئۆز ئايىغىڭلار بىلەن قايتىپ كەلمىسەڭلار شۇ كۈنىلا جىنىڭلارنى ئالىمەن دەپ قەسەم قىلغان ئىكەن.

شاھزادە قىرىق كۈن چىداپ، بىر كۈن بەرداشلىق بېرەلمەي، مايمۇنەنىڭ نىقابىنى كۆيدۈرۈۋەتكەچكە، ئۇلار ئەردۇكەنىڭ تۇراسىغا كېتىشكە مەجبۇر بولغان ئىكەن.

لەيلىكى جادۇ ئۆز ئېرى ئەردۇكىنىڭ بۇ قىزلارنى ئېلىشىغا نارازى بولغاچقا، ئۆزىنىڭ پۈتۈن سېھرى-جادۇلىرىنى ئۇلارغا ئۆگىتىپ، ئۇلارنى قېچىپ كېتىشكە ئۈندىگەن ئىكەن. «مايمۇنەك» ۋە «خۇنىزەك» ئەردۇك بىلەن لەيلىكىنىڭ رىم مەلىكىلىرىگە قويۇۋالغان ئىسمى ئىكەن.

شاھزادە كېلىپ يولۇققان تاغ باغرىدىكى ھېلىقى ئۆي دەل شۇ ئەردۇكىنىڭ ئۆيى ئىكەن. شاھزادە ئۆيگە كىرىپ قارىسا بىر موماي ئوچاقتا ئوت قالاپ ئولتۇرغان ئىكەن.

شاھزادە:

— سالام، موما، — دەپتۇ.

موماي شاھزادىگە قاراپمۇ قويماي:

— سالىمىڭ بولمىسا بىر يالماپ يۇتىۋەتەتتىم. كەل، نېمە ئىش؟ — دەپ سوراپتۇ.

شاھزادە مومايغا ئۆزىنىڭ ھەممە كەچۈرمىشلىرىنى سۆزلەپ بېرىپتۇ. ئەردۇكى جادۇ خوتۇنى لەيلىكىنىڭ جىسمىنى تاشقا، يۈرىكىنى بىر كۆتەككە، روھىنى باشقا ئايال پادىشاھنىڭ قولىدىكى ئۆزۈككە بەنت قىلىۋەتكەچكە لەيلىكى ئېرىدىن قاتتىق قورقىدىكەن. شۇڭا شاھزادىگە:

— مەن سەن ئىزلەپ يۈرگەن مايمۇنەك بىلەن خۇنىزەكنىڭ ئاپىسى بولىمەن. ئىسمىم لەيلىكى. مېنىڭ ئۈچ شەرتىم بار. ئەگەر مۇشۇ شەرتلىرىمنى بىجا كەلتۈرەلسەڭ، قىزلىرىمنى ئېلىپ كەتكىن، ئېرىمگە بۇ ئىشنىڭ جاۋابىنى ئۆزۈم بېرىمەن، — دەپتۇ.

— شەرتىڭىزنى ئېيتىڭ، قولۇمدىن كېلىشىچە بىر ئىش قىلىپ كۆرەي، — دەپتۇ شاھزادە.

— بىرىنچى شەرتىم، مۇشۇ تاشتىن سۇ چىقار، — دەپتۇ لەيلىكى شاھزادىگە يوغان بىر تۈگمەن تېشىنى كۆرسىتىپ قويۇپ، ئۆزى ئىچكىرىگە كىرىپ كېتىپتۇ.

شاھزادە تاشنىڭ ئۇيان-بۇيانلىرىغا قاراپ، «تاشتىن قانداقمۇ سۇ چىقارغۇ

لوق؟» دەپ بېشى قېتىپتۇ. بۇ چاغدا شاھزادىنىڭ كەلگەنلىكىنى مايمۇنەك بىلىپ تۇرغان ئىكەن، ئۇ خۇنزەككە:

— سىڭلىم، يىگىتىمگە ياردەم قىل! — دەپ بۇيرۇپتۇ.

خۇنزەك شاھزادىنىڭ يېنىغا كېلىپ مايمۇنەكنىڭ سالىمىنى يەتكۈزۈپتۇ ۋە تۈگمەن تېشىنى قولى بىلەن مۇنداقلا چېكىپ قويغان ئىكەن، كىچىككىنە بىر تۈشۈك ئېچىلىپ، شىلدىرلاپ سۇ چىقىشقا باشلاپتۇ.

خۇنزەك شاھزادە بىلەن خوشلىشىپ كېتىپتۇ.

لەيلىكى جادۇ ئۆچكىرىدىن چىقىپ، تاشتىن سۇ چىقىۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ:

— بۇ سېنىڭ قولۇڭدىن كېلىدىغان ئىش ئەمەس، خۇنزەكنىڭ ئىشى، — دەپتۇ-دە، مىڭ پۇتاقلىق بىر كۆتەكنى كۆرسىتىپ، — ئەندى ماۋۇ كۆتەكنى يارغىن، بۇ ئىككىنچى شەرتىم، — دەپتۇ-دە، يەنە ئۆچكىرى ئۆيگە كىرىپ كېتىپتۇ.

شاھزادە ھەر قانچە قىلىپمۇ كۆتەكنى يارالماپتۇ. ئۇ ھەر قېتىم كۆتەككە پالتا ئۇرغاندا، نېمىشقىدۇر، پالتا قاڭقىپ كېتىدىكەن. شاھزادە تەرلەپ-پىشىپ، ئازراق دەم ئېلىۋېلىش ئۈچۈن ئولتۇرغاندا خۇنزەك كېلىپ قاپتۇ. ئۇ كېلىپلا شاھزادىنىڭ قولىدىكى پالتىنى ئېلىپ، كۆتەكنى بىر ئۇرغان ئىكەن، كۆتەك پارە-پارە بولۇپتۇ. خۇنزەك يىگىتكە قاراپ:

— لەيلىكىنى چاقىرىپ كۆتەكنى كۆرسەتكىن، — دەپ ھويلىدىن چىقىپ كېتىپتۇ.

كۆتەكنىڭ تېرە-پېرەڭ بولۇپ كەتكەنلىكىنى كۆرگەن لەيلىكى:

— ئەمدى ئۈچىنچى شەرتىم. مۇشۇ تاغنىڭ ئارقىدا كىچىك بىر شەھەرچە بار. ئۇنىڭدا بىر قىز ھاكىملىق قىلىدۇ. ئەنە شۇ ھاكىم قىزنىڭ قولىدا بىر تال ئالماس كۆزلۈك ئۈزۈك بار، شۇنى ماڭا ئەپكېلىپ بەرگىن، — دەپتۇ. يىگىت قانداقلا بولمىسۇن ئېلىپ كېلىمەن، دەپتۇ-دە، يولغا راۋان بولۇپتۇ.

شاھزادە تاغ باغرىدىكى چىغىر يول بىلەن كېتىپ بارغاندا، ئۇنىڭغا خۇنزەك ئۇچراپ:

— بۇ قېتىم خەتەرلىك يولغا ماڭدىڭىز، پەخەس بولۇڭ. شەھەرگە كىرىپ، ھاكىم قىزنىڭ ئوردىسىغا كىرىشىڭىزدە ياغاچلىرى سۇغا تاشلانغان كۆۋرۈكتىن ئۆتىسىز، كۆۋرۈكنىڭ ياغاچلىرىنى سۇدىن چىقىرىپ ئۆز ئورنىغا ئورۇنلاشتۇرۇپ قويۇڭ. ئوردا دەرۋازىسىنىڭ ئالدىدا ئۇقۇرىغا سۆڭەك سېلىنغان بىر تۆگە، ئالدىغا كۆك يانتاق تاشلانغان بىر ئىت باغلاقلىق. سۆڭەكنى ئېلىپ ئىتنىڭ ئالدىغا، كۆك يانتاقنى ئېلىپ تۆگىنىڭ ئالدىغا سېلىپ قويۇڭ. ئۈزۈكنى ئالغان چېغىڭىزدا قىز سېزىپ قېلىپ، ئۇلارغا سىزنى قوغلاشنى بۇيرىسىمۇ، ئۇلار قوغلىمايدۇ. قىز ھەمىشە كۈندۈزى ئۇخلايدۇ. بىمالال كىرىپ ئۈزۈكنى ئېلىڭ-دە، كەينىڭىزگە زادىلا قارىماي قايتىپ كېلىۋېرىڭ! — دەپتۇ.

ئۇيغۇر كىتاب تورى www.uyghurkitap.com

شاھزادە خۇنزەكنىڭ دېگىنى بويىچە ھەرىكەت قىلىپ، ئۆزىۋكىنى ئېلىپ كېلىپ، لەيلىكى جادۇغا تاپشۇرۇپتۇ.

ئەردۇكىنىڭ كېلىدىغان ۋاقتىنىڭ ئاز قالغانلىقىنى بىلگەن لەيلىكى مايمۇنەك بىلەن خۇنزەكنى شاھزادىگە قوشۇپ قاچۇرۇۋېتىپتۇ.

دەل شۇ چاغدا ئەردۇكى جادۇ كېلىپ قاپتۇ. ئۇ كېلىپلا ئەھۋالنى ئۇقۇپ دەرھال مومايىنى لاچىنغا ئايلاندۇرۇپ «قوغلا!» دەپتۇ.

مايمۇنەك بىلەن خۇنزەك مومايىنىڭ كېلىۋاتقانلىقىنى بىلىپ، يەرگە چۈشۈپتۇ ۋە بىر قاپ تېزەكنى ئالدىغا قويۇپ ئولتۇرغان مومايغا ئايلىنىۋاپتۇ. لاچىنغا ئايلىنىپ قوغلاپ كېلىۋاتقان لەيلىكى ئۇلارنى تاپالمىغان بولۇپ قايتىپ كېلىپ تېزەك تەرگەن ئايالدىن باشقا ھېچكىمنى كۆرمىگەنلىكىنى ئەردۇكىغا مەلۇم قىپتۇ.

— ئەخمەق! — دەپتۇ ئەردۇكى جادۇ مومايىنىڭ سۆزىنى ئاڭلاپ، — سەن يولۇقتۇرغان موماي، قاپ، تېزەك ئۇچى ئۆزۈڭ ئىزلەۋاتقانلار بولماي كىم؟!

لەيلىكى يەنە ئۇلارنى قوغلاپ مېڭىپتۇ. ئۇ، خېلى كۆپ «ئىزلەپ» قېچىپ كېتىۋاتقانلارنىڭ دېرىكىنى ئالالماپتۇ. ئۇ قايتىپ كېتىۋېتىپ، يول بويىدىكى قوغۇنلۇقتا ئىشلەۋاتقان بىر بوۋاينى كۆرۈپ قاپتۇ ۋە ئۇنىڭ يېنىغا بېرىپ:

— ئەي، قوغۇنچى، بۇ يولدىن بىر يىگىت بىلەن ئىككى قىز ئۆتمىگەندۇ؟! — دەپ سوراپتۇ.

— ياق، — دەپتۇ قوغۇنچى.

لەيلىكى قوغۇنچىغا كۆلۈپ قويۇپ ئەردۇكىنىڭ ئالدىغا قايتىپ كەپتۇ.

— ئەخمەق! — دەپتۇ ئەردۇكى غەزەپلىنىپ، — قوغۇنچى، كەتمەن، پىلەك دەل شۇلار بولماي كىم؟!

ئەردۇكىنىڭ ئۇغىسى قايناپ، ئۇلارنى بۇ قېتىم ئۆزى قوغلاپ مېڭىپتۇ. ئەردۇكى ئۇلارغا يېتىشۋالاي دېگەن چاغدا، بۇ ئۈچەيلەن دەرھال يەرگە چۈشۈۋېلىپ ئوقيا تۇتقان ئۈچ يىگىتكە ئايلىنىپ، ئەردۇكىنى كۈتۈپ تۇرۇپتۇ. ھەيۋەتلىك ئەجدىھاغا ئايلانغان ئەردۇكى ئۇلارغا شىددەت بىلەن تاشلىنىپتۇ. ئۈچ قەيسەر يىگىت پۇرسەتنى غەنىمەت بىلىپ، ئەجدىھانىڭ كۆكسىنى چەنلەپ ئوق ئېتىپتۇ. شۇنىڭ بىلەن ئەردۇكىنىڭ كۆلى كۆككە سورۇلۇپتۇ.

مايمۇنەك بىلەن خۇنزەك ۋە شاھزادە ئۆز ئەلىگە كېلىپ، شاھنىڭ ئالدىغا سالامەت بېرىپتۇ ۋە ئۆمرىنىڭ ئاخىرىغىچە بەختلىك ھايات كەچۈرۈپتۇ.

ئېيتىپ بەرگۈچى: ھەسەنجان موزدۇز

توپلىغۇچى: مۇتەللىپ پالتاجى

(قورغاس ناھىيىلىك سىياسى كېڭەشتىن)

مۇھەررىرى: نۇرنىسا باقى

باھار[1] دانىش

(قىسسە)

ئەلقىسسە: بەشىنچى كۈنى ئەقىللىق بىر ۋەزىر — ئەفلاتون سۈپەت دانىشمەن شاھزادىنىڭ قېشىغا كېلىپ تاتلىق تىللىرىنى نەسىھەتلەر مەيدانىدا جەۋلانغا كىرگۈزۈپ ھىكايەت قىلدى:

ئۆتكەن زاماندا بىر شەھەردە بىر نەۋكەر يىگىت بار ئىدى. ئۆمرىنى ئەيش-ئىشرەتتە ئۆتكۈزەتتى. شۇنداق بولسىمۇ خوتۇنلارنىڭ سۆھبىتىدىن پەرھىز قىلاتتى. داۋاملىق تەنھالىق پىيالىسىدىن مەي ئىچىپ مەست يۈرەتتى. ئۇنىڭ بىر دوستى بار ئىدى. ئىككىسى بىردەم ئايرىلماس ئىدى. بىر كۈنى يىگىتنىڭ دوستى:

— ئەي بۇرادەر، بۇ دۆلەت ۋە شاۋكەتنى خۇدائى تەئاللا ساڭا مۇيەسسەر قىلىپتۇ، نە ئۈچۈن بىر نازىنىن گۈزەل پەرى قىزنى نىكاھىڭغا كىرگۈزۈپ ئۆمرۈڭنى خوشاللىق بىلەن ئۆتكۈزمەيسەن، خۇدائىي تەئاللا ئەرلەرگە خوتۇنلارنى باشقۇرۇشنى ۋە ئۇلاردىن لەززەت ئېلىشنى بەرگەن. ئۇ ھەر قانداق ھالاۋەتتىن ئۈستۈن تۇرىدۇ. ئۇنداق سائادەتتىن مەھرۇم بولۇپ ئېزىز ئۆمرىنى تەنھالىق بىلەن ئۆتكۈزمەكنى ئەقىل ئىگىلىرى جايىدا كۆرمەيدۇ، — دېدى. بۇنى ئاڭلاپ نەۋكەر يىگىت:

— ئەي يار-مېھرىبان، بۇ سۆزلىرىڭنىڭ ھەممىسى ھالاۋەت بەخش ئەتسىمۇ، ئۇ جان بىلەن ئوينىشىدىغان سۆزدۇر، چۈنكى خوتۇنلار راستلىقتا مۇستەھكەم ئەمەس. ئۇلارنىڭ ئىشلىرى ۋە پىكىرلىرى كىشىلەر قەلبىنى ۋەيران قىلىدۇ. ئۇلارنىڭ پۈتۈن ۋۇجۇدى بىۋاپالىقتىن پۈتۈلگەندۇر. شۇڭا ئۇلار بىلەن ئاشنالىق قىلىشنى تەركى قىلماق مېنىڭ بۇرچۇمدۇر. مەن خوتۇنلاردىن قورقىمەن. سەۋەبى ئەرلەرنىڭ ئارىسىدا خىجالەت ۋە شەرمەندە بولۇپ نامىمنى بۇلغاشنى خالىمايمەن. ئۇلارغا يېقىنلاشقان ئادەم ھەر قەدەمدە بەرباد بولغۇچىدۇر. شۇڭا مەن قالغان ئۆمرۈمنى نومۇس سۈيىدە بولغىماي دەپ ئەندىشە قىلىۋەمەن، — دېدى. دوستى:

— ئەي ھۆرمەتلىك دوستۇم، سېنىڭ بۇ خىيالىڭ ئەمەلگە ئاشمايدىغان خىيالدۇر. ئاياللاردىن گۇمانلىنىش ياخشى ئەمەستۇر، خوتۇنلار شۇنچە بىۋاپا ۋە شەرمى-ھاياسىز ئەمەستۇر. بىر تۈرلۈك خوتۇنلار باركى، ئۇلار تېپىلغۇسىز بايلىقتىن ياخشىراقتۇر. يەنە بىر قىسمىنىڭ ئېپلاسلىقىدىن بۇ جاھان

[1] بېشى ئۆتكەن ساندا.

ئۇيغۇر كىتاب تورى www.uyghurkitap.com

قاراڭغۇدۇر. ئەگەر بىر خوتۇن بىلەن نىكاھلىنىپ مۇناسىۋەت قىلىپ بىرگە ياشىمسا ئالەمنىڭ تەرتىپ-نىزامى بۇزۇلۇپ، ئادەم يولدىن چىقىپ، بۇ ئالەم ۋەيران بولغۇسى. شۇڭا بۇ خىيال خاتادۇر. بۇنداق خاتا خىيال سېنى يامان تەرەپكە باشلايدۇ. ئۇنىڭدىن ئاگاھ بول ۋە يالغان ساۋاپتىن قايتىپ، بۇ ئۇلۇغ نىممەتتىن ھوزۇرلان. تېخى ئۆمرۈڭ كۆچىتىدە، رۇخسارىڭ گۈلدە يىگىتلىكنىڭ قۇۋۋىتى باردۇر. ۋۇجۇدۇڭ گۈلشىنىدە قېرىلىقنىڭ ئالامىتى كۆرۈنمەيدۇ. بۇ دۆلەتنى قولۇڭدىن بېرىپ قويمىغىن، كېيىن ئەپسۇس-پۇشايمان پايدا بەرمەس، — دېدى.

ياش نەۋكەر دوستىنىڭ تەرغىب قىلىشلىرىغا بەرداشلىق بېرەلمەي يولدىن ئادىشىپ كۆپ تەييارلىق بىلەن بىر قىزنى ئىپپەت خانەدانىدىن نىكاھىغا كىرگۈزۈپ ئۆيىگە كەلتۈردى. قىز پاكلىق نۇرى بىلەن تولغان، ناپاكلىق ئۇنىڭ دىمىقىغا ئەسلا پۇرىمىغانىدى. ئۇلار كېچە-كۈندۈز شەرمى-ھايا ھەققىدە سۆزلەپ ۋاقتىنى ئۆتكۈزدى. ئۇلارنىڭ سۆھبىتى دائىم ئۆزىنى پاكلىق كىيىملىرى بىلەن يۇشۇرۇش ۋە بېزەشتىن ئىبارەت بولدى. يىگىت خوتۇنىنىڭ ۋاپادارلىقىنى كۆرۈپ ھەددى-ھېسابسىز خۇشال بولۇپ، يالغۇز ئۆتكەن ئۆمرىگە پۇشايمان قىلىپ، كۈنلىرىنى ئەيش-ئىشرەت بىلەن ئۆتكۈزۈشكە باشلىدى. قىز تېخى خوتۇنلارنىڭ بىۋاپالىق قائىدىسىنى بىلمىگەچكە كۆڭلىنى يىگىتكە بېرىپ، يۇقىرى مۇھەببەت بىلەن ئېرىنىڭ خىزمىتىنى قىلاتتى. قازارەن نەچچە ۋاقىتتىن كېيىن يىگىتكە تويۇقسىز سەپەر قىلىش زۆرۈر بولۇپ قالدى. يىگىتنىڭ كۆڭلى يېرىم بولۇپ خوتۇنى بىلەن ئەستە ۋىدالىشىپ سەپەرگە ماڭدى، خوتۇنى زار-زار يىغلاپ ۋە نالە-پەرياد بىلەن ئېرىنىڭ قارىسى يۇتكىچە قاراپ قالدى. نەۋكەر يىگىت يولدا دائىم خوتۇنىنىڭ پىراقىدا ئاھ-پىغان تارتىپ ماڭاتتى. بىر كۈنى خوتۇنىنىڭ كۆڭلى بۇزۇلۇپ تام ئۈستىگە چىقىپ ھەر تەرەپكە قاراپ تاماشا قىلىپ تۇراتتى، كۆزى يولدا كېتىپ بارغان بىر گۈزەل يىگىتكە چۈشتى. خوتۇنى شۇ چاقىچە ھايا پەردىسىدىن چىقىپ، باشقىلارغا مۇنداق شىكار بولۇپ، بۇنچىلىك لەززەت ھىس قىلغان ئەمەس ئىدى. ئۇنىڭ شەرمى-ھايادىن يۈزلىرى قىزىرىپ، لىباسىنى يۈزىگە ئارتىپ تامدىن چۈشتى. ئەمما ئول يىگىت تام ئۈستىدە تۇرغان خوتۇننى كۆرۈپ ئەقىل-ھوشىنى يوقۇتۇپ، ئۇ ئاھۇ-سۈپەتنى دامىغا كىرگۈزۈپ مەقسىدىنى ھاسىل قىلاي، دەپ بىر قېرى كەمپىرنى نەۋكەر يىگىتنىڭ ئۆيىگە ئەۋەتتى. ھىلىگەر قېرى گۈل سېتىشنى بانا قىلىپ نەۋكەر يىگىتنىڭ خوتۇنىنىڭ قېشىغا باردى. ئۇ بىر بېرىپ، ئىككى بېرىپ ئەييارلىقنى ئىشقا سېلىپ، مۇھەببەت-ئاشنالىق ھەققىدە لاپ ئۇرۇپ، ئاشىقانە ھېكايەتلەرنى بايان قىلاتتى. ئول بەد سۆز ۋە بەد پېئىل خوتۇن سۆزلە-سۆزلە، ئاخىرى بۇ سۆزلەر نەۋكەرنىڭ خوتۇنىغا تەسىر قىلىپ، ئۇنى شەيتاننىڭ يولىغا باشلىدى. كۈنلەرنىڭ ئۆتۈشى بىلەن نەۋكەرنىڭ خوتۇنى ئىشق دەرياسىغا غەرق بولۇپ، قېرى كەمپىرگە ھېچ بىر

ئىلتىپات قىلماستىن ئۆزى ئاشىقىنى ھازىر قىلىپ ئەيش-ئىشرەتنى ۋايىغا يەتكۈزدى. شۇ تەرىقىدە ھەپتە ئۆتكەندىن كېيىن خوتۇن ئېرىنى پۈتۈنلەي ئىسىدىن چىقىرىپ، ئېرىنىڭ مېھرى-مۇھەببىتىنى تەكچىسىگە ئېلىپ قويۇپ، بىغەملىك بىلەن خۇشاللىق شارابىنى ئاشىقىنىڭ قولىدىن ئىچىپ، ۋاقتىنى ئىشرەت بىلەن ئۆتكۈزدى.

بۇ ۋەقەدىن بىر نەچچە كۈن كېيىن، نەۋكەر يىگىت ساق-سالامەت ئۆيىگە قايتىپ كەلدى. سەپەر مەزگىلىدە خوتۇنى-نىڭ پىراقىدا قامىتى ھىلال ئايدەك ئىگىلگەن يىگىت ئۈمىدىنىڭ ساھىلىغا چىقىپ، خوتۇنىنى قۇچاقىغا ئېلىپ: «شۈكرى، سېنى ساق-سالامەت كۆرۈپ كۆزۈم روشەن بولدى، بەختىم يۇلتۇزى يەنە يەتتىنچى ئاسمانغا يېنىپ ۋىسال نۇرىنى بەردى. ئاخىرى بىر-بىرىمىزدىن ئايرىلىش جاپاسىنى تارتىدىغان ئىش تامام بولدى» دېدى. ئەمما خوتۇنى ئاشناسىنىڭ ئىشقى لەززىتىنى تېتىپ قالغىنى ئۈچۈن، ئېرىنىڭ كەلگىنىدىن كۆڭلى پەرىشان بولۇپ، ئۆزىگە ئۆزى: ھەي كاشكى، بۇ بەختى شور يوقالغان جايىدىن چىقمىسا بولاتتى. غۇربەت دەشتىدىن سالامەت كەلمىسە ئىدى، دەپ غەمكىن بولدى. ھەتتا كۆڭلىنى غەم-غۇسسە قاپلاپ، ھالاك بولۇش گىرداۋىغا بېرىپ قالدى. ئېرى كۆردىكى، خوتۇنى داۋاملىق پەرىشان ئىدى، ئۇ بىر كۈنى خوتۇنىدىن:

— ئەي يار-ۋاپادارىم، سېنى ھەر كۈنى غەمكىن ۋە پەرىشان ھالدا كۆرىمەن، سەۋەبى نېمە؟ — دەپ سورىدى. خوتۇن:

— سەۋەبى شۇكى، سېنىڭ پىراقىڭدا دەرد-ئەلەمگە ئادەتلىنىپ قالغان ئوخشايمەن. مۇبادا يەنە بىر قېتىم سەپەر قىلماقنىڭ سەۋداسى بېشىڭغا چۈشۈپ سەپەر قىلساڭ، مەن پىراقىڭ ئوتىدا تاۋلىنىپ تەنھالىق بالاسىغا گىرىپتار بولماغايمەن، — دېدى. ئېرى بۇ ياخشى سۆزلەرنى ئىشىتىپ خوتۇنىنىڭ كۆڭلىنى خۇشال قىلىش ئۈچۈن تىرىشىمۇ، خوتۇنىنىڭ كۆڭلى ئېچىلماس ئىدى. بۇ ئارىدا نەچچە كۈنلەر ئۆتتى. خوتۇنىنىڭ كۆڭلىگە ئاشىقى ۋىسالىدىن باشقا ھېچ ئىش كەلمەس ئىدى، ئۇنىڭ دىمىقىغا مەجنۇنلۇق سەۋداسى گۈپۈلدەپ ئۇرۇلۇپ غەم ۋە ئاجىزلىقتىن ئۆزىنى يوقۇتۇپ كېسەل بولۇش ھالىتىگە بېرىپ يەتتى-دە، ھىلىگەر-مەككار خوتۇنىنى چاقىرتىپ:

— ئەي مېھرىبان، مەن سەرگەشتىنىڭ ئەھۋالىدىن ھېچ خەۋەر ئالمايسەنغۇ؟ مەن ئىككى تۈرلۈك مۇشاققەتكە گىرىپتار بولدۇم. بىرى، ئاشىقىنىڭ ۋەسلىدىن مەھرۇم بولدۇم. يەنە بىرى، ھەر ۋاقىت كۆزۈمنى ئاچسام ئېرىمنىڭ نا مۇبارەك يۈزىنى كۆرىمەن، بۇ جەھەتتىن تاقىتىم تاق بولدى، شۇڭا ئۆلۈشكە رازى ئىدىم، لېكىن ئۆلۈمگە مۇيەسسەر بولالمىدىم. ئەمدى دانا تەدبىر كۆرسىتىپ يالغاندىن ئۆلۈۋالماقچىمەن، ئۆزۈمنى جاپا-مۇشاققەت كۆرپىسىدە ياتقۇزۇپ ۋەسىيەت قىلىمەنكى: مەن ئۆلگەندىن كېيىن سەندىن باشقا كىشى ئۆلۈكمنى يۇيۇپ كېپەنلەپ يەرلىكتە قويمىسۇن، باشقىنىڭ كۆزى تاۋۇتۇمغا چۈشمىسۇن، ئەمما سەن ئۇل يار-مۇشفىقا

خەۋەر بېرىپ قويغىن، ۋاقتى كەلگەندە جامائەت مېنى گۆرگە قويۇپ قايتىپ كەتسە، ئۇل دوست-دىل ناۋاز گۆرۈمنى يېنىدىن كولاپ مۇنكىر-نىمكىردىن ئاۋۋال كىرىپ مېنى ئېلىپ چىقىپ باشقا شەھەرگە ئېلىپ بارسۇن، قالغان ئۆمرۈمنى ئەشۇ شەھەر-دە ئەيش-ئىشرەت بىلەن ئۆتكۈزىمىز، — دېدى. دەللە خوتۇن بۇ سۆزنى ئىشىتىپ ئايالنىڭ ئەقىل كامالىغا تەھسىن ئوقۇپ، بېرىپ ئاشىقىغا خەۋەر بەردى. ئۇل ناپاك بۇ مەسلىھەتنى ئۇلۇغ بىلىپ خۇشاللىقتىن تەلپىكىنى ئاسمانغا ئاتتى. نەچچە كۈندىن كېيىن ئۇل مەككارە ھىلە ئىشلىتىپ ئۆزىنى كېسەل كۆرسىتىپ كۆرپىگە چىقىپ يېتىپ، گاھى نەپەس ئېلىپ، گاھى نەپەس ئالماي بىر كېچە-كۈندۈزدىن كېيىن جان تالىشىپ ياتتى. ئەمما ئېرى بىچارە بۇ ۋەقەدىن كۆڭلى پەرىشان بولۇپ ياقىسىنى يىرتىپ پەريادلار قىلدى، شۇ ئارىدا ھېلىقى دەللە مەككار پەيدا بولدى. خوتۇن ئاتا ۋەسىيەت قىلدى ۋە ئاز ۋاقىتتىن كېيىن خوتۇن نەپەسنى توختۇتۇپ ئۆزىنى ئۆلۈك ھالەتكە سېلىپ ياتتى. ئېرى پەرياد پىغان قىلىپ، ۋەسىيەتكە ئەمەل قىلىپ، مەككارە كەمپىرنى غۇسسىل-كېپەن ئىشلىرىغا مەشغۇل قىلدۇرۇپ، ئاخشام بىلەن مېيىت نامىزىنى ئوقۇپ گۆرۈستانغا ئاپىرىپ دەپنە قىلدى. خوتۇننىڭ ئاشنىسى قولىغا كەتمەن ئېلىپ مەشۇقىنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇشى بويىچە بىر ياقا بولۇڭدا تۇراتتى، ئۇ، خالايىق دەپنە-گاھدىن كەتكەندىن كېيىن، تېزلىك بىلەن قەبرىنى قېزىپ يامان نىيەت خوتۇننى قەبرىدىن چىقىرىپ، گۆرنىڭ تۆشۈكىنى ئەۋۋالقىدەك ئېتىپ قويۇپ، كېچە قاراڭغۇلۇقىدا باشقا شەھەرگە كەتتى. قېرى مەككار نەۋكەر يىگىتنىڭ ئۆيىگە كىلىپ مۇسىبەت بازىرىنى قىزىتتى. نەۋكەر يىگىت ساددا ھەم تۈز بولغاچقا ئاياللارنىڭ ھىلە-مىكرىدىن غاپىل ئىدى. شۇڭا خوتۇننىڭ پىراقىدا زار-زار يىغلاپ كۆزلىرىدىن ئەتىيازنىڭ بۇلۇتلىرىدەك ياش تۆكۈپ، قارا تون كېيىپ، ئۆزىنى مۇسىبەتنىڭ قايغۇسىغا سېلىپ قەۋم-قې-رىنداشلىرىدىن بىگانە بولۇپ، گورۇستاندا قەبرە بېشىدا ئولتۇردى. كېچە-كۈندۈز مازارنى تۇرار جايى قىلىپ، مەجنۇندەك قەبرىگە باشنى قويۇپ ياتتى. ئۇنىڭ بۇ ھالىغا دۈشمەنلىرىمۇ ئېچ ئاغرىتاتتى. ئارىدىن بىر يىل ئۆتتى. ئۇ شەھەردە بىر دەللە خوتۇن بار ئىدى، رەستە-بازاردا دوكان ئېچىپ ئاياللارنىڭ زىننەت بۇيۇملىرىنى ساتاتتى. ئاياللار بىر نەرسە لازىم بولسا ئۇنىڭدىن ئالاتتى. ئۇ بەزىدە ئەگەر ناتەييار بولسا تەييار قىلىپ، بوقچا كۆتۈرۈپ كوچىلاردا يۈرۈپ خوتۇنلار بىلەن سودا قىلاتتى. بۇ سودىگەر خوتۇننىڭ نەۋكەرنىڭ خوتۇنى بىلەن ئادەتتىكىچە تونۇشلۇقى بار ئىدى. بىر يىلدىن كېيىن، سودىگەر خوتۇن ھېلىقى قارا يۈز خوتۇن ئولتۇرغان شەھەرگە سودا قىلىپ باردى ۋە نەچچە كۈن بۇ شەھەردە كوچمۇ-كوچا، ئۆيمۇ-ئۆي كىرىپ سودا قىلىپ يۈردى. بىر كۈنى تۇيۇقسىز سودىگەر خوتۇن سودا قىلىپ يۈرۈپ ئۇل بەد بەخت قارا يۈز خوتۇن ئولتۇرغان ھويلىغا كىرىپ قىلىپ، نەۋكەر يىگىتنىڭ

خوتۇننى، ساق-سالامەت كۆردى. سودىگەر
خوتۇن ھەيران قىلىپ:
— ئەي خوتۇن، سەن ئەۋكەر يىگىتنىڭ
خوتۇنى ئەمەسمۇ؟ سەن بۇ دۇنيادىن
ئاخىرەتكە سەپەر قىلىپ، ئېرىڭ سېنىڭ
پىراقىڭدا ئەقلىدىن يىگانە مەجنۇندەك
جۇنۇن بولۇپ، بۇرادەرلىرىنى تاشلاپ
قەبرەڭنى ئىختىيار قىلىپ يېتىپتۇ. سەن
قانداق قىلىپ يوقلۇق ئالەمدىن يەنە قايتا
ۋۇجۇدقا كەلدىڭ. مېنى خەۋەردار قىلغىن،
بولمىسا مەن ساراڭ بولغايمەن، — دېدى.
ئول قارا يۈز خوتۇن سودىگەر ئايالنى
تونىماسقا سېلىپ ئۇنى دېۋانىگە ئوخشۇتۇپ
سەدىقە بېرىپ، ئۆيىدىن قوغلاپ چىقىرىۋەتتى.
سودىگەر خوتۇن ئۆز شەھىرىگە كەلسە
ئەۋكەر يىگىت خوتۇنىنىڭ قەبرىسىدە يىغلاپ
ئولتۇرۇپتۇ. سودىگەر خوتۇن يىگىتنىڭ يېنىغا
كىلىپ ئايالىنىڭ ئەھۋالىنى سورىغانىدى،
يىگىت خوتۇنىنىڭ ھۆسن-جامالىنى ۋە
مېھرىبان-ۋاپادارلىقىنى سۆزلەپ كۆزلىرىدىن
سەلدەك قانلىق ياش تۆكۈپ ئاھ-زار
قىلدى. بۇنى كۆرگەن سودىگەر خوتۇن:
— ئەي ساددا يىگىت، خوتۇنۇڭ
ساق-سالامەت ئاشىقىنىڭ قۇچاقىدا ئولتۇرۇپ-
تۇ. سەن بۇ يەردە بىھۇدە غەم ئوتىغا
چۈشۈپ ياتما، -دېدى.
ئەۋكەر يىگىت بۇ سۆزنى ئىشىتكەندىن
كىيىن كۆڭلى تىخمۇ پەرىشان بولۇپ:
— ئەي ئەقىلسىز خوتۇن، قىلىۋاتقىنىڭ
قانداق ساراڭنىڭ سۆزلىرى. سۆزلىرىڭ
چاقچاقمۇ ياكى راستمۇ؟ نېمىشقا بۇ سۆزلەر-
نى قىلىپ يۈرىكىمنى چاك قىلىسەن، خوتۇنۇم
چەنىنەت فىردەۋسىدە — دەپ ئۆزىنى
قاچۇردى. سودىگەر خوتۇن:
— ئەي نادان، ئاخماق، ئەگەر سەن
خوتۇنلارنىڭ ھىلە-مىكىرلىرىنى بىلسەڭ،
مېنىڭ سۆزۈمنى ئېتىۋارغا ئالار ئىدىڭ.
مېنىڭ بۇ سۆزۈمگە ئىشەنمىسەڭ، مەن
گەپ قىلمىغان بولاي. خالىساڭ مېنىڭ
سۆزۈمگە ئىشەنسەن ياكى ئىشەنمە، مەن
بىلەن بىللە بارغىن، خوتۇنۇڭنى كۆرۈپ
كۆزۈڭ ئېچىلسۇن، — دېدى. يىگىت بۇ
سۆزنى ئىشىتىپ ھەيرانلىق دەرياسىغا
غەرق بولۇپ سودىگەر خوتۇنغا ھەمرا
بولۇپ خوتۇنى تۇرغان شەھەرگە بېرىپ،
ئول قارا يۈز تۇرغان ھويلىغا كىرىپ كۆردى-
كى، خوتۇنى ئۆزىنى زىننەتلەپ ساق-سا-
لامەت ئىشرەت تەختىدە بەدەشقان قۇرۇپ
ئولتۇرۇپتۇ. يىگىتنىڭ بېشى ئايلانغاندەك
بولۇپ تۇرۇپلا قالدى.
— ئەي مەستۇرە پاك دامان، — دېدى
يىگىت خوتۇنغا، — سەن بۇ ئەجىقى چىقىپ
كەتكەن كۇنا جاھاندىن ئاخىرەت مەيدانىغا
سەپەر قىلغان ئىدىڭ، قىيامەت-قايىم
بولماي تۇرۇپ قانداقچە تىرىكلىك مەيخانىسى-
دىن ھاياتلىق مەينى ئىچتىڭ؟
ئول مەككار خوتۇن ئېرىنىڭ سۆزىگە
ئەسلا جاۋاپ بەرمەي پەرياد قىلىپ:
— ئەي مۇسۇلمانلار، مېنىڭ دادىمغا
يېتىپ، ماڭا رەھىم قىلىڭلار. بۇ دېۋانە
نامەھرەم ئۆيىمگە بېسىپ كىرىپ مېنى
ھالاك قىلماق قەستىدە بولدى؟ — دەپ
غەۋغا قىلدى.
خوشنا-خولۇملار بۇ غەۋغانى ئىشىتىپ

يىگىتنى ئارىغا ئېلىپ ئىزا ۋە ھاقارەت قىلدى. يىگىت ئەھلى-جامائەتكە خوش خۇيلۇق بىلەن ئۆتكەن ۋاقەنىڭ ئەھۋالىدىن تا ئاخىرىغىچە بايان قىلدى. خالايىقلار ئەھۋالدىن ئاگاھ بولغاندىن كېيىن، تەئەججۈپ قىلىپ خوتۇننىڭ ھىلە-مىكرىسە-دىن تاڭ قالدى. شۇنىڭ بىلەن ئۇل قارا يۈز بىۋاپانىڭ ئىشلىرى پاش بولدى. ھەممە ھەر تەرەپتىن كەلگەن ئەھلى جامائەت نەۋكەر يىگىتنى خوتۇنى بىلەن پادىشاھنىڭ ئالدىغا ئېلىپ بېرىپ بولغان ۋەقەنى بايان قىلىپ ئەرز قىلدى. نەۋكەر ئۆتكەن سەرگۈزەشتىلىرىنى سۆزلىدى. پادىشاھ ئەھۋالدىن ئاگاھ بولغاندىن كېيىن بۇيرۇدى:

— ئۇل قارا يۈز خوتۇننى ئويىنىغان ئادىمى بىلەن ئېلىپ چىقىپ پارە-پارە قىلىپ، بۇ ناپاك ۋۇجۇدلارنى ئوتتا كۆيدۈ-رۈڭلار!

جاللاتلار ئۇلارغا تېپىشتۇرغۇچى دەللە كەمپىرنى قوشۇپ دوۋزاخ يولىغا يوللىدى. نەۋكەر يىگىت بۇ ۋەقەدىن كېيىن خالايىق ئارىسىدىن چىقىپ قالغان ئۆمرىنى سەھرا-لاردا پاكلىقنى ئىزدەشكە مەشغۇل بولدى.

ئەلقىسسە: ھېكايىسىنى شۇنداق تامام قىلغان ۋەزىر:

— ئەي شاھزادە، بۇ ئاياللار جامائەسى ھىلىگەردۇر. ئۇلارنىڭ ناز-كەرەشمىسىگە ھەرگىز ئالدىنىشقا بولمايدۇ، — دەپ ئۆز ئۆيىگە چىقىپ كەتتى.

رىۋايەت قىلىنىشىچە: ئالتىنچى كۈنى بىر ئاقىل سۆزلىرىنى بۇلبۇل نەۋازىشىغا كەلتۈرۈپ ئېيتتىكى: ھىندىستان ۋىلايىتىنىڭ بىنگال دېگەن شەھىرىدە پەرماي دېگەن بىر پادىشاھ بار ئىدى. كامال ھۆسنىدە-بەرنالىقتا تەڭداشسىز بولسا، قەھرىدە دۈشمەنلەر يۈرىكىدە قورقۇنچ پەيدا قىلاتتى. ئۇ، بىر نازىنىن-ئۇن تۆت كۈنلۈك ئايدەك قىزنى نىكاھىغا ئېلىپ ئۆزىگە ھەمراھ قىلدى. پادىشاھ ئۇل نازىنىننىڭ خوش چاقچاقلىقىغا مەھلىيا بولۇپ كېچە-كۈندۈز ئەيش-ئىشرەت بىلەن ئۆمۈر ئۆتكۈزدى. ئۇل خوتۇن ھاياسىزلارچە ناز-كەرىشمە بىلەن پادىشاھنىڭ كۆڭلىنى ئالاتتى. ھەممە ئۆزىنى پاك ۋە تەقۋادار كۆرسۈتۈپ تۇراتتى. بۇنىڭدىن سۆيۈنگەن پادىشاھ: «ئۇستا تامچىلار ۋە نەققاشلار خوتۇنۇم ئۈچۈن ئوردا ئىچىدە بىر ئىمارەت بىنا قىلسۇن، بىنانىڭ تاملىرىغا پۈتۈن ئالەمدىكى ئادەملەرنىڭ، قۇشلارنىڭ، ھايۋانلارنىڭ سۈرەتلىرىنى ئويسۇن» دەپ بۇيرۇق قىلدى. شۇنىڭ بىلەن ئىمارەت تەييارلاندى. نەققاشلار ئۆيلەرنىڭ تاملىرىغا ئادەملەرنىڭ، قۇشلارنىڭ، ھايۋانلارنىڭ سۈرەتلىرىنى خۇددى تىرىكتەك ئويدى ۋە ئاستىغا ھەر خىل نۇسقىدىكى گىلەملەرنى سېلىپ بېزىدى. پادىشاھ خوتۇنى بىلەن داۋاملىق ئەيش-ئىشرەتنى ئاشۇ ئۆيدە ئۆتكۈزىدىغان بولدى. كۈنلەردە بىر كۈنى پادىشاھ ئايالى بىلەن ئۆينىڭ سۈرەتلىرىنى تاماشا قىلىپ يۈرەتتى، تۇيۇقسىز كىلشكەن بىر چىرايلىق يىگىتنىڭ سۈرىتى ئايالنىڭ كۆزىگە كۆرۈندى. ھىلىگەر خوتۇن پادىشاھنى ئالداش يۈزىسىدىن يۈزىگە پەردە تارتىۋالدى ۋە ئۆزىنى پىنھانىغا ئالدى. پادىشاھ بۇ ۋەقەدىن

ھەيران بولۇپ:

— ئەي مەلىكە، بۇ پەردە ھېچ ئەرنىڭ سايىسى كۆرۈنمىسە، نە سەۋەبتىن يۈزۈڭگە نىقاپ سالىسەن؟ — دېدى. ئۇل مەككار:

— ئەي پادىشاھ، بۇ بىر سۈرەت. ئەمما ئۇ ئەرنىڭ سۈرىتىدۇر. ئۇ ماڭا قاراپ تۇرغانغا ئوخشاش كۆرۈنۈپ قالدى. شۇڭا شەرمى-ھايا يۈزىسىدىن ئۆزۈمنى قويغىلى يەر تاپالماي يۈزۈمگە پەردە سالدىم، — دېدى.

پادىشاھ ئايالىنىڭ بۇ سۆزلىرىنى ئاڭلاپ ئايالىغا بولغان ئىخلاس ۋە ئېتىقادى يۈز ھەسسە زىيادە بولدى. بۇ ۋەقەدىن كېيىن، نەچچە ۋاقىت ئۆتكەن بىر كۈنى پادىشاھ بىر ھەقەم سايىسىنىڭ ئۆيىگە ساياھەت ۋە ئىستىراھەتكە بېرىپ كەچ قايتىپ كېلىپ، يېتىپ قالدى. خوتۇنى بولسا كۆرپە ئۈستىدە ئولتۇردى. شول ۋاقىتتا ئىشىك ئېچىلدى. پادىشاھ كۆزىنى يېرىم ئېچىپ قارىدى، ئىشىكتىن بىر مۈشۈك كىرىپ گىلەم ئۈستىدە تۇرۇپ بىر گۈۋۈنۈپ چىرايلىق بىر خوتۇننىڭ سۈرىتىگە ئۆزگىرىپ پادىشاھ-نىڭ ئايالىغا سالام قىلدى. مەلىكە سالامغا جاۋاپ بېرىپ ئورنىدىن تۇرۇپ بىر-بىرسى بىلەن قۇچاقلاشتى ھەمدە پادىشاھنى ئۇخلىدىمۇ-ئۇخلىمىدىمۇ دەپ گۇمان قىلىپ ھەر تەرەپتىن پاراڭلىشىپ ئولتۇردى. مەلىكە پادىشاھنى رەسمى ئۇخلىدى دەپ كەلگەن ناتونۇش ئايالدىن:

— نىمە ئىش بىلەن كەلدىڭ؟ — دېدى. خوتۇن ئەلچىلەرنىڭ قائىدىسى بويىچە ئەدەب بىلەن:

— ئەي جاھان مەلىكىسى، ئاشنايىڭ ساڭا سالام ئېيتتى ۋە سالامدىن كېيىن ساڭا ئىلتىماس قىلىدۇكى، سەن ئۇنىڭ قېشىغا بارغايسەن. ئۇ بۈگۈن كېچە قىزىنىڭ تويىنى قىلغانىدى، يار-دوست-قېرىنداشلار جەم بولدى. مۈشۈنداق چوڭ ئولتۇرۇش بەزمىدە سېنىڭ گۈزەل ۋۇجۇدۇڭ ھازىر ئەمەستۇر. بەزمە ئەھلى سەنسىز بەزمىنى نۇرسىز كۆرۈپ مۇبارەك قەدىمىڭگە ئىنتىزار بولدى. ئەگەر مەرھەمەت قىلىپ غېرىب كۆلبىگە قەدەم تەشرىپ قىلساڭ، بەزمە ئەھلىنىڭ دىلىنى مۇنەۋۋەر قىلسەن. بەزمە ئەھلى سەندىن مىننەتدار بولغاي. سەن ئۇل يىگىتكە ھەمىشە ئىنتىزار ئىدىڭ، سۆھبىتىگە پەقەت مۇيەسسەر بولالماي كەلگەن ئىدىڭ. بۇ ئاخشام ئۇ سېنىڭ دامىڭغا چۈشۈپ ئارزۇيۇڭ دەرىخى مېۋە بېرىپ، ۋەسىل شەربىتى ئىچكەيسەن، — دېدى.

پادىشاھنىڭ خوتۇنى بۇ سۆزلەرنى ئىشىتكەندىن كېيىن خوشال بولۇپ، قىلغان دۇئايىم مەقبۇل، مەقسىدىم ھاسىل بولغان ئوخشايدۇ، كۆزۈم چەشمىلىرىنى يوللىرىڭغا چېچىپ بېرىشىم لازىمدۇر. ئۇل بەرنا يىگىت بىلەن كۆرۈشمىدىغان ۋاقىت كەپتۇ، ئۇنىڭ ئىشق-پىراقىدا سەبرىم كېتىپ، خاتىرجەملىكىم يوق ئىدى. ۋىسالىغا مۇشەررەپ بولارمەن، بۇ كېچە مۇبارەك كېچىدۇر، دەپ ھاياجانلىنىپ كەتتى. مەلىكە كەلگەن خوتۇنغا پادىشاھنى ئۇخلىتىپ قويۇپ كۆزىنى يۇمۇپ — ئاچقۇچە يېتىپ بارىمەن، دەپ كەلگەن ئايالغا

رۇخسەت بېرىپ يولغا سالدى. پادىشاھ بۇ سۆزلەرنى ئىشتكەندىن كېيىن ئاللا ئۆزۈڭ پاكدۇرسەن، كەلگەن ئول مەككار كىم؟ دەپ ھەيران بولۇپ ئۇخلىغان ھالەتتە ياتتى. مەلىكە كۆردىكى، پادىشاھ ئۇيقۇغا كېتىپتۇ. شۇنىڭ بىلەن ئۇ ئاستا تۇرۇپ ياسىنىپ، ۋەزىرنىڭ خوتۇنىنى چاقىرىپ ۋەقەنى ئۇنىڭغا ئېيتىپ ئىككىسى گىلەمنىڭ ئۈستىدە بىر گۈۋۈنىپ ئىككى مۈشۈكنىڭ سۈرىتىدە بولۇپ ناھايىتى تېزلىك بىلەن ئۆيدىن چىقىپ كەتتى. پادىشاھ ئورنىدىن تۇرۇپ كېيىم-كېچەكلىرىنى كىيىپ مۈشۈكلەر-نىڭ ئىزىدىن يۈرۈپ شەھەردىن چىقىپ كۆردىكى، شەھەرنىڭ ياقىسىدا بىر كاتتا دەرەخ بار ئىكەن. دەرەخنىڭ شاخلىرى ئاسمانغا تەگ ئۆسكەن ئىدى. ئىككى مۈشۈك دەرەخنىڭ ئۈستىگە چىقتى. پادىشاھ كېلىپ دەرەخنىڭ كەۋدىسىگە يامىشىپ تۇردى. ۋاقىت ئۆتمەستىن دەرەخ ھەركەت-كە كېلىپ يولغا چۈشۈپ يۈردى. بىر دەمدىن كېيىن دەرەخ توختىدى. پادىشاھنىڭ قۇلاقىغا ناغرا-سوناي، داپ، ھەر خىل سازلارنىڭ ئاۋازى ئاڭلاندى. پادىشاھ بەزمە بولغان يەرگە كەپتىمىز، بۇ شەھەر يات شەھەردۇر، دەپ دەرھال دەرەخنىڭ كەۋدىسىدىن ئاجراپ ئۆزىنى دالدىغا ئېلىپ قاراڭغۇ يەرگە بېرىپ تۇردى. ئىككى مۈشۈك دەرەختىن چۈشۈپ شەھەر تەرەپكە ماڭدى. پادىشاھمۇ مۈشۈكلەرگە ئەگىشىپ شەھەرگە كىرىپ بىر يەرگە كېلىپ كۆردىكى، بىر بارگاھدا كۆپ يىگىتلەر جەم بولۇپ ئەيشى-ئىشرەت قىلىۋاتقان ئىكەن. ئىككى مۈشۈك بەزمىنىڭ بىر بۇرجىكىدىن كىرىپ ھەرەمخانىغا كىرىپ كەتتى. پادىشاھ جامائەتنىڭ ئارىسىغا كىرىپ ئولتۇردى. بۇ يەردە پادىشاھنى ھېچكىم تونىمايتتى. پادىشاھنىڭ ئىككى كۆزى ئىككى مۈشۈكتە ئىدى. شۇ ھالدا يېرىم كېچە بولدى. بارگاھنىڭ ئىشىكىدىن بىر يىگىت بىر دەستە گۈلنى ئالتۇن جامغا سېلىپ كىردى. بۇ شەھەرنىڭ قائىدە-رەسىم-دە ئاۋۋال بويىنىغا گۈل ئېسىپ ئىچكىرى ئۆيگە كىرىپ خوتۇنلارنىڭ ھەرىكىسىگە قاتنىشىپ بىرەر سائەتتىن كېيىن باشقا ئۆيگە بېرىپ ئولتۇراتتى. ھېلىقى يىگىت گۈلنى بويىنىغا ئېسىپ ئاجايىپ ھۆر سۈپەت-لەرنىڭ ئارىسىغا كىرىپ ئولتۇردى. پادىشاھمۇ بويىنىغا گۈل ئېسىپ ھېلىقى يىگىتنىڭ قېشىغا كېلىپ ئولتۇردى.

پادىشاھ ھەيران بولۇپ، ئەقلىنى ئوغۇرلايدىغان گۈزەللەرنىڭ جامالىغا قاراپ تاماشا قىلىپ ئولتۇردى. پادىشاھ شۇ ئەسنادا ئەتراپقا قاراپ كۆردىكى، ئۆزىنىڭ خوتۇنى ۋەزىرنىڭ خوتۇنى بىلەن ئۆيىنىڭ بىر بۇلۇڭىدا بىر نازىنىن يىگىتنى قۇچىقىغا ئېلىپ، بىر-بىرىنىڭ قولىدىن شاراپ ئىچىشىپ مەست بولۇپ، يىگىتنى رۇخسارىغا سۆيدۈرۈپ ئولتۇراتتى. پادىشاھ بۇنى كۆرۈپ ھوشىدىن كېتىشكە تاس قالدى. لېكىن ئۇ ئۆزىگە ئۆزى ھاي بېرىپ نىقاپ سالغان خوتۇنلارنىڭ يېنىدا مەي ئىچىپ ئولتۇردى.

بەزمە شۇنداق قىزىغان ۋاقىتتا پادىشاھنىڭ خوتۇنى ۋەزىرنىڭ خوتۇنىغا پادىشاھنى كۆرسىتىپ، ئالدىغا كېلىپ قاراپ:

— بۇ يىگىت پادىشاھقا بەك ئوخشايدى-

كەن، — دېدى. لېكىن پادىشاھنى تونىيال-
ماي، ئاخىرى ئاشىقىنىڭ ئالدىغا بېرىپ
ئولتۇرۇپ جامنى تولدۇرۇپ ھاراق ئىچتى.
پادىشاھ ۋەزىرنىڭ خوتۇنى بىلەن
ئىككىسىنى پارە-پارە قىلىپ، دەرھال جەھەن-
نەمگە يوللايمەن، دەپ ئەھدى قىلدى.
ئەتىسى سۇبھى ۋاقتى بولغاندا ئۇ ئىككى
نائەھلى كەلگەنگە ئوخشاش دەرەخ
ئۈستىگە چىقىپ كەتتى. پادىشاھمۇ ئۇلار
چىققان دەرەختە يامىشىپ تۇرۇۋىدى، ئاۋۋال
قانداق كەلگەن بولسا يەنە شۇنداق ئۆز
شەھىرىنىڭ چېگرىسىغا كەلدى. پادىشاھ
خوتۇنىدىن بۇرۇنراق ئۆز ئورنىغا كېلىپ
ياتتى. خوتۇنى پادىشاھنىڭ ئارقىسىدىن
كېلىپ كۆرپە ئۈستىدە ئولتۇردى. ۋاقىت
ئۆتۈپ نامازنىڭ ۋاقتى بولدى. قارا يۈز
خوتۇن ئۆيىنى سەرەمجانلاشتۇرۇشقا مەشغۇل
بولدى. پادىشاھ كېچە ئۇخلىمىغاچقا قاتتىق
ئۇخلاپ قالدى. پادىشاھ ئۇيقۇسىدىن
ئويغانسا خوتۇنى قاراپ ئولتۇرۇپتۇ. خوتۇن
«سەن تاز دېگەنچە مەن دەۋالاي»
دەپ ئويلاپ پادىشاھقا:

— بۇ نېمە ئۇيقا، كېچىدىن نەگە
باردىڭ، سەن مەندىن يوشۇرۇن باشقا
بىرسى بىلەن ئويلىنىپسەن، — دېدى.

پادىشاھ بۇ كالتە پەم خوتۇننىڭ
ئېتىقسىز سۆزلىرىنى ئىشتىپ ئۆزىنى بېسىۋالال-
ماي غەزەپتىن ئېتىلىپ كەتكۇدەك بولۇپ:

— ئەي بەدبەخت، بەدقىلىق، ئەمدى
ئۆز غېمىڭنى يەپ تۇرغىن. جەھەننەمگە
سەپەر قىلىدىغان ۋاقتىڭ كەلدى، بۇ
كېچە قىلغان-ئەتكەنلىرىڭنىڭ جازاسىنى
تارتىسەن، — دېدى.

ئۇ قارا يۈز خوتۇن پادىشاھ ماڭا زىيان
يەتكۈزۈشتىن بۇرۇن ئىشىنى تامام قىلاي،
دەپ بىر قامام تۇپراقنى ئەفسۇن ئوقۇپ دەم
سېلىپ پادىشاھنىڭ ئۈستىگە چاچقانىدى،
پادىشاھ بىر ئالتۇن قاناتلىق توزنىڭ سۈرى-
تىگە كىرىپ تومشۇقىنى يەرگە يېقىپ تۇردى.
خوتۇن خاتىرجەم بولۇپ ئولتۇردى. تاڭ
ئاتقاندىن كېيىن بارلىق ئەركانى دۆلەتلەر
پادىشاھنىڭ سالامىغا كىرسە پادىشاھ
تەختتە كۆرۈنمىدى. ئۇلار كۆڭلى مەيۈس
بولۇپ قايتىپ كەتتى. نەچچە كۈن شۇنداق
بولدى. ئۇزۇنغىچە پادىشاھ تالاغا چىقمىغاچقا
ئەمىرلەر تېخىمۇ بىتاقەت بولۇپ ساراي
خوجايىنىنى پادىشاھقا يېقىن دەپ ئۇنى
ئەھۋال ئۇقۇشقا ئەۋەتتى. ساراي خوجايىنى
پادىشاھنىڭ خوتۇنىدىن پادىشاھنى سۈرۈش-
تۈردى. خوتۇن ساراي خوجايىنىغا:

— شاھنىڭ مۇبارەك ۋۇجۇدىغا كېسەل
پەيدا بولۇپتۇ. شۇڭا تاشقىرىغا چىقالماس.
پادىشاھ، ۋەزىرلەر ئەمدى ئوشتاق-چۈش-
شەك ئىشلارنى قويۇپ دۇئاگويلۇقنى بىجا
كەلتۈرۈپ، مېنىڭ ۋۇجۇدۇمنىڭ سالامەتلىكىنى
خۇدائى تەئالادىن تەلەپ قىلسۇن
دېدى، — دېدى. ساراي خوجايىنى چىقىپ
ئەمىرلەرگە ئۇ خوتۇننىڭ سۆزىنى يەتكۈز-
دى. ئەمىر ئۇلىمالەر ئۇلۇغ-كىچىك ھەممە
غەمگە پېتىپ پەرىشان بولدى. ئەمما
ۋەزىرنىڭ ئەقلى زىيادە، ئىخلاسى كۈچلۈك
بولۇپ، ھەممىدىن بەك پەرىشان بولدى.
ئاخىرى ۋەزىر چوقۇم پادىشاھقا بىرەر ئىش
بولۇپ ئىختىيار ئۆز قولىدىن كەتكەن

ئوخشايدۇ، دەپ ئۆيىگە قايتىپ، ئۆز خوتۇ-
نىنى قۇچىقىغا ئېلىپ ياخشى سۆزلەرنى
قىلىپ ئەركىلىتىپ:

— ئەي قەدىرلىك، ساڭا جاھاندا
دەيدىغان مەقسىدىم شۇكى، ھەرەمگە
كىرىپ پادىشاھنىڭ ئەھۋالىدىن خەۋەر
ئېلىپ كۆرسەڭ، - دەپ يالۋۇردى. ۋەزىرنىڭ
خوتۇنى دەرھال پادىشاھنىڭ ھەرىمىگە
كىرىپ مەلىكە بىلەن بولغان يېقىنچىلىقى
تۈپەيلىدىن مەلىكىدىن پادىشاھنىڭ ئەھۋا-
لىنى سورىدى. مەلىكىمۇ ۋەزىرنىڭ خوتۇنىغا
ئىشىنەتتى. شۇڭا بولغان ۋەقەنى بايان
قىلدى. ۋەزىرنىڭ خوتۇنى ئۆيىگە كېلىپ
ئىشىتكەن ۋە كۆرگەننى باشتىن ئاخىرغىچە
ۋەزىرگە بايان قىلدى. ۋەزىر بۇ ۋەقەنى
بىلگەندىن كېيىن غەمگە پاتتى ۋە پەرىشان
بولۇپ، خوجايىنىغا بىرەر يامانلىق يەتكەندە
ياكى ئۇنىڭ بېشىغا كۈن چۈشكەندە ئۇنىڭغا
ياردەملىشىپ، جاپانى تەڭ تارتىپ ئۇنى
ئازابتىن قۇتۇلدۇرۇش پەرىزدۇر، مەن
مۇشۇ ۋاقىتقىچە پادىشاھنىڭ دۆلىتىگە
شېرىك بولدۇم. ئەمدى دوستلۇقنى جايىغا
يەتكۈزگەيمەن دەپ تىزلىك بىلەن ھىممەت
كەمىرىنى بېلىگە باغلاپ، ئەقلىنى ئىشقا
سېلىپ بىر تۈزنى ئۆيىگە كەلتۈرۈپ قويدى.
ئاندىن كېيىن ھەرەمنىڭ ئىشىكىگە كېلىپ
ساراي خوجايىنىغا:

— خېلى ۋاقىت بولدى، پادىشاھنىڭ
دىدارىنى كۆرۈشتىن مەھرۇم قالدىم
ھەمىشە پادىشاھنىڭ مۇبارەك تىلىدىن
ھېكمەت ئاڭلاپ تۇراتتىم. ھازىر بولسا
پادىشاھ بىلەن دىدار كۆرۈشەلمىدىم.
شۇڭا دىلىم مالاللىق سىزىۋاتىدۇ. مەن
دىلىمغا بىرەر ئازارلىق يەتكەندە بىر تۈزنى
پەيدا قىلىپ، ئۇنى تاماشا قىلىپ كۆڭلۈمنى
كۆتۈرەتتىم. ئاڭلىسام پادىشاھنىڭ بىر توزى
بار ئىمىش. پادىشاھنىڭ دىدارىنى كۆرەلمەي
بەك بىئارام بولۇۋاتىمەن. ئەگەر مەلىكە
خۇبان ئىلتىپات قىلىپ قىسقا ۋاقىت توزنى
بېرىپ تۇرسا، ئايىقىنى كۆزۈمگە سۈرتۈپ،
كۆزۈمنى روشەن قىلسام، بېشىم ئاسمانغا
يېتەتتى، — دېدى. ساراي خوجايىنى
ھەرەمگە كىرىپ ۋەزىرنىڭ ئەرزىنى مەلىكىگە
يەتكۈزدى. مەلىكە ۋەزىرنىڭ كۆڭلىنى
يەردە قويماي، ئېھتىياتنى قولدىن بېرىپ،
تۈزنى يەنى تۈزغا ئايلىنىپ قالغان پادىشاھنى
قەپەزگە سېلىپ بىر سائەت ساقلاپ تىزدىن
قايتۇرسۇن، دەپ بەردى. ساراي خوجايىنى
ۋەزىرگە مەلىكىنىڭ سۆزىنى بايان قىلدى.
ۋەزىر مەلىكىدىن «كۆپ مىننەتدار بولۇپ» -
تۈزنى ئۆيىگە ئېلىپ كەتتى. ۋەزىر خوتۇنىنىڭ
ئايىقىغا بېشىنى قويۇپ؛

— ئەي قەدىرلىك خوتۇن، ناز-كەرشە-
مىلىرىڭگە جېنىم پىدا بولسۇن، شېرىن
سۆزلىرىڭگە مۈلكىم سەدىقە بولسۇن. بۇ
ۋاقىتتا بەخت بىزگە باقتى. يۈز بىر ھىلە
بىلەن پادىشاھنى قولۇمغا كىرگۈزدۈم.
ئەمدى نىمە مەسلىھەت كۆرستەرسەن،
- دېدى. خوتۇن تېخى جاۋاب بەرمەستە
ساراي خوجايىنى كېلىپ مەلىكىنىڭ تۈزنى
قايتۇرۇپ كېلىشكە بۇيرىغانلىقىنى ئېيتتى.
ۋەزىر پادىشاھنى قەپەزدىن چىقىرىۋېلىپ
ئۆزى تەييارلاپ قويغان تۈزنى قەپەزگە
سېلىپ بەردى.

مەلىكە ئۇزىنى كۆرۈپ خاتىرجەم بولدى.

ئەمدى گەپنى ۋەزىرنىڭ ئۆيىدىن ئاڭلايلى:

ۋەزىر خوتۇنىغا يالۋۇرۇپ:

— ئەي نادىرە دەۋران، ئەگەر سېنىڭ بۇ ئىشلاردىن خەۋىرىڭ بولسا، ھەممەت نەفسىڭنى ھەركەتكە كىرگۈزۈپ پادىشاھنى ئەسلىگە كەلتۈرۈپ نىجاتلىق بەرگىن. ئۇنىڭ دۆلىتىدىن بەھرىمەن بولۇپ، پادىشاھلىق تاجىنى بېشىمغا قويۇپ، سۇلتانلىق تەختىدە ئولتۇرسام، سەن پادىشاھلارنىڭ خوتۇنلىرى قاتارىدا بولغايسەن، —دېدى. شۇ ۋاقىتتا ۋەزىرنىڭ خوتۇنىنىڭ كۆڭلىگە مال-دۇنيانىڭ ھەۋىسى چۈشۈپ، ئاياللارنىڭ مال-دۇنياغا بولغان ئامراقلىق تەبىئىتىنى ئاشكارلىدى. لېكىن ۋەزىرنىڭ خوتۇنىنىڭ مەلىكە بىلەن دوستلۇقى بار ئىدى. شۇڭا دوستلۇقنىڭ ھۆرمىتىنى ساقلاپ ۋەزىرگە:

— مەن پادىشاھنىڭ سۈرىتىنى ئەسلىگە كەلتۈرىمەن، ئەمما ئۇنىڭدىن بارلىق مال-مۈلۈك، دۇنياسىنىڭ يېرىمىنى ساڭا بېرىشكە تىلىدىن خەت-مۆھۈر ئالغاندىن كېيىن ئۇنى يەنە تۈز سۈرىتىگە كىرگۈزۈپ مەلىكىگە ئاپىرىپ بېرىمەن، —دېدى.

ۋەزىر زورۇرىيەت يۈزىسىدىن بۇ شەرتنى قوبۇل قىلدى. ۋەزىرنىڭ خوتۇنى ئەقىلسىزلىكتىن قولىغا بىر قامام تۇپراقنى ئېلىپ ئەفسۇن ئوقۇپ دەم سېلىپ پادىشاھنىڭ يۈزىگە چاچقانىدى. شۇئان ھامان پادىشاھنىڭ سۈرىتى ئەسلىگە كەلدى. ۋەزىر تىزلىك بىلەن غىلاپىدىن خەنجەرنى ئېلىپ خوتۇنىنىڭ بېشىنى كېسىپ قەلەم قىلدى. پادىشاھ كۆزىنى ئېچىپ ئۆزىنى ۋەزىرنىڭ ئۆيىدە كۆرۈپ سورىدى:

— مەن بۇ ئۆيگە قانداق كەلدىم. بۇ خوتۇننى كىم ئۆلتۈردى؟ —دېدى، ۋەزىر بولغان ۋەقەنى ئاۋۋەلدىن تا ئاخىرغىچە بايان قىلدى. پادىشاھ ۋەزىرنىڭ ۋاپادارلىق ۋە دوستلۇق يولىدا كۆرسەتكەن جان پىدالىقىغا تەھسىن — ئاپىرىن ئوقۇپ:

— ئەي ۋەزىر، ئەقىللىق دانىشمەن، ئەمدى قانداق مەسلىھەتىڭ بار؟ كۆرسەتكىن، —دېدى. ۋەزىر:

— ئەي پادىشاھى بەختىلىك، تېخى مەلىكە بۇ ئىشلاردىن خەۋەر تاپمىدى. ئەمدى بىز باشقا شەھەرگە بېرىپ بىر مەخپىي يەرنى ماكان قىلمىز. ئەگەر بۇ ئەھۋالنى مەلىكە بىلىپ قالسا ئۇل ناپاك قول بىزنى سالامەت قويماس، -دېدى.

ۋەزىرنىڭ سۆزى پادىشاھقا ماقۇل كەلدى. شۇنىڭ بىلەن ئىككىسى كېچىدە شەھەردىن چىقىپ نەچچە كۈن يول مېڭىپ بىر يىگانە ۋىلايەتكە بېرىپ باشقا بىر پادىشاھقا نەۋكەر بولدى. بۇ شەھەرنىڭ پادىشاھى ۋەزىر بىلەن پادىشاھنى كۆرۈپ، ئۇلارنى ئەدەب-ئەخلاق ۋە پاراسەتلىك، ئۇلۇغ ئادەملەردىن ئىكەن دەپ ئويلاپ، كۆڭلىدە ئۇلارغا بىر مېھىر-مۇھەببەت پەيدا بولدى ۋە ئاخىرى پادىشاھنى ئۆزىگە كىيوئوغۇل قىلىپ قىزىنى بەرمەك بولدى. مۇساپىر پادىشاھ نەچچە قېتىم رەت قىلغان بولسىمۇ بولمىدى. ئاخىرى پادىشاھ قىزىنى مۇساپىر پادىشاھقا نىكاھلاپ بەردى. لېكىن مۇساپىر پادىشاھ بۇ ئىشتىن ئەسلا خۇرسەن ئەمەس

ئىدى.

ۋاقىت شۇ تەرىقىدە ئۆتتى. بىر كۈنى پادىشاھ قىز بىلەن شاھمات ئويناپ ئولتۇراتتى، ۋەزىرمۇ يېنىدا بار ئىدى. تۇيۇقسىز بىر قارلىغاچ پەيدا بولۇپ، پادىشاھنىڭ ئۈستىدە چەرخ ئۇرۇپ پەرياد قىلىپ غايىپ بولدى. قىزنىڭ كۆزى قارلىغاچقا چۈشۈپ:

— ئەي شەھرىيار، بۇ قانداق قارلىغاچ؟-دەپ سورىدى. پادىشاھ:

— مېنىڭ بىلىشىمچە، بۇ جانىۋار ھەر تەرەپكە پەرۋاز قىلىپ پەرياد قىلىپ غايىپ بولدى. شۇڭا ئۇ ئادەتتىكى قارلىغاچ، — دېدى.

— خاتا، — دېدى قىز، — ئۇ قارلىغاچ سېنىڭ ئاۋۋەلقى خوتۇنۇڭدۇر. ئۇ سېنى ئىزلەپ يۈرگەن ئىكەن، ئۇ سېنى كۆرۈپ قالدى، ئۇ ساڭا قەست قىلماقچى ئىدى، ئەمما مەندىن ئېھتىيات قىلىپ ساڭا زەرەر يەتكۈزەلمىدى. لېكىن ئاگاھ بولغىن، ئۇ مېنىڭ يوق ۋاقتىمدا ساڭا زەرەر يەتكۈزۈشى مۇمكىن. مەن سېنى بۇ خەتەردىن قۇتۇلدۇرغايمەن،-دېدى.

پادىشاھ بۇ سۆزنى ئاڭلاپ تامام ئەزاسىغا قورقۇنچ چۈشۈپ ۋەھىمىدىن بىتاقەت بولۇپ ۋەزىرگە مەسلىھەت سالدى. ۋەزىر قىزنى ئىشارەت قىلىپ:

— ئەي پادىشاھ، بۇ ئىش توغرىسىدا جاھان بانۇدىن ياردەم تەلەپ قىلساق، خۇدا خالىسا مۇشكۇل ئىشىڭ ئاسان بولۇر،-- دېدى. شاھ ۋەزىردىن بۇ سۆزنى ئىشىتىپ قىزنىڭ ئايىغىغا ئۆزىنى تاشلاپ يارسازلىق قىلىشنى تەلەپ قىلدى. قىز ئېيتتى:

— ئەي ۋەزىر ئەمدى بۇ ئىشقا تەدبىر قىلىش پەرھىزدۇر. بۇ دۈشمەن ئالدى بىلەن ماڭا قەست قىلىشقا بىلىنى باغلايدۇ. مېنى ھالاك قىلىپ ئاندىن پادىشاھقا زەرەر يەتكۈزىدۇ. شۇڭا ھازىر مەنمۇ قارلىغاچ سۈرىتىدە بولۇپ ھاۋادا ئۇچۇپ ئۆزۈمنى ئۇنىڭغا يەتكۈزۈپ، ئۇنىڭ بىلەن چۇقۇشۇپ يېنىڭلارغا كېلىمىز. شۇڭا قولۇڭلارغا بىر تاياق ئېلىپ تۇرۇڭلار، ئاگاھ بولۇڭلار، ئالدىدا كىرگەننى تاياق بىلەن ئۇرۇپ ئىشنى تامام قىلىڭلار، لېكىن ماڭا زەرەر يەتمىسۇن. ئىككىمىزنىڭ پەرقى، ئۇ قارا، مەن ئالادۇرمەن، — دېدى ۋە بىر سېلىكىنىپ قارلىغاچقا ئۆزگەردى ۋە ئۆزىنى قارا قارلىغاچقا يەتكۈزۈپ، كۆپ ئېلىشتى. ئاقىۋەت ئىككىسى پادىشاھنىڭ ئالدىغا چۈشتى. قولىغا بىر تاياق ئېلىپ كۈتۈپ تۇرغان پادىشاھ ۋەزىردىن سورىدى:

— ئەي ۋەزىر، ئاقىل مەسلىھەتچىم، قايسى بىرىنى ئۇراي؟

— ئەي ساددا پادىشاھ، سەن ئىشىتكەن ئەمەسمۇ، ئىت بولسۇن، بۆرە بولسۇن، ھەممىسى ئادەم چىشلەيدۇ. بۆرە ئاغزىدىن خالاس بولساڭ، ئەجدىھانىڭ نەپسىگە گىرىپتار بولىسەن. پۇرسەت شۇكى، بىر تاياق بىلەن توختىماي ئىككىسىنى ئۇرۇپ ئۆلتۈرۈپ جەھەننەمگە يوللاپ، بۇ بەد قىلىقلارنىڭ ۋەسۋەسىدىن بىر يولى خالاس بولغىن، — دېدى ۋەزىر. پادىشاھ ۋەزىرنىڭ بۇ سۆزنى خوپ بىلىپ بىر زەربە بىلەن ئىككى ناپاكنى جەھەننەمگە يوللىدى. شۇنىڭ بىلەن بالادىن خالاس بولدى.

پادىشاھ ۋەزىر بىلەن مۇندىن كېيىن خوتۇنلارغا يېقىن يولىقماسلىققا ئەھدى قىلدى ۋە ئۆز ئىشىغا مەشغۇل بولدى. ئەلقىسە:

ۋەزىر ھېكايىسىنى تامام قىلىپ كۆڭۈلگە ياقىدىغان نەسىھەتلەرنى بايان قىلىپ:

— ئەي شاھزادە، بۇ جاھانئەدىن ھېچكىمگە ھېچ ۋاقىتتا ۋاپا كەلگەن ئەمەس. بىھۇدە كۆڭلۈڭنى بىرىپ ئۆزۈڭنى رەنجى-ئەلەمگە گىرىپتار قىلغىنىڭ خوپ ئەمەستۇر، — دەپ رۇخسەت ئېلىپ ئۆز بارگاھىغا كىرىپ كەتتى.

ھېكايەت قىلىنىشچە، ئەتىسى سوقراتتەك بىر دانىشمەن مۇنداق سۆز ئالدى:

بىنارس شەھرىدە ھىندىلارنىڭ ئۇلۇغلار خانەسىدە بىر ئوغۇل بار ئىدى. ئۇنىڭ ئاتىسى زىيادە دانىشمەن ۋە ھۆرمەتكە لايىق كىشى ئىدى. ھەممە بىراھمانلار ئاڭا شاگىرت ئىدى. بىر ۋاقىتلاردا ئول بىراھمان ئۆلدى. تامامى خەلق ئوغلىنى ئاتاسىنىڭ ئورنىدا ھۆرمەت بىلەن ئولتۇرغۇزدى. ئەمما بىراھمان ئوغۇل ئىلىم-كامالدىن بىبەھرى ئىدى. ئۇنىڭ بىر خوتۇنى بار ئىدى. مەكىر-ھىلىدە ئۇنىڭ بارابىرى يوق ئىدى. ھىلىگەرلىكتە ئىبلىسقا ساۋاق بېرەتتى. شۇ شەھەردە ئەخلاقلىق ۋە خوش سۈرەت بىر يىگىت بار ئىدى. بىر كۈنى بۇ ئىككىسى ئۇچرىشىپ قالدى ۋە بىر-بىرىنى كۆرگەن ھامان بىر-بىرىگە ئاشىق بولدى. ئەمما بىراھمانزادە سىياسىتىدىن ئەنسىزلىك ھېس قىلىپ بىر-بىرسى بىلەن ھەم سۆھبەت بولالمىدى. شۇڭا بىراھمانزادىنىڭ خوتۇنى دائىم ئېرىنى بىر يەرگە ئېبەرتىۋېتىپ مەھبۇبى بىلەن بىللە بولۇشنى ئويلايتتى. تۇيۇقسىز بىر ئاخشام بىراھمانزادە كامالشەۋقى بىلەن ئول قارا يۈز خوتۇننى قۇچاقىغا ئېلىپ غۇنچە لىۋىدىن مەي ئىچكەن ئىدى، خوتۇن ھىلە يۈزىسىدىن ئۆزىنى ئارقىغا تارتىپ، ئۆزىچە چېھرىدە مالالىلىق پەيدا قىلىپ، ئۇ بىچارىنىڭ ھاياتلىق شەربىتىگە زەھەر قوشۇپ قاتتىق سۆزلەر بىلەن ئۆزىنى يىراققا ئېلىپ قاچتى. بىراھمانزادە ئاياللارنىڭ ئۇنداق ھىلە-مىكرىدىن بىخەۋەر بولغاچقا ھەيران بولۇپ سەۋەبىنى سورىدى. خوتۇن:

— نېمە ئۈچۈن مەھزۇن ۋە غەمكىن بولماي، بۈگۈن بىر مەرىكىگە بارغان ئىدىم. بىر خوتۇن ماڭا:

— بىزلەرنى كۆزگە ئىلماي، ئۆزۈڭنى مۆلچەرلىمەي، سورۇندا بىزنىڭ يۇقىرىمىزغا چىقىپ ئولتۇرىسەن، ئېرىڭنىڭ ۋۇجۇدى بولغان بىلەن ھۈنەر ۋە پەزىلەتتىن بىخەۋەر، ئىلىم-ئەقىلدىن خالىدۇر، تامامى بىراھمانزادىلەرنىڭ ئارىسىدا ئۇنىڭدەك بىلىمسىز ئادەم يوق. ئەگەر سەن ئىززەت ۋە ھۆرمەت تەلەپ قىلساڭ ئېرىڭگە نەسىھەت قىلغىن، ئۇ بىر نەچچە ۋاقىت ئۆزىنى مېھنەتكە سېلىپ، مەدرىسىدە ئىلىم تەھسىل قىلىپ ئىلمى كامال بولسۇن، — دەپ كۆپ ئىزا ۋە ھاقارەت قىلىپ ئورنۇمدىن سۈرۈپ پەسكە چۈشۈردى. ئول خوتۇننىڭ سۆزى يۈرەك-جىگىرىمگە تەگدى ھەم كىشىلەر ئارىسىدا قاتتىق خىجالەتچىلىك تارتتىم. بۇ سەۋەبتىن پەرىشان ھالمەن. سەن بولساڭ ئۆمرۈڭنى زايا قىلىپ ئۆتكۈزۈۋاتىسەن، سەندەك ۋاقىتنى بىكار ئۆتكۈ-

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

زىدىغان ئېرىنىڭ بولغىنىدىن ئەرسىز، ماكانسىز يۈرگىنىم ياخشىدۇر. سەندەك بى ئابروي بولسام ھەمىشە شەھەر خوتۇنلىرى مەرىكە-ئولتۇرۇشلاردا ئادەمنىڭ جېنىغا تېگىدىغان نەشتەرى بىلەن يۈرەكنى پارە قىلىشا قانداق چىدايمەن؟ سەن ئەمدى زىيارەت تارتساڭمۇ ئىلىم تەھسىل قىلىپ كامالات پەيدا قىلىپ، ئۆزۈڭ بىلەن مېنى خەلقنىڭ تەنە-مالامىتىدىن خالاس قىلغاي-سەن، — دەپ بىر پاتمان يالغان ئېيتتى. براھمانزادە خىجالەتمەنلىك بىلەن خېلى ۋاقىتتىن كېيىن بېشىنى كۆتۈرۈپ:

— ئەي خوتۇن، سېنىڭ سۆزۈڭ گەرچە تاپا-تەنە بولسىمۇ، لېكىن مەن ئۇنى ماقۇل كۆرىمەن. لېكىن مېنىڭ غەم ۋە ئەندىشە قىلىدىغىنىم بۇ شەھەردىكى براھمانلارنىڭ ھەممىسى ئاتامنىڭ شاگىرتلىرى، ئاتامنىڭ شاگىرتلىرىغا خىزمەت قىلىش مەن ئۈچۈن نومۇس، شۇڭا باشقا بىر ۋىلايەتكە بېرىپ ئۇستاز تېپىپ، شۇلارنىڭ خىزمىتىدە بولۇپ ئىلىم تەھسىل قىلسام، ئىشىنىمەنكى كامالەت تاپقايمەن، — دېدى.

خوتۇن بۇ سۆزنى ئىشىتىپ خۇشال بولۇپ ھىلە-مىكرى يۈزىسىدىن ئەتىيازدىكى باھار بۇلۇتلىرى يامغۇر تۆككەنگە ئوخشاش كۆزىدىن ياشلار تۆكۈپ:

— ئۇنداقتا مەن بەك مۇشكۇلگە قالامدىم، ئەگەر سېنى باشقا ۋىلايەتكە ئەۋەتسەم ئايرىلىش دەردىگە گىرىپتار بولغۇدەكمەن. دۇنيادا ئۇندىن ئارتۇق مۇشكۇل-مۇشەققەت ۋە ئەلەم يوق. ئەگەر بارمىسۇن دېسەم، ئەھلى ئالەمنىڭ مالامىتى ئاندىن زىيادىراقتۇر، — دەپ كۆزلىرىدىن ياش تۆكتى. براھمانزادە خوتۇنىدىن بۇ سۆزلەرنى ئىشىتىپ خوتۇنىنىڭ ھىلىسىدىن بىخەۋەر ئۇنىڭ ساداقىتىدىن سۆيۈندى ۋە غەيرەتكە كېلىپ ئۆزۈق-تۈلۈك غەملەپ ئىلمى كامالەت ئۈچۈن غۇربەتنى ئىختىيار قىلىپ سەپەرگە ئاتلاندى. ئۇ ھەر شەھەر ۋە ھەر قەيەردە براھمان دانىشمەن بولسا ئۇنىڭ خىزمىتىگە بېرىپ ئىلىم تەھسىل قىلدى، كۆپ رەنجى-مېھنەت تارتىپ ئۇزۇن ۋاقىتتىن كېيىن ئىلىم جەملە-گەن تۆت كىتابنى تامام قىلدى.

ئەمدى سۆزنى خوتۇنغا يۆتكىسەك، بۇ بەدخوتۇن ئېرىنى يولغا سېلىپ قويۇپ ئاشىقى بىلەن ھەر ئاخشام ئىشرەت قىلدى. ئەمما ئېرى دانىشمەنلىكتە شۇ زاماننىڭ ئالدىغا ئۆتۈپ خۇشاللىق بىلەن سەپەردىن قايتىپ ناماز شام ۋاقتىدا ئۆيىگە داخىل بولدى. خوتۇن ئېرىنى كۆرۈپ ناھايىتى بەك غەمكىن ۋە پەرىشان بولدى. ئەمما چاندۇرماي ئېرىنىڭ ئالدىغا يۈگرەپ بېرىپ ئېرى بىلەن قۇچاقلاشتى ۋە ئېرىنىڭ چىرايىدىكى توپا-چاڭلارنى سۈرتۈپ ئىززەت-ئىكرام بىلەن ئولتۇرغۇزۇپ، بىر قىسىم چىرايلىق سۆزلەرنى قىلىپ ئېرىنى خۇشال قىلىپ ئولتۇردى. ئەمما خوتۇنىنىڭ ئاشىقى براھمانزادەنىڭ كەلگىنىدىن بىخەۋەر ئىدى. ئۇ براھمانزادىنىڭ قايتىپ كەلگەنلىكىنى ئاڭلاپ پەرىشان بولدى ۋە بىر ئادەمدىن ناپاك خوتۇنغا: «بىر ئامال قىلىپ جامالىنى ماڭا كۆرسىتىپ، كۆزۈمنى روشەن قىلغاي-سەن» دېگەن سۆزنى يەتكۈزدى. خوتۇن

نەچچە ۋاقىتتىن بېرى ئېرىم سەپەردە يۈرۈپ مېھنەت ۋە غۇربەت تارتىپ كەلدى، مەن ئۆيدىن چىقالمايمەن، شۇڭا بۇ كېچە زۆرۈرىيەت يۈزىسىدىن ماڭا رۇخسەت بەرسۇن، دېگەن سۆزنى يوللىدى.

يىگىت بۇ سۆزنى ئىشىتىپ يەنە ئادەم ئەۋەتتى. خوتۇن كەلگەن ئادەمنى يولغا سېلىۋېتىپ مىكرى ئىشلىتىپ، بىراھمانزادىگە يۈز ناز-كەرىشمە قىلىپ:

— ئەلھەمدۇلىللا، ئاخىرى سەپەردىن قايتىپ كەلدىڭ. مېھنەت-مۇشەققەت چەكتىڭ. جامالىڭنى كۆرۈش ئىنتىزارىمغا قېنىپ كۆز نۇرۇم روشەن بولدى. قېنى ماڭا بايان قىلغىن، پەزلى كامالىتىڭ قايسى دەرىجىگە يېتىشتى. شۇنى ئۇقسام، ئاندىن خاتىرجەملىك كۆڭلۈمگە جارى بولغاي، — دېدى. بىراھمانزادەنىڭ كۆڭلىنى ساددىلىق ماكان تۇتقاچقا ئايالنىڭ ھىلە-مىكرىدىن بىخەۋەر ئىدى. شۇڭا دەرھال سۆز باشلاپ:

— ئەي مەلىكەم، خاتىرجەم بولغىن، ئىلىم بابىدا ھېچكىملىكىم يوقتۇر. ئىلىمدە ئەسىرنىڭ يەككە-يېگانىسى بولدۇم. مەن ئوقۇغان تۆت كىتاپ ئۆلىمالارنىڭ ئارىسىدا مەشھۇر. تامامى ئىلىم شۇ تۆت كىتاپتا جەم بولغاندۇر. ئۇنى دىلىمغا نەقىش قىلدىم ۋە بارلىق بىراھمانلەرگە ئۇستاز بولدۇم، — دېدى. خوتۇن بىراھمانزادىدىن بۇ سۆزنى ئىشىتىپ:

— ئاھ ئىست، ئىشىڭ تېخى خام ئىكەن. بەشىنچى كىتابنى ئوقۇماپسەن، قىلغان مېھنەت ۋە مۇشاققىتىڭنىڭ ھەممىسى بىكار بولۇپتۇر، — دېدى، بىراھمانزادە:

— ئەي خوتۇن، مەن ئوقۇغان تۆت كىتاپتىن باشقا بەشىنچى كىتاپنىڭ بارلىقىنى ئاڭلىمىدىم. سەن بەشىنچى كىتابنىڭ بارلىقىنى كىمدىن ئاڭلىدىڭ؟ — دېدى. مەككار خوتۇن ئاھ تارتىپ ياقىسىنى چاك قىلىپ زار-زار يىغلاپ:

— مەن قانداق شۇم تەلەيمەن. ماڭا قانداق شۇملۇق يۈزلەنگەندۇ. تا ھازىرغىچە غۇربەت تارتىپ سەرگەردان بولۇپ يۈردۈڭ، مەن بىچارە كېچە-كۈندۈز سېنىڭ ھىجرانىڭ ئوتىدا يېنىپ، پىراقىڭدا غەم-ئەلەمگە مۇپتىلا بولدۇم. ھايات بولساڭ ۋىسالىڭنى كۆرەرمەن، دەپ ئۈمىد قىلدىم. خۇداغا شۈكرى جامالىڭنى كۆردۈم. مەن سېنى ساق-سالامەت قايتىپ كەلسە ئۆمرۈمنى خاتىرجەم ئۆتكۈزگەيمەن، دەپ ئويلىغانىدىم. ۋاي ئىست، — دېدى.

بىراھمانزادە بۇ سۆزلەرنى ئىشىتىپ ھەيران بولۇپ سورىدى:

— نېمە سەۋەبدىن مۇنچە نالە پەرياد قىلىسەن؟

— ئەي ئارامى جانىم، مېنىڭ بۇ بىقارارلىقىم خاتىرەڭگە مەلۇم بولسۇنكى، يېقىندا پادىشاھ بىراھمانلاردىن بىر مەسى-لە سوراپتۇ. جىمى بىراھمانلار يىغىلىپ بۇ مەسىلىگە جاۋاپ بېرەلمەپتۇ. ئەسلى تۆت كىتابتىن باشقا يەنە بەشىنچى كىتاب بار ئىكەن، ئۇل كىتابنىڭ نامى «تەريابود» ئىكەن. پادىشاھ سورىغان مەسىلە «تەريا-بود» دېگەن كىتابنىڭ ئىچىدە ئىكەن. جىمى بىراھمانلار «تەريابود» ئىلمىدىن بىخەۋەر ئىكەن، بۇنىڭدىن پادىشاھ دەرغە-

زەپ بولۇپ تامامى بىراھمانلارنى زىنداندا
سېلىپتۇ ۋە ئۈچ كۈن مۆھلەت ئىچىدە جاۋاب
تېپىلمىسا ھەممىڭلارنى ئۆلتۈرۈۋېتىمەن،
دەپتۇ. ئەتە مۆھلەت توشقىدەك. سېنىمۇ
ئىزلەپ ئادەم كەلگەندى، ئىلىم تەھسىل
قىلغىلى كەتكەنلىكىڭنى ئاڭلاپ كېتىپ قالدى.
ئەسلى سېنىڭ كەلگىنىڭنى ئاڭلاپ خۇشال
بولغان ئىدىم. خۇشال بولۇشۇمنىڭ بانىسى
«تەريابود» نىمۇ ئوقۇپ كەلگەن بولسا
بىراھمانلارنىڭ ئارىسىدا ئالاھىدە ھۆرمەتلىك
بولغاي، دېگەن ئىدىم. مەلۇم بولدىكى،
سەن ئىلمى «تەريا بود» تىن خەۋەر-
سىز ئىكەنسەن. ئۇلار سېنىڭ كەلگىنىڭدىن
خەۋەردار بولسا سېنىمۇ ئېلىپ بېرىپ
بىراھمانلار بىلەن بىللە قوشۇپ قەتلى
قىلىدۇ. ئەمدى جۇدالىقنىڭ داغلىرى
كۆڭلۈمگە ئورناپ خانىمانىمدىن ئايرىلىپ،
ئۆمرۈمنى سەرسانلىقتا ئۆتكۈزىدىغان
ئوخشايمەن، — دېدى. بىراھمانزادە بۇ
سۆزنى ئىشىتكەندىن كېيىن بەدىنىنى
قورقۇنۇچ بېسىپ، يۈرىكى يېرىلغۇدەك بولۇپ
يىقىلدى. خوتۇنى يىغلاپ پىغان تارتىپ،
ئېرىنىڭ يۈزىگە گولاپ چېچىپ ئۇنىڭ بېشىنى
قۇچىقىغا ئالدى. سائەتتىن كېيىن ئېرى
ھوشىغا كېلىپ كۆزىنى ئاچتى ۋە:

— ئەي ۋاپادارىم، مەسلىھەتىڭ بولسا
كۆرسەت، قانداق قىلسام نىجات تاپىمە-
ىز؟ — دېدى. خوتۇن بىر پەس ئويلۇنۇپ:

— كۆڭلۈڭنى توق تۇتۇپ خاتىرجەم
بولغىن، سېنى قۇتقۇزۇشنىڭ بىر ئىلاجى
كۆڭلۈمگە كېلىۋاتىدۇ. تېخى سېنىڭ كەلگە-
نىڭنى ھېچكىم بىلمەيدۇ. شۇڭا باشقىلار
خەۋەر تېپىپ بولغىچە بۇ شەھەردىن
چىقىپ باشقا ۋىلايەتكە بېرىپ يەنە بىر
نەچچە كۈن جاپاغا گىرىپتار بولساڭمۇ، مەن
بەختىم قارا مۆھەببەت ھىجرانىغا گىرىپتار
بولسامۇ «تەريابود» دېگەن كىتابنى
ئۆگۈنۈپ كەلسەڭ، بىراھمانلارنىڭ ئارىسىدا
ئالاھىدە ھۆرمەتلىك بولغايسەن، — دېدى.
بىراھمانزادە خوتۇنىنىڭ مىكرىدىن غاپىل
ئىدى. شۇڭا خوتۇنىنىڭ سۆزىگە ئەمەل
قىلىپ يېرىم كېچىدە جان ۋەھىمىدىن
سەپەرگە چىقىپ دەشت باياۋانغا قاراپ
مېڭىپ كەتتى. خوتۇن يالغاندىن ئېرىنى
يىغلاپ ئۇزۇتۇپ قويۇپ ئاشىقىنىڭ قېشىغا
باردى ۋە ئېرى بىلەن ئۆزى ئوتتۇرىسىدا
ئۆتكەن ۋەقەنى سۆزلەپ ئېرىنى مەسخىرە
قىلىپ مەي ئىچىپ ئولتۇردى.

بىراھمانزادە كېچە يول يۈرۈپ تاڭ
ئاتقاندىن كېيىن ھېرىپ-ئېچىپ ھالى قالماي
بىر كونا قەلئەنىڭ ياقىسىغا بېرىپ بىر
ئۆستەڭ بويىدا ئولتۇردى ۋە تۆت يىل
ھەر يەرنى كېزىپ، تامامى بىراھمانلارنىڭ
خىزمىتىگە بېرىپ ئىلىم تەھسىل قىلدىم.
ئەمدى ئىلمى «تەريا بود» نى قايسى
ئۇستازدىن ئۆگىنىمەن، دەپ غەمگە پاتتى.
شۇ چاغدا ئالەمنىڭ قۇياش پادىشاھى
نۇرلۇق جامالى بىلەن تەبىئەتنى روشەن
قىلدى. شۇ ۋاقىتنىڭ ئۆزىدە بىر خوتۇن
قولىدا كوزا كۆتۈرۈپ سۇ ئالماق ئۈچۈن
ئۆستەڭنىڭ بويىغا كەلدى. ئۇ بىر يىگىتنىڭ
مۇساپىر بولۇپ ئولتۇرغىنىنى كۆرۈپ:

— ئەي بەرنا، نېمە سەۋەبدىن
پەرىشان ۋە غەمكىن بولۇپ ئولتۇرىسەن،

نەلەردىن كەلدىڭ، قەيەر كېتىۋاتىس-
ەن؟ — دەپ سورىدى. بىراھمانزادە
ۋاقەنى ئاۋۋالدىن-ئاخىرغىچە بايان قىلدى.
ۋەقەنى سۆزلەپ تۇرغاندا بۇ يەرگە بىر
نەچچە خوتۇن يىغىلدى. خوتۇنلار بىراھ-
مانزادىنىڭ سۆزىنى ئاڭلاپ بىر-بىرسىگە
قارىشىپ كۈلۈشتى. ئۇلارنىڭ بىراھمانزادىگە
ئىچى ئاغرىپ:

— ئەي ئەقلىنىڭ ماتەمزادىسى، ۋاي دانىشمەنلەرنىڭ گومراھى، «تەريابود» قايناپ تۇرغان دېڭىزدەك غايەت چوڭ بىر كىتابتۇر. كىشلەرنىڭ ئەقلى ئۇنىڭ پايانىغا يەتمەس. ئەمما خاتىرجەم بولغىنكى، بۇ مۇشكۇلنى بىز ھەل قىلىپ، بۇ ئىلىمدىن ساڭا بىز تەلىم بېرىپ، قىسقا ۋاقىت ئىچىدە سېنى كامىل قىلىپ يولغا سالغايمىز. ئەمما شەرت شۇكى، بىز نېمە خىزمەتكە بۇيرۇساق قارشىلىقسىز بىجا كەلتۇرسەن، — دېدى. بىراھمانزادە شەرتنى جان-دىل بىلەن قوبۇل قىلىپ ئۇلارنىڭ ئاياقلىرىغا باش قويۇپ ئىخلاس بىلەن شاگىرت بولدى. ئۇل ھەييارلىقنى ھۈنەر قىلغان ئاياللار مەسلىھەت قىلىشىپ:

— كۈندە بىر كىشى بۇ يىگىتنى ئۆيىگە ئېلىپ بېرىپ «تەريا بۇد» تىن بىر دەرس-ساۋاق بەرسۇن. ئەشۇنداق بولغاندا بەش كۈندە «تەريا بۇد» تىن بەش دەرسنى ئۇنىڭغا بىلدۈرگىلى بولىدۇ، — دېيىشتى. شۇنداق قىلىپ تۇنجى كۈنى بىر خوتۇن بىراھمانزادىنى ئۆيىگە ئېلىپ باردى. ئۆيدە ئىككىسىدىن باشقا ئادەم يوق ئىدى. كەچ كىردى، ئايالنىڭ ئېرى ئۆيگە قايتىپ كېلىپ كۆردىكى، خوتۇنى بىر يىگىت بىلەن ئولتۇرۇپتۇ.

— بۇ يىگىت كىم؟ — دەپ سورىدى ئۇ.

خوتۇن:

— بۇ يىگىت يات ئەمەس، سىڭلىمنىڭ ئوغلىدۇر، سەھرادىن مەن بىلەن كۆرۈشكىلى كەپتۇ، — دېدى. بۇ سۆزنى ئاڭلاپ ئېرى يىگىت بىلەن كۆرۈشتى ۋە ئايالىغا باشقا بىر ئۆينى جابدۇشقا بۇيرىدى ۋە زىياپەتنى تەييار قىلىپ بىراھمانزادىگە ئىززەت-ئىكرام بىلەن بەزمە تۈزۈپ بەردى. بەزمە قىززىپ ناماز شام بولدى. خوتۇننىڭ ئېرى ئىككىسىنى تۇققانلار مۇڭدىشىۋالسۇن، دەپ خالى قويۇپ ئۆزى باشقا ئۆيگە چىقىپ كەتتى. ھېلقى خوتۇن ھەر تەرەپتىن بىھايا سۆزلەرنى قىلىپ، بىراھمانزادىنى قۇچقىغا ئېلىپ:

— ئەي يىگىت، ۋاقىت غەنىمەت، تېز ھەرىكەت قىلىپ مۇراد ھاسىل قىل، — دەپ ئىلتىجا قىلدى. بىراھمانزادە تۇغۇلۇپ تاكى شۇنچىلىك بولغىچە بۇنداق ئىشتىن خالى، ئۆزىنىڭ پاكلىقىنى بۇلغىغان ئەمەس ئىدى. ئايالنىڭ سۆزىنى ئىشتكەندىن كېيىن خىجالەت بولۇپ:

— ئەي خوتۇن، سەن خۇدانى تونۇ-مامسەن، بۇ قانداق نائىنساپلىق، ھېلى مېنى ئېرىڭگە ھەمشىرەمنىڭ ئوغلى، مەن ئۇنىڭ ھەدىسى دېگەن ئىدىڭ. ئەمدى مېنى زىناغا تەكلىپ قىلامسەن، خۇدانىڭ ھەققى ئۈچۈن بۇ ئىشتىن ئۆتۈپ ماڭا ئازار بەرمىگىن، مەن ئەسلا بۇ ئىشنى قىلماس-مەن. مۇنداق ئىشنى قىلىشقا رازىلىقىم يوقتۇر، — دېدى. خوتۇن:

ئۇيغۇر كىتاب تورى

— سەن مېنىڭ ئەمرىمگە قارشىلىق قىلما، — دەپ قىستىدى. يىگىت مۇنداق ئىشنى قىلىپ باقمىغانىدى، لېكىن خوتۇن ئۆز ئىشىغا كامىل ئىدى، شۇڭا ئۇ ئەگەر ئۇنى ئىختىيارىغا قويۇپ ئۆزۈمگە يېقىن ئەكەلدۈرمىسەم، يەنە سەرگەردان بولۇپ يۈرەر، دەپ بىردىن پەرياد كۆتۈردى:

— ئەي خۇدادىن بىخەۋەر، بۇ قانداق بەد بەختلىك، مەن سېنىڭ مۇنداق قىلمىشىڭنى ياقتۇرمايمەن. سېنى مەن پەرزەنتىم دەپ غەمخورلۇق قىلسام، مېنى شەرمەندە جاھان قىلامسەن، ئەي ھەمسايەلىرىم، مېنىڭ دادىمغا يېتىپ بۇ نائىنساپنىڭ قولىدىن خالاس قىلىڭلار!

ھەمسايەلەر قانداقتۇ پىغان-پەريادنى ئىشتىپ ھەر تەرەپتىن يۈگۈرۈشۈپ كەلدى. بىراھمانزادە بۇ ۋەقەنى كۆرۈپ قورقۇنچىدىن بىھوش بولۇپ يىقىلدى. ھېلىگەر خوتۇن بىر تاۋاقنى دەسسەپ سۇندۇرۇپ تاشلاپ قويۇپ، بىراھمانزادىنىڭ يېنىغا كېلىپ ئۇنىڭ بېشىنى تىزىغا قويۇپ زار-زار يىغلاپ ئولتۇردى. ھەمسايەلەر:

— نېمە ۋاقىئە بولغانلىقىنى سوراشتى.

— ئەي ھەمسايەلەر، بۇ يىگىت مېنىڭ جىيەنىم ئىدى، سەھرادىن مېنى يوقلاپ كەلگەن ئىكەن، مەن بىر تاۋاق پولونى تەييار قىلىپ كەلتۈرگەن ئىدىم، تاۋاقنى قولۇمدىن ئېلىپلا ھۇشسىزلىنىپ، تاۋاق قولىدىن چۈشۈپ سۇندى، ئەمدى ئۆزى يىقىلىپ يېتىپ قالدى، — دەپ كۆزلىرىدىن ياش تۆكتى خوتۇن. ھەمسايەلەر:

— غەم-ئەندىشە قىلما، — دەپ چىقىپ كېتىشتى. بىراھمانزادە ھۇشىغا كېلىپ كۆزىنى ئېچىپ ئۆزىگە ئۆزى «ھەر نېمەدۇر بۇ تالاپەتتىن خالاس تاپتىم» دەپ خۇدايىتەئالاغا شۈكرى قىلدى.

— ئەمدى ساقلاپ تۇرماي ئىلتىماسىمنى قوبۇل قىلىپ مېنى مەقسىدىمگە يەتكۈزۈپ مۇراد ھاسىل قىل، ئەگەر ئۇنداق قىلمىساڭ چوڭ بالاغا گىرىپتار بولۇرسەن، — دەپ يەنە قاتتىق قىستىدى خوتۇن. بىراھمانزادە نائىلاج ئايالنىڭ مەقسىدىنى ھاسىل قىلدى. بۇ چاغدا خوتۇن:

— ئەي ساددا-ئەخمەق، «تەريابود» كىتابىدىن بىر دەرس بەردىم. بۇنى زىنھار ئۇنتۇپ قالمىغايسەن، — دېدى. ئەتىسى تاڭ ئېتىپ، ئاپتاپ چىققاندىن كېيىن بىراھمانزادىنى ئۆستەڭ بويىغا ئەۋەتتى.

بىراھمانزادە ئۆستەڭنىڭ بويىغا بېرىپ كۆردىكى، ھېلىقى خوتۇننىڭ دوستلىرى ھەممىسى جەم بولۇپتۇ. بىراھمانزادە كېلىپ ئاز ۋاقىتتىن كېيىن ھېلىقى خوتۇن قولىغا بىر كوزا ئېلىپ يېتىپ كەلدى، دوستلىرى:

— ئاخشام بۇ مېھمان بىلەن قانداق مۇئامىلە قىلدىڭ؟ — دېدى. خوتۇن بولغان ۋەقەنى بايان قىلدى. ئەلقىسسە، يەنە بىر خوتۇن بىراھمانزادىگە مەقسىدىنى ئېيتىپ:

— ئەمدى مەن سېنى ئۆيۈمگە ئېلىپ بېرىپ، ئىلمى «تەريابود» دىن بىر ساۋاق دەرس بەرگەيمەن، — دەپ ئۇنى ئۆيىگە ئېلىپ كەتتى.

رىۋايەت قىلىنىشىچە، ھېلىقى خوتۇن

بىراھمانزادىنى ئۆيىگە ئېلىپ بېرىپ، ئىززەت بىلەن تائام ئېلىپ چىقىپ بىللە تاناۋۇل قىلىپ ئولتۇراتتى. خوتۇنىنىڭ ئېرى ئىشىكتىن كىرىپ كەلدى ۋە:

— بۇ يىگىت كىم؟ — دەپ سورىدى.

خوتۇن جاۋاپ بېرىپ:

— بۈگۈن بىر يەرگە مەرىكىگە بارغانىدىم، بىر باققالنىڭ خوتۇنى ئۆز ئېرىنى كۆپ ماختاپ، مېنىڭ ئېرىمنىڭ ھۈنەر-پەزىلىتى بەك كۆپ، دېدى. شۇنىڭ بىلەن مەرىكە ئەھلى، ئېرىڭنىڭ قانداق ھۈنىرى بار، قېنى بىزگە بايان قىلغىن، دېگەنىدى، ئۇ خوتۇن ئېرىمنىڭ قايسى ھۈنىرىنى بايان قىلسام بولار، ئۇنىڭ بىر ھۈنىرى، ئۇنىڭ كۆزىنى مەھكەم تېڭىپ قويسىمۇ كالىنى بىر قەترە سۈتىنىمۇ يەرگە تامدۇرماي ساغىدۇ، دېدى. بۇنى ئاڭلاپ جامائەت تەھسىن ئوقۇشتى. شۇنىڭ بىلەن مېنىڭ ئاچچىقىم كېلىپ بۇ قانچىلىك ئىشتى، بۇنداق ئىشلار مېنىڭ ئېرىمنىڭ قولىدىن كېلىدۇ دېدىم. باققالنىڭ خوتۇنى سۆزۈمگە ئىشەنمەي ئىككىمىزنىڭ ئارىسىدا كۆپ مۇنازىرە ۋە تالاش-تارتىش بولدى. ئاخىر ئىككىمىزنىڭ ئوتتۇرىسىدا شەرت تۈزۈلۈپ، ھەممە خوتۇنلارنىڭ گۇۋاھلىقى بىلەن بۇ خۇدادىن قورقۇدىغان ئىنساپلىق يىگىتنى ماڭا ھەمراھ قىلىپ ئەۋەتتى. ئۇ سېنىڭ ھۈنىرىڭنى ئۆز كۆزى بىلەن كۆرۈپ شاھىدلىق بەرسۇن، — دېدى.

— ئەي خوتۇن، بۇ ئىشتىن خاتىرجەم بولغىن. بۇ ھۈنەردە باققالدىن كەم ئەمەسمەن، مەن سېنى ھەرگىز خوتۇنلارنىڭ ئالدىدا خىجالەتتە قويمايمەن، — دېدى ئېرى. ھېلىگەر خوتۇن ئېرىدىن بۇ سۆزنى ئىشىتىپ گۈلدەك ئېچىلىپ كالىنى كەلتۈردى ۋە سۈت ساغىدىغان قاچىنى ئېرىنىڭ قولىغا بېرىپ، ئېرىنىڭ كۆزىنى ياغلىق بىلەن مەھكەم باغلاپ، كالىنىڭ ئاغامچىسىنى تۇتۇپ تۇردى. ئېرى بولسا كالىنى ساغماققا مەشغۇل بولدى. خوتۇن بىراھمانزادىنى چاقىرىپ:

— ئەي يىگىت، كېلىپ كۆزۈڭ بىلەن كۆرگىن، — دەپ پۈتىنى ئىشتاندىن چىقىرىپ يېتىپ بىراھمانزادىگە ئىشارەت قىلىپ، ئەمدى ئىشىڭغا تۇتۇش قىلغىن، دەپ بۇيرىدى. بىراھمانزادە تېزدىن ھەرىكەت قىلىپ ئايالنىڭ كۆڭلىنى قاندۇرۇپ ئىشنى تۈگەتتى. خوتۇن ئورنىدىن تۇرۇپ ئىشتانىنى كىيىپ، ئېرىنىڭ كۆزىنى ئېچىپ، ئۇنىڭ قولىغا سۆيۈپ چەكسىز خۇشاللىق بىلەن:

— ئەي يىگىت، مېنىڭ ئېرىمنىڭ ھۈنىرىنى ئۆز كۆزۈڭ بىلەن كۆردۈڭ. ئەمدى راستلىق بىلەن شاھىدلىق بەرگىن، — دېدى. ئېرى خوتۇنىنىڭ خۇشاللىقىنى كۆرۈپ پەخىرلەندى، شۇنىڭ بىلەن خوتۇن بىراھمانزادەنى بىر ئاخشام قوندۇرۇپ ئەتىسى تاڭ ئېتىشى بىلەن:

— سەن ئۇستەڭنىڭ يېنىغا بارغىن، مەنمۇ شۇ يەرگە بارىمەن، — دېدى. بىراھمانزادە ئۇستەڭنىڭ بويىغا بارسا، ھەممە خوتۇنلار جەم بولغان ئىكەن. ھايال ئۆتمەي ھېلىگەر خوتۇن بىر كوزا سۇ ئېلىپ يېتىپ كەلدى ۋە كېچە ئۆتكەن ۋەقەنى باشتىن-ئاياق بايان قىلدى.

ھەممىسى ئايالنىڭ ھۈنىرىنى ماختاپ:
— ئەي بىراھمانزادە، مانا بۇ ۋەقە «تەريابود» تىن بىر دەرستۇر، ھەرگىز ئېسىڭدىن چىقارما، — دېدى.

ئۈچىنچى كۈنى يەنە بىر خوتۇن بىراھمانزادىنى بىر يەرگە يوشۇرۇپ قويۇپ، ئۆيىگە بېرىپ بىتاقەت بولۇپ:

— ئاھ مەن بولالمىدىم، ئىچىمدە بىر كېسەل پەيدا بولدى. جان قۇشۇم بەدىنىم قەپىزىدىن پەرۋاز قىلىپ چىقاي دەپ قالدى، — دېدى. ئېرى جىددىيلىشىپ:

— نېمە بولدى، نېمە ۋەقە بولدى؟ — دېدى. خوتۇن:

— بىلەلمەيمەن. يىگەن تائامدا خاتالىق بولۇشى مۇمكىن ياكى كىشىلەرنىڭ كۆزى تەككەن بولۇشى ئېھتىمال. ئىشقىلىپ تەقدىردىن ماڭا بىر خىل كېسەل تەگدى، — دەپ ئۆزىنى ھەر تەرەپكە ئۇرۇپ ۋايجانلاپ ياتتى. ئېرى بولسا ئايالنى بەك ياخشى كۆرەتتى. شۇڭا ئايالنىڭ ئەھۋالىدىن غەم يەپ قورقۇنچىدىن ساراسىمىگە چۈشۈپ:

— ئەي خوتۇن، سەن ئازراق سەۋرى قىل. مەن تېۋىپ چاقىرىپ كېلەي، ئۇزۇن قالماي بۇ كېسەلدىن نىجات تاپسەن، — دېدى. خوتۇن:

— سەن مېنىڭ كۆزۈمدىن نېرى بارما. ئالدىمدا ئولتۇرغىنىڭ كۆڭلۈمگە ماغدۇردۇر. ئەگەر سەن بولمىساڭ مېنىڭ ئەھۋالىم يامان بولىدۇ. شۇڭا سەن ئۆيىنىڭ ئوتتۇرىسىدىن بىر پەردە تارتقىن. قولۇم قوشنىلارنىڭ ئاياللىرى بۇنداق كېسەللەرگە دورا قىلىشقا ئۇستا، ئەمما، ئۇلار سەن بار يەردە مېنى داۋالىيالمايدۇ، سەن پەردىنىڭ كەينىدە ئولتۇرۇپ ماڭا مەدەت تىلە، — دېدى. ئېرى دەرھال ئۆيىنىڭ ئوتتۇرىسىغا بىر پەردە تارتىپ، ئۆزىنى پەردىنىڭ ئارقىسىغا ئېلىپ ئولتۇرۇپ ئايالنىڭ ساق-سالامەت ساقىيىشى ئۈچۈن خۇداغا ئىلتىجا قولىنى سۇنۇپ دۇئاغا مەشغۇل بولدى. خوتۇن بولسا ئەييارلىقنى ھۈنەر قىلىپ بىراھمانزادىنى ئايالچە ياسىنىپ كەلسۇن، دەپ ئادەم ئەۋەتتى. بىراھمانزادە چاققانلىق بىلەن ياغلىقنى بېشىغا ئارتىپ يېتىپ كېلىپ «كېرەكلىك دورا» نى ئايالنىڭ دەردىگە قويۇپ، ئايالنىڭ تەشنا دىلىنى قاندۇردى ۋە ئۆيىدىن چىقىپ شەھەرنىڭ بىر تەرىپىگە راۋان بولدى. خوتۇن ئېرىنىڭ ئالدىدا تېۋىپ خوتۇننىڭ تەرىپىنى ۋە تەۋسىيىنى قىلىپ ماختاپ، ئاڭا تەھسىن-ئاپىرىن قىلدى. ئېرىمۇ خوتۇنىغا قوشۇلۇپ ئاشۇ يېقىن خوتۇندىن مىننەتدارلىقنى سۆزلەيتتى. خوتۇن ئەتىسى تاڭ ئاتقاندا كوزا كۆتۈرۈپ ئۆستەڭ بويىغا كەلسە ئۇنىڭ دوستلىرى بىراھمانزادە بىلەن تۇراتتى. ئۇ كېچە بولغان ۋەقەنى بىر-بىر بايان قىلدى. ھەمراھلىرى ئۇنىڭغا تەھسىن-ئاپىرىن ئوقۇپ:

— يىگىت، خەۋەردار بولغىنىڭكى، بۇ «تەريابود» تىن بىر دەرستۇر. ھەرگىز ئۇنتۇپ قالما، — دېدى.

ھېكايە قىلغۇچە ئېيتۇركى، تۆتىنچى كۈنى يەنە بىر مەككار خوتۇن بىراھمانزادە

نى بىر باغدا قويۇپ، ئۆز ئۆيىگە كېلىپ ئېرىگە:

— بۈگۈن بىر مەرىكىدە ئاڭلىسام بىر دېھقاننىڭ بېغىدا بىر خورما دەرىخى بارمىش، ئۇ دەرەخنىڭ ئاجايىپ خاسىيىتى بارمىش، ھەر قانداق كىشى دەرەخنىڭ ئۈستىگە چىقىپ ئاستىغا قارىسا ئاجايىبات ۋە غارايىبات كۆرەرمىش، بۈگۈن باغنىڭ تاماشاسىغا بېرىپ دەرەخنىڭ خورماسىدىن تېرىپ يەپ، ئەشۇ ئاجايىپ-غارايىپىنى تاماشا قىلساق خۇشال بولۇپ زېرىككىنىمىز كېتەتتى، — دەپ سانسىز شىرىن سۆزلەرنى قىلىپ ئېرىنى ماقۇل كەلتۈردى. ئېرى ئايالىنىڭ تەلۋى بويىچە باغقا باردى. خوتۇن:

— ئەمدى سەن دەرەخنىڭ ئۈستىگە چىقىپ ئېگىز شاخلاردىن خورما يە ۋە ماڭا تاشلىغىن، ھەمدە تۆۋەنگە باققىن، قانداق ئاجايىپلارنى كۆرسەنكەن؟ — دېدى. ئېرى خوتۇنىنىڭ سۆزىنى قوبۇل قىلىپ دەرەخنىڭ ئۈستىگە چىقىپ، ئېگىز شاخلاردىن تازا ئوبدان پىشقان خورمىلاردىن خوتۇنىغا تاشلاپ، دەرەخ ئۈستىدە خورما ئۈزۈش بىلەن ئاۋارە بولدى. ئايالى بۇ ۋاقىتتا براھمانزادەنى باغنىڭ بىر بۇلۇڭىغا چاقىردى. براھمانزادە بۇنداق ئىشلارغا كامىل بولۇپ قالغان بولۇپ، ھۈنەرنى كامالىغا يەتكۈزدى. ئېرى دەرەخ ئۈستىدە بۇ ھالنى كۆرۈپ قەھرى-غەزەپ بولۇپ پەرياد كۆتەردى.

— ئەي يارىماس، بۇ قانداق قىلىق؟ — خوتۇن ئېرىنىڭ سۆزىگە جاۋاب بەرمەي براھمانزادىنى قۇچاقلاپ تۇردى. ئېرى دەر غەزەپ بولۇپ ئايالىنى تىللىغاچ دەرەختىن چۈشۈشكە باشلىدى. ئاڭغىچە براھمانزادە ئىشنى تامام قىلىپ ئۆزىنى دالدىغا ئېلىپ بولدى. خوتۇن يەردىن قوپۇپ ئۆزىنى تۈزەپ:

— ئەي بىنومۇس، سەن قانداي ئەر، نېمىشقا ماڭا ھاقارەت كەلتۈرسەن، بۇ يەردە سەندىن باشقا ئەركەك جىنسىدىن قېنى كىم بار؟ — دېدى.

ئېرى قارىسا ھەقىقەتەن بۇ باغدا نامەھرەم كىشىدىن ئەسەر يوق. شۇڭا ئۇ ئېھتىمال بۇ يەردە بىر سىر بولسا كېرەك، ھەر قانچە پاسىق بولسىمۇ مېنىڭ كۆز ئالدىمدا ئۇنداق بى ھايالىق قىلىپ، ئۇنداق ئىشنى قىلىشقا جۈرئەت قىلالماس، دەپ ئويلىدى. ھىلىگەر خوتۇن ئېرىنىڭ ئەندىشىسىنى يوق قىلىش ئۈچۈن تېزدىن دەرەخكە چىقتى ۋە ئېرىگە قاراپ پەرياد قىلىپ:

— ئەي بىھايا ئەر، ئەگەر سېنى شەيتان ئازدۇرۇپ يولدىن چىقارغان بولسا باشقا يەردە ھەرنە ئىش قىلساڭ قىلغىن. ئەمما، كۆز ئالدىمدا ئۇنداق سەتچىلىك قىلما، — دەپ ئېرىنى ھاقارەت قىلىپ دەرەختىن چۈشۈپ ئېرىنىڭ ياقىسىدىن تۇتتى. ئېرى:

— ئەي خوتۇن، بىھۇدە پەرياد قىلما. بۇ دەرەخنىڭ خاسىيىتى شۇنداق ئىكەن. ھەر كىشى ئۈستىگە چىقىپ ئاستىغا قارىسا ئەشۇنداق ئاجايىپ-غارايىباتلار كۆرىنىدىكەن، — دېدى. ئۇلار خۇشال-خۇرام ئۆيىگە قايتىپ كەتتى.

خوتۇن ئەتىسى تاڭ ئاتقاندا كۆزا ئېلىپ

ئۇستەڭنىڭ بويىغا باردى. براھمانزادە ھېلىقى ئاياللار بىلەن تۇراتتى. خوتۇن كېلىپ ۋەقەنى بايان قىلدى.

— يىگىت، — دېدى ئاياللار كۈلۈشۈپ، — بۇ بولسا «تەرىيابود» نىڭ بىر دەرسدۇر، ھەرگىز ئېسىڭدىن چىقارما!

ھېكايە تېكىم، بەشىنچى كۈنى يەنە بىر مەككار خوتۇن براھمانزادەنى ھەمراھ قىلىپ ئېلىپ مېڭىپ يولدا بىر پارە ئەپسۇن ئۇگەتتى ۋە يەنە باشقا سۆزلەردىن تەلىم بېرىپ ئۆيىگە يېتىپ كەلدى. ئايال براھمانزادەنى سىرتتا قويۇپ ئۆزى ئۆيىگە كىرىپ ئولتۇردى. بىرەر سائەتتىن كېيىن مەجنۇنلاردەك ئۆزىنى ساراڭ قىلىپ بىھۇدە سۆزلەرنى سۆزلەپ دەم ھۇشىنى يوقۇتۇپ يەنە ھۇشىغا كېلىپ، ئۆيىنىڭ تۆت ئەتراپىغا قاراپ ھەر خىل سۆزلەرنى قىلغىلى تۇردى. ئايالنىڭ ئېرى ياقىسىنى چاك قىلىپ خوتۇنىنى قۇچىقىغا ئېلىپ ئەھۋالنى سورىدى. ئايال ئېرىنىڭ سورىغان سوئالىغا ھېچ جاۋاب بەرمىدى. جاۋاپ ئالالمىغان ئەر پەرىشان بولۇپ تۇرار ئىدى. براھمانزادە خوتۇننىڭ سۆزى بىلەن بىر كىتابنى قويىنىغا سېلىپ ئىشىك ئالدىغا كېلىپ:

— مەن ئۇستا ھۆكىما-تېۋىپمەن، ھەر قانداق كېسەلگە شىپالىق دورا بېرەلەيمەن، — دەپ توۋلىدى. ئايالنىڭ ئېرى ئاۋازنى ئاڭلاپ تېزدىن چىقىپ ئۇنى ئىكرام بىلەن ئۆيىگە باشلاپ كىرىپ بىمارنى كۆرسەتتى. «تېۋىپ» ئايالنىڭ تومۇرىنى تۇتۇپ:

— بۇ ئايالنىڭ ئەزاسىدا ھېچقانداق كېسەل يوق. ئەمما بىر قوي جىنى بۇ ئايالنى ئۆزىگە ئەسىر قىلىۋاپتۇ، ئۇنىڭدىن قۇتۇلۇش ياكى قۇتۇلالماسلىقى ئېنىق ئەمەس، — دېدى.

خوتۇننىڭ ئېرى بۇ سۆزنى ئىشىتكەندىن كېيىن تېۋىپنىڭ ئايىقىغا يىقىلىپ زار-زار يىغلاپ:

— ئەي ھۆرمەتلىك ئەقىل ئىگىسى، سىزنىڭ مۇبارەك قەدىمىڭىزنىڭ شاراپىتىدىن بۇ بىچارىنىڭ مۈشكۈلى ئاسان بولغاي. خۇدانىڭ رازىلىقى ئۈچۈن ئامال قىلىپ بىزلەرنى نائۇمىد قويما، — دەپ ھەميانىدىن بىر نەچچە سىقىم پۇل چىقىرىپ ئۇنىڭ ئالدىدا قويدى. «تېۋىپ» بۇنى كۆرۈپ:

— مەن بۇ كەسىپتە مۇنداق نەرسەلەرنى ئېلىشنى تەرك قىلغانمەن، ئۆزۈمنى تاما بىلەن بۇلغىمايمەن. لېكىن بۇ ئاجىزنىڭ ياخشىلىقىغا ۋە سىزنىڭ شىكەستىلىكىڭگە قاراپ قانداقمۇ ئىلاجىنى قىلماي، — دېدى ۋە خۇش بوي دورىلارنى ئوتقا سېلىپ دۇد قىلىپ ئايالنىڭ دىماقىغا تۇتۇپ، ئەپسۇن ئوقۇپ دەم سالدى. سائەتتىن كېيىن خوتۇن كۆزىنى ئېچىپ «تېۋىپ» نىڭ يۈزىگە قاراپ:

— ئەي نادان، ئۆزۈڭنى بىھۇدە ئاۋارە قىلما. مەن سېنىڭ ئوقۇغان ئەپسۇنلىرىڭغا قارشى تۇرالمايدىغانلاردىن ئەمەسمەن. سېنىڭ ئەپسۇنلىرىڭ ماڭا كار قىلماس. مېنىڭ ئېتىمنى قىرتاس دىۋە دەيدۇ. يۈز مىڭ دىۋە جىن ۋە پەرى مېنىڭ پەرمانىمدادۇر. سېنىڭدەك نەچچە تېۋىپ-موللىلارنى ئۆلۈمگە بۇيرۇپ قېنىنى جىنلارغا ئىچكۈزدۈم. ئەمدى سېنىڭ جېنىڭغا رەھىم قىلماي،

ئۆزۈڭنى ياقىغا ئالغىن، بولمىسا سېنى پارە-پارە قىلىۋېتىمەن، — دېدى. شۇنىڭ بىلەن ئەتراپتا ئولتۇرغانلار قورقۇنچىغا چۈشتى. «تېۋىپ» دەرغەزەپ بولۇپ:

— ئەي بەدبەخت، مەن سېنىڭ لەشكەرلىرىڭدىن قورقۇپ ئۆزۈمنى پىنھانغا ئالمايمەن. سەن دەرھال بۇ خىيالىڭنى بېشىڭدىن چىقارغىن. بولمىسا سېنى يۈزمىڭ ئازاپ-ئوقۇبەتكە دۇچار قىلىپ ئوتقا سالغاي-مەن، — دېدى.

ئەلقىسسە: ئۇلار مۇشۇنداق نەچچە قېتىم سۆزلەشتى. ئاخىر «تېۋىپ»:

— ئەمدى بۇ بالايى ئەزىمدىن قۇتۇلماق تەس ئوخشايدۇ، — دېدى. بۇ چاغدا خوتۇننىڭ ئېرى:

— ھەر قانچە ئىش بولسىمۇ بىزلەرگە رەھىم قىلغىن، — دېدى، «تېۋىپ» بۇلارغا تەسەللى بېرىپ:

— مەن ئۆيۈمگە بېرىپ ئازراق لازىم نەرسە تەييار قىلىپ كېچىسى كېلەي، — دەپ چىقىپ كەتتى. ئۇ بېرىپ كەپتەرنىڭ تۇخۇمىدىن بىر نەچچىنى ھەر خىل رەڭدە بوياپ بىر قازانغا سېلىپ كېچە بولغاندا كېلىپ قازاننى ئوچاققا ئېسىپ ئوت ياقتى، يۇرتنىكى تامامى ئەر-ئايال قاراپ تۇرۇشتى. قازان قاينىغاندى، خوتۇن پەرياد قىلىپ:

— ئەي تېۋىپ، خۇدانىڭ ھەققى مېنىڭ جېنىمغا رەھىم قىلىپ قازاننىڭ ئوتىنى توختات. مەن ئەمدى ئىشىڭنى تامام قىل-دىم، — دېدى. «تېۋىپ»:

— ئەگەر ئەھدى قەسەم ئىچسەڭ سېنى ئازات قىلغايمەن، — دېدى. خوتۇن يەردىن تۇرۇپ «تېۋىپ» نىڭ قولاقىغا بىر نېمىلەرنى دەپ يەنە جايىغا بېرىپ ياتتى. «تېۋىپ»:

— يەرنى كولاپ قازاننى كۆمىڭلار، — دېدى. باشقىلار قازاننى كۆمدى. «تې-ۋىپ» خوتۇنغا:

— دەستۇر-قائىدەڭنى ئېيتقىن، — دېدى.

— ماڭا پاكىزە يىپەك رەخلەردىن كىيىم كەيدۈرۈپ، خۇش بوي دورىلاردا دود قىلىپ، بىر مەپدە ئولتۇرغۇزۇپ، مەپىنىڭ ئۈستىنى زەردىن رەخ ۋە قاملار بىلەن يېپىپ، خۇش ئاۋاز ناخشىچىلار ۋە سازەندىلەرنى يىغىپ خۇش ناۋا ئەيلەپ، مەن ئولتۇرغان مەپىنى تۆت كىشى تۆت تەرەپىدىن دولىسىغا ئېلىپ كۆتۈرۈپ ھويلىنىڭ ئەتراپىنى ئايلاندۇرسۇن. «تېۋىپ» مەپدە ئولتۇرۇپ مەن بىلەن ئەھدى قىلسۇن، — دېدى. «تېۋىپ»:

— ئەي بەدبەخت، بۇ سۆزلەرنى كىمگە ئېيتىسەن؟ بۇنداق ئىش پادىشاھلارغا مۇيەسسەر بولۇر. ئاسانراق ئىشقا بۇيرۇغىن، — دېدى. ئايالنىڭ ئېرى:

— ئەي ئەقىللىق تېۋىپ، كۆپ ھايا-جانلانما. ئۇنىڭ ھەر قانداق مەقسىدى بولسا ھاسىل قىلىۋېرەمەن، — دەپ خوتۇننىڭ دېگەن تەلەپلىرىنى ھازىر قىلدى. «تېۋىپ» - بىلەن خوتۇن مەپىگە چىقىپ ئولتۇردى. مەپىنى تۆت كىشى كۆتۈرۈپ ئەتراپىنى ئايلاندى. سازەندىلەر سازلارنىڭ ئاۋازىنى پەلەككە يەتكۈزدى. «تېۋىپ» مەپىنىڭ ئىچىدە ئايالنىڭ تەشنا دىلىنى قاندۇردى. ئىش تۈگىگەندىن كېيىن «تېۋىپ»

مەپىنىڭ پەردىسىدىن بېشىنى چىقىرىپ:

— مەپىنى يەرگە قويۇڭلار، — دېدى. مەپىنى كۆتۈرگەنلەر مەپىنى ئاۋايلاپ يەرگە قويدى. ھىلىگەر خوتۇن كۆزىنى ئېچىپ ئەتراپقا قاراپ:

— ئەي خالايىق، بۇ نېمە ۋەقە، بۇ ساز-سۆھبەت نېمە ئۈچۈن، بۇ نامەھرەم كىشى مېنىڭ يېنىمدا نېمىش قىلىدۇ؟ — دەپ ئۆزىنى پىنھانغا ئېلىپ يۈزىنى يۆگىدى. ئېرى بولسا ناھايىتى خۇشال تەبەسسۇم قىلىپ:

— ئەي خوتۇن، بۇ سورۇندىكى يىغىلىش سېنىڭ ھۆرمىتىڭ ئۈچۈن تەييارلانغاندۇر. ئىلاھىم بۇ تىۋىپنىڭ ئۆمرى ئۇزۇن بولسۇن. ئەگەر ئۇ كەلمىگەن بولسا سەن بۇ دۇنيادىن ئاخىرەتكە كەتكەن بولاتتىڭ، — دەپ ۋەقەلەرنى بايان قىلدى. خوتۇن بۇ سۆزلەرنى ئاڭلاپ ئاللا ئۆزۈڭ پاكتۇرسەن، دەپ ياقىسىنى چىشلىدى. ئېرى بولسا «تىۋىپ» كە كۆپ تارتۇقلارنى بېرىپ ئىززەت-ئىكرام بىلەن ئۇزىتىپ قويدى.

ئەتىسى تاڭ ئاتقاندا بەش خوتۇن بىلەن بىراھمانزادە ئۇستەڭنىڭ بويىغا جەم بولۇپ كېچە ئۆتكەن ۋەقەنى بايان قىلدى. ھەممىسى ۋەقەنى ئاڭلاپ ئايالنىڭ ئۇستاتلىقىغا تەھسىن-ئاپىرىن ئوقۇدى. ئاندىن كېيىن بەش خوتۇن بىراھمانزادىگە:

— ئەي ئىشقا خام ساددا-ئاخماق، ئەمدى «تەريابود» ئىلمىدىن خەۋەردار بولدۇڭمۇ؟ جەمئى ئىلمى «تەريابود» بۇ بەش دەرسىدىن تاشقىرى ئەمەستۇر. خوتۇنلۇق ھىيلە ئىشلىتىپ سېنى دەشت-سەھرالاردا غۇربەت چەكتۈرۈپ ئاۋارە قىلىپتۇ، — دېدى. بۇ سۆزنى ئاڭلىغاندىن كېيىن بىراھمانزادىگە خوتۇننىڭ ھەقىقى ئەھۋالى مەلۇم بولدى. شۇنىڭ بىلەن ئۇ خوتۇنلارغا مىننەتدارلىقىنى بىلدۈرۈپ قىسقا ۋاقىتتا ئۆيىگە يېتىپ كەلدى. خوتۇن ئېرىنى كۆرۈپ كۆپ بەش-كەش قىلغان بولسىمۇ بىراھمانزادە خوتۇنغا ئىلتىپات قىلمىدى. شۇنداقتىمۇ خوتۇن چاندۇرماي ئېرى بىلەن پاراڭلىشىپ ئولتۇردى.

ۋاقىت ئاخشام بولدى. ئايالنىڭ ئاشىقى كىشى ئەۋەتتى. ئاشىقنىڭ تاقىتى تاق بولغانىدى. خوتۇن كىشىدىن مۇنداق گەپ يوللىدى:

— مەنمۇ ۋىسالىڭنى ئارزۇ قىلىمەن. لېكىن پەلەكنىڭ چاقى ھەممىشە ئوڭ ئايلانمايدىكەن، بۈگۈن ئاخشام ئېرىم سەپەردىن كەلدى. بۇ ئاخشام ئۇنىڭ بىلەن بولمىسام بولمايدۇ، شۇڭا بۈگۈن ئاخشام سەبرى قىلغىن.

ئاشىقى بۇ سۆزنى ئىشىتكەندىن كېيىن:

— ئەگەر بۇ كېچە دۆلەت ۋەسلىڭدىن مەھرۇم قىلساڭ كۆكرىكىمنى خەنجەر بىلەن يېرىپ تاشلايمەن. كۆڭلۈم مېنىڭ ئىختىيارىمدا ئەمەستۇر، شۇڭا يۈرىكىمنى چىقىرىپ بىراقلا تۆگەشكەيمەن، — دەپ گەپ يوللىدى. ئايال بولسا ئاشىقنىڭ سۆزىنى قولىقىدا قاتتىق تۇتاتتى. شۇڭا ئېرىنى ئۇخلىتىپ قويۇپ، ئاشىنىسى ئەۋەتكەن دەللە خوتۇننى ئۆزىنىڭ ئورنىدا ياتقۇزۇپ:

— سەن مېنىڭ ئورنۇمدا ياتقىن، مەن بېرىپ دوستۇمنىڭ كۆڭلىنى ئېلىپ كەلگەي-

مەن. ئېرىم ئۇيغىنىپ گەپ قىلسا ھەرگىز ئاۋازىڭنى چىقارما، — دەپ ئۆيىدىن چىقىپ ئاشىقى تەرەپكە كەتتى... دەللە خوتۇن چىراقنى ئۆچۈرۈپ بىراھمانزادىنىڭ يېنىدا ئولتۇردى. مەلۇم ۋاقىتتىن كېيىن بىراھمانزادە ئويغۇنۇپ خوتۇنغا مايىللىق بىلەن مېھرىبانلىق قىلىپ سۆزلەپ خوتۇندىن جاۋاپ كۈتتى. دەللە خوتۇنمۇ ناز-كەرىشمە بىلەن غىلجىڭ-لاپ بىراھمانزادە بىلەن بىر گەۋدە بولدى. ئەمما دەللە خوتۇن ئۆزىنىڭ ئاشكارا بولۇپ قېلىشىدىن قورقۇپ ئۇنلۇكراق سۆز قىلماي ياتتى. بىراھمانزادە:

— ئەي خوتۇن، سەن دائىم ناز-كەرىش-مە بىلەن ھەم سۆھبەت قىلاتتىڭ. بۇ كېچە نېمشقا ھېچقانداق سۆز قىلمايسەن، — دېدى. دەللە خوتۇن قورقۇنچىدىن يەنە ھېچقانداق جاۋاب بەرمىدى. جاۋاپ ئالالمىغان بىراھمانزادە دەرغەزەپ بولۇپ پىچاق ئېلىپ دەللە خوتۇننىڭ بۇرنىنى كېسىۋېتىپ ئۇخلاپ قالدى. كۆرپە-يوتقانلار قان بولۇپ كەتتى. ئاخىرى خوتۇن بېشىنى كۆرپىگە ئوراپ كۆڭلى بۇزۇلۇپ ئولتۇردى. سەھەردە بىراھمانزادە خوتۇنى ئاشىقىنىڭ ئۆيىدىن كېلىپ دەللە خوتۇننى ئويغىتىپ سورىدى:

— بۈگۈن كېچە بۇ يەردە نېمە ۋەقە بولدى؟ — دېدى. دەللە خوتۇن:

— بۇرنۇمدىن ئايرىلدىم، — دەپ يۈزىنى كۆرسەتتى. ئول ھىلىگەر خوتۇن دەللىگە ئۆزرە ئېيتىپ:

— ھەرنە بولسا مەن ئۈچۈن بولدى. مەنمۇ سېنىڭ خىزمىتىڭنى قىلغايمەن، — دەپ يولغا سېلىپ قويۇپ بىر بۇلۇڭغا جايىنماز سېلىپ ئولتۇرۇپ قايغۇلۇق ئاۋاز بىلەن:

— ئەي خۇدا، ھەممە پىنھان ساڭا ئاشكارادۇر. ئۆزۈڭ بىلىسەن، مەن يامان يولغا قەدەم قويغان ئەمەسمەن، پاك مەن. ئەمدى ماڭا شاپائەت قىلىپ مېنى ھاقارەتتىن خالاس قىلىپ، بۇرنۇمنى ئەسلىگە كەلتۈرۈپ قويغىن، — دەپ يىغلاپ ئۈنلۈك مۇناجەت قىلدى، بىراھمانزادە ئايالىنىڭ مۇناجىتىغا قۇلاق سېلىپ ئولتۇردى. شۇ چاغدا ھىلىگەر خوتۇن بېشىنى كۆتۈرۈپ يۇقىرى ئاۋاز بىلەن:

— ئىباراخۇدايا، ساڭا مېنىڭ بىگۇناھلىقىم مەلۇم بولدى. بۇرنۇم ساق-سالامەت ئەسلىگە كەلدى. خالايىق ئارىسىدىكى شەرمەندىلىكتىن خالاس بولدۇم، — دېدى.

بىراھمانزادە بۇ مۇناجەتنى ئىشتىپ دەرھال ئورنىدىن تۇرۇپ چىراغنى يورۇتۇپ خوتۇننىڭ يۈزىگە تۇتۇپ، خوتۇننىڭ بۇرنىنى ساق ھالەتتە كۆردى. ئۇ بۇنىڭدىن قىلغان ئىشقا پۇشايمان قىلىپ، خوتۇننىڭ پاكلىقىغا ئىمان كەلتۈرۈپ، خوتۇننىڭ ئايىقىغا باش قويۇپ نۇرغۇن ئۆزرەلەرنى ئېيتىپ گۇناھىنى تىلىدى.

ئەلقىسسە: ۋەزىر ھېكايىسىنى تامام قىلىپ شاھزادىدىن رۇخسەت ئېلىپ ئۆيىگە چىقىپ كەتتى.

(ئاخىرى بار)

«باھار دانىش» ناملىق قوليازما كىتاپتىن

نەشرگە تەييارلىغۇچى: **مەتىمىن تۇردى**

مۇھەررىرى: **ياسىن زىلال**

تۈركىي مىللەتلەرنىڭ توي-تۆكۈنلىرىدىكى «چاچقۇ چېچىش» ئەنئەنىسى توغرىسىدا *

فىكرەت تۈركمەن

(تۈركىيە ئىگەي ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ پروفېسسورى، دوكتور)

بۈگۈنكى كۈندە پەن-تېخنىكىنىڭ تەرەققىياتى فولكلور ئەنئەنىلىرىنىڭ مەۋجۇت بولۇپ تۇرۇشىغا مەنپىي تەسىر كۆرسىتىۋاتقان بولسىمۇ، بەزى قىممەتلىك ئەنئەنىلىرىمىز ناھايىتى جانلىق ھالدا ياشىماقتا. بۇلارنىڭ بىرى تۈركىي مىللەتلەرنىڭ توي-تۆكۈنلىرىدىكى «چاچقۇ چېچىش» ئەنئەنىسىدۇر.

«چاچقۇ» شامان ۋە مۇسۇلمان تۈركىي مىللەتلەرنىڭ نىكاھ مۇراسىملىرىدا خىلمۇخىل شەكىلدە كۆرۈلىدۇ. ئابدۇلقادىر ئىنان «چاچقۇ» جەمئىيەتنىڭ ھەر قايسى دەۋرلىرىدە بارلىققا كەلگەن ئەڭ مۇھىم ئەنئەنىلەرنىڭ بىرى ئىكەنلىكىنى، ئوۋچىلىق دەۋرىدە سۈت، قىمىز ۋە ھايۋان يېغىدىن، دېھقانچىلىق ئاساس بولغان دەۋردە قوناق، بۇغداي، گۈرۈچ ۋە تۈرلۈك مېۋىلەردىن چاچقۇ قىلىنىدىغانلىقىنى بىلدۈرۈپ ئۆتكەن ①.

شامان ئېتىقادى بويىچە ئېيتقاندا، پۈتۈن كائىنات ئىنسانلارغا پايدىلىق ۋە زەرەرلىك (ياخشى ۋە يامان) روھلار بىلەن تولغان. ئۇلارنىڭ ھاياتتا ۋە تەبىئەتتە ئوينىغان رولىنىڭ ئەھمىيىتىنى بەلتىرلەرنىڭ تۈۋەندىكى دۇئاسىدىن ئاسانلا چۈشىنىۋالغىلى بولىدۇ:

«...ئەي سىز ياراتقۇچىلار! بىزنى پۈتۈن خەۋپ-خەتەردىن قۇتقۇزۇڭلار. تەخسىدەك يۈزلىرىمىزنى تەر بېسىپ كېتىشكە ۋە توپچىدەك يۈرەكلىرىمىزنىڭ تىترىشىگە يول قويماڭلار. ئەي بىزنى قوغدىغۇچىلار، ئەي بىزگە يېمەك بەخش قىلغانلار! چېدىرىمىزنىڭ رۇجەكلىرىدىن نۇر شولىلىرىنى سىلەر كىرگۈزىسىلەر، چېدىرنىڭ تۈڭلۈكىدىن قۇياشنى بىزگە سىلەر كۆرسىتىسىلەر.» ②

بىز ئالدى بىلەن ھەر قايسى رايونلاردىكى تۈركىي تىلدا سۆزلەشكۈچى خەلقلەر ئارىسىدا خىلمۇخىل سەۋەبلەرگە باغلىق بولغان ھالدا داۋاملىشىۋاتقان «چاچقۇ چېچىش» ئەنئەنىسى ئۈستىدە توختالماقچىمىز.

ياقۇت خەلقى ئارىسىدا بىر يىگىت ئۆيلىنىشكە قارار قىلغاندىن كېيىن ئۆز جەمەتىگە مەنسۇپ ياشلارنى بىر يەرگە توپلايدۇ. چوڭلارنىڭ ھوزۇرىدا قام (شامان) مۇراسىم ئۆتكۈزىدۇ. بەيگىگە سېلىنىدىغان ئاتلار باغلانغان قوزۇقلارنىڭ تۈۋىگە قىمىز

* بۇ ماقالە 1997-يىل 8-ئايدا ئۈرۈمچىدە ئۆتكۈزۈلگەن «مىللەتلەر فولكلور مەدەنىيىتى ۋە ھازىرقى زامان جەمئىيىتى» خەلقئارا ئىلمىي مۇھاكىمە يىغىنى» دا ئوقۇلغان.

بىلەن لىق تولدۇرۇلغان تۇلۇملار قويۇلىدۇ. قام بۇ قىمىزلارنى ئاتلارنىڭ ھامىيسى ئىتىق (itik) نىڭ روھىغا «چاچقۇ» قىلىدۇ(3). ياقۇتلار باشباھاردا ئۆتكۈزۈلىدىغان «چاچقۇ» بايرىمىنى «ئىسىئاخ» (isiah)، كۈزدە ئۆتكۈزۈلىدىغان «چاچقۇ» بايرىمىنى «ئاباسى ئىسىغا» (يامان روھلارغا چاچقۇ) دەپ ئاتايدۇ ۋە توققۇز كۈن داۋاملىشىدىغان بۇ بايراملاردا ئالدىن تەييارلانغان قىمىز ۋە قۇربانلىقلارنى «چاچقۇ» - قىلىدۇ(4).

ئالتايلىقلار «يايىق كۆتۈرۈش» دېيىلىدىغان مۇراسىمدا يايىق (ۋاستىچى روھ) دېگەن روھقا رەھمەتلىك ۋە ئەپۇ سوراش ئارزۇسى بىلەن باشباھاردا قوي ۋە ئۆچكە بىلەن قىسراقلار (بىيلەر) نىڭ يېڭى سېغىلغان سۈتىنى ئارپا بىلەن ئارىلاشتۇرۇپ ئۇماچ قىلىپ چاچقۇ قىلىدۇ(5).

بەزەن شامان مۇراسىملىرى «ئارۇۇ كۆرمۆسلەر» (ئۆينىڭ ۋە ئائىلىنىڭ ھامىيسى) نىڭ سۈرەتلىرىگە ھاراق-شاراپ سېپىش بىلەن باشلىنىدۇ ۋە بۇ مۇراسىملار شامان ياكى ساھىپخانىنىڭ ئۆزى تەرىپىدىن ئۆتكۈزۈلىدۇ(6).

ئالتايلىقلاردا «تۆس-تۆز»، ياقۇتلاردا «تاڭگارا»، ئوراخانلاردا «ئەرەن»، موڭغۇل-بۇرياتلاردا «ئونگون» دەپ ئاتالغان بۇتلار كىگىز، ئەسكى لاتا، ئارچا قوۋزىقى بىلەن ياسالغىنىغا ئوخشاش، ھايۋان تېرىسى بىلەنمۇ ياسىلىدۇ. ئوۋغا، سەپەرگە چىققاندا بۇلارغا چاچقۇ چېچىلىدۇ(7).

ئالپ ئارسلان قىزى بىلەن خەلىپەنىڭ نىكاھى ئوقۇلغاندىن كېيىن ئىككى تەرەپتىدىكى ئىككى تەخسىدىن ئۆز قولى بىلەن چاچقۇ چاچقان(8). مەھمۇد قەشقىرىمۇ بۈگۈن داۋاملىشىۋاتقان «چاچقۇ چېچىش» ئەنئەنىسىنىڭ تۈركلەردە ھەر قايسى دەۋردە كەڭ ئومۇملاشقان بىر ئادەت ئىكەنلىكىنى، قىز بىلەن يىگىتنىڭ باشلىرىغا پۇل چېچىش ئىشىنىڭ كىشىلەر توپلاشقان جايدا ئالاھىدە ئىپادە بېرىلىدىغانلىقىنى «تۈركىي تىللار دىۋانى» دا بىلدۈرۈلگەن(9).

خەلىپە ئەل مۇقتەدىر تەرىپىدىن 921-يىلى بۇلغار خانىغا ئەۋەتىلگەن ئەلچى خانىنىڭ ھوزۇرىغا كىرگەندە خانىنىڭ ئادەملىرى كۈمۈش پۇل چاچقان. مۇتەبەننى دىۋانىدىكى بىر بېيىت «چاچقۇ چېچىش» ئەنئەنىسىنىڭ ئەرەپلەردىمۇ مەۋجۇت ئىكەنلىكىنى كۆرسىتىدۇ(10).

بۇ مىساللاردىن شۇنى چۈشەنگىلى بولىدۇكى، «چاچقۇ چېچىش» بىر دىنىي ئاتالغۇ بولۇپ، پۈتۈن تۈركىي مىللەتلەر ئۈچۈن ئورتاقتۇر. ھەتتا روھلارغا «چاچقۇ چېچىش» دىنىي چۈشەنچىلەرنىڭ مۇئەييەن باسقۇچىدا پۈتۈن دۇنيا قەۋملىرىدە كۆرۈلگەن جاھانشۇمۇل بىر ئادەت.

ئەرزۇرۇم ۋە ئۇنىڭ ئەتراپىدا قىزنىڭ ئۆزى تەييارلىغان تويلۇق ياكى باشقىلار تەرىپىدىن قىلىنغان ھەدىيەلەر توي قىلىنىدىغان ۋاقىتتا ئارغامچىلارغا ئېسىپ قويۇلىدۇ. قىزنىڭ تۇغقانلىرى تويلۇقنى كۆرۈشكە كەلگەندە ھەدىيە ئېلىپ كېلىدۇ. بۇ، «چاچقۇ» دېيىلىدۇ(11). ئىستانبۇلدىكى

تويلاردىمۇ قىز شەھەر سىرتىغا بىرىلگەن بولسا تويغا ئېيتىلغانلار ھەدىيەسىنى يىگىتنىڭ ئۆيىگە تويلۇق بىرىپ بولغىچە ئېلىپ كېلىشى لازىم(12).

بۈگۈنكى كۈندە ئىسلام قانۇنشۇناسلىرى قارشى چىققان «چاچقۇ» ئەنئەنىسى ياتلىق قىلىنغان قىزنىڭ ئۆزى بارغان ئائىلىگە ئايغىنىڭ يارىششى، بەختلىك ۋە ئىشلىرىنىڭ كۆڭۈلدىكىدەك بولۇشى ئۈچۈن ئۆتكۈزۈلگەن بىر خىل «قانسىز قۇربانلىق» مۇراسىمى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ.

قىزنى ئۆز ئۆيىدىن بولغۇسى ئېرىنىڭ ئۆيىگە كۆچۈرۈپ كەلگىچە بولغان ئارىلىقتا ئۆتكۈزۈلىدىغان خىلمۇ خىل دىنىي مۇراسىم ۋە پائالىيەتلەر بار. ئەمدى بۇ مۇراسىم ۋە پائالىيەتلەرنىڭ بەزىلىرى بىلەن تونۇ-شۇپ ئۆتەيلى:

بۇرۇن قىزنى كۆچۈرۈپ كېلىشكە يىگىت بارمايتتى. ھازىر يىگىتمۇ بارىدىغان بولدى. قىز ياياق، ئات، ئالاھىدە تەييارلانغان مەپە، تەختىراۋان ياكى تاكسى بىلەن يىگىتنىڭ ئۆيىگە كۆچۈرۈلىدۇ. بۇ كۆچۈرۈش جەريانىدا تاشقى تەسىرلەردىن، بولۇپمۇ كۆز تېگىپ كېتىشتىن ساقلاش ئۈچۈن قىزنىڭ يۈزى ياغلىق بىلەن يېپىلىدۇ. ئانادولۇنىڭ بەزى رايونلىرىدا قىز ئۆيىدىن چىققاندا، بەزى رايونلىرىدا قىز يىگىتنىڭ ئۆيىگە كىرگەندىن كېيىن نىكاھ ئوقۇلىدۇ. ھەر ئىككى ئەھۋالدا قىز ۋە يىگىت تەرەپنىڭ ۋەكىللىرى ۋە شاھىتلىرىدىن باشقا ھېچكىم بۇ يەردە بولمايدۇ. بۇ ئىش قىزنىڭ ياتلىق قىلىنغانلىقى ۋە يىگىتنىڭ ئۆيلەنگەنلىكىنى بىلدۈرىدىغان دىنىي پائالىيەت بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. يىگىتكە قىزغانچۇقلۇق ياكى دۈشمەنلىك قاتارلىق سەۋەبلەر بىلەن ئەپسۇن ئوقۇپ قويۇشنىڭ ئالدىنى ئېلىش ئۈچۈن ئۇنىڭ يامان كىشلەرنىڭ ئارىسىغا كىرىپ قالماسلىقىغا دىققەت قىلىنىدۇ.

ئۆزبېكلەردە ئىمام نىكاھ ئوقۇشتىن ئاۋۋال قىز ۋە يىگىتنىڭ ئاتا-ئانىلىرىدىن تويلۇقنىڭ پۈتكەن-پۈتمىگەنلىكىنى سورايدۇ. «پۈتتى» دېگەن جاۋابنى ئالغاندىن كېيىن يىگىتنىڭ ئۈستىگە تىرىق سېپىلىدۇ ۋە يىگنە بىلەن يىگىتنىڭ كىيىمىنى خىلمۇ-خىل يېرىدىن تىكىدۇ ھەمدە: «دۆلەتلىك بولغىن، نەۋرە-چەۋرىلىك بولغىن...» دەپ دۇئا قىلىدۇ(13).

تۈركىي خەلقلەردە قىزنى ئۆز ئۆيىدىن كۆچۈرۈپ يىگىتنىڭ ھۇجرىسىغا كىرگۈزۈشكىچە بولغان ئارىلىقتا ھەر خىل چاچقۇلار چېچىلىدۇ. بۇ پائالىيەتلەردىن مەقسەت قىز ۋە يىگىتنىڭ بىرلىشىشىگە توسقۇنلۇق قىلىدىغان جىن ۋە ئەرۋاھلارنىڭ ئالدىنى ئېلىش-تۇر(14). چاچقۇنى چاچقانلارنىڭ بالا-قازانى ھەيدىۋەتتۇق دەپ ئىشەنگىنىگە ئوخشاش، چاچقۇدىن نىسۋە ئالغانلارمۇ بۇنى ئۆزلىرىگە تەلەي ۋە بەرىكەت كەلتۈرىدۇ دېگەن ئېتىقاد بىلەن ئۇزۇن مۇددەت ساقلايدۇ.

ئەمدى «چاچقۇ» قىلىنىدىغان نەرسىلەرگە كۆز يۈگۈرتۈپ ئۆتەيلى:

قىرغىز ۋە قازاقلاردا قۇرت، ئېرىمچىك، كىچىك توقاچ، كۈمۈش پۇل، قىمىز (ئاتنىڭ قۇيرۇق ۋە يايلىغا)(15)، قۇمان ۋە قىپچاق-لاردا پۇل(16)، كەركۈك رايونىدا پۇل،

شكەر، ياڭاق، بادام، قۇرۇق ئۈزۈم (17)، ئەزەربەيجاندا شكەر، يامبۇ (18)، ماكېدونىيەدە بۇغداي، ئارپا، پۇل (19)، دوبرۇجادا قۇرۇق يېمىش، پۇل، ياغدا پىشۇرۇلغان بۇغۇرساق (20)، ئەرزۇرۇمدا قۇرۇق يېمىش، پۇل، ئالما (21)، ئەرزىنجاندا مېۋە، پۇل، ئالما، كەمالىيەدە ئالما، بۇغداي، پۇل (22)، ئاغرىدا قۇرۇق يېمىش، ئالما (23)، تۇنجېلى، بىنگۆل ئەتراپىدا قۇرۇق ئۈزۈم، شكەر، ئالما (24)، سىۋاستا قۇرۇق يېمىش، پۇل (25)، نىغدەدە قۇرۇق ئۈزۈم، بۇغداي، شكەر (26)، بويابادتا كەشكەك (بىر خىل تاماق) (27) قاتارلىق نەرسىلەر قىزنىڭ بېشىغا، شۇنداقلا تويغا قاتناشقۇچىلارنىڭ ئۈستىگە چېچىلىدۇ.

قىز ئۆز ئۆيىدىن چىقىرىلىدىغان ۋاقىتتا ئىشىكنى تاقىۋېلىپ ياكى قىز كۆچۈرگۈچىلەرنىڭ ئالدىنى توسۇپ چاي پۇلى ئالىدىغان ئادەت كەڭ ئومۇملاشقان. ئارتۋىن ۋە ئەرزۇرۇم ئەتراپىدا قىز كۆچۈرگۈچىلەرنىڭ ئالدىدا چېلىشىش مۇسابىقىسى ئۆتكۈزۈلىدۇ ۋە چاي پۇلى ئېلىنىدۇ. بۇ « قوشقار پۇلى » دېيىلىدۇ.

توي كۆچۈرگۈچىلەرنىڭ قىزنى ئالغىلى بارغان يول بىلەن قايتىشى ياخشى دەپ قارالمايدۇ، شۇڭا باشقا يول بىلەن قايتىشقا توغرا كېلىدۇ. نوغايلاردا ئالدىن بەلگىلەنگەن بىر يەردە قىز تەرەپنىڭ ئادەملىرىنى يىگىت تەرەپنىڭ ئادەملىرى قارشى ئالىدۇ. يىگىتنىڭ ئېتى ياكى هارۋىسى قىزنىڭ هارۋىسىنىڭ ئەتراپىدا ئۈچ قېتىم ئايلىنىدۇ. يىگىتكە « توققۇزلۇق » دەپ ئاتىلىدىغان توققۇز خىل نەرسىدىن تەشكىل تاپقان هەدىيە بېرىلىدۇ. بۇ هەدىيە يىگىتنىڭ ئېتىغا ياكى هارۋىسىغا باغلىنىدۇ (28). چىلدىر ۋە ئۇنىڭ ئەتراپىدىمۇ قىز كۆچۈرۈلگەندە « پاپاق ئاتلىقلىرى » دېيىلىدىغان بىر خىل مۇسابىقە ئۆتكۈزۈلىدۇ. بىرىنچى، ئىككىنچى ۋە ئۈچىنچى بولغانلارغا هەدىيە بېرىلىدۇ. بۇمۇ بىر خىل « چاچقۇ » بولۇپ هېسابلىنىدۇ.

كەركۈك رايونىدا قىز ئاتقا مىندۈرۈلگەندە بىرىنچى بالىسى ئوغۇل بولسۇن دېگەن نىيەتتە ئېگەرنىڭ ئارقىسىغا بىر ئوغۇل بالا مىندۈرۈلىدۇ (29). تۈركمەنىستاندا قىزنىڭ قۇچىقىغا بىر ئوغۇل بالا ئولتۇرغۇزۇلىدۇ ياكى قېيىن ئانا يوتقاننىڭ ئىچىگە ياتقۇزۇلۇپ قىزنىڭ ئالدىغا قويۇلىدۇ. بۇنىڭ بىلەن قىزغا قېيىن ئاناڭغا ئوخشاش ئوغۇل تۇغ دېگەن ئىستەك بىلدۈرۈلگەن بولىدۇ (30). ئانادولۇنىڭ بەزى رايونلىرىدىمۇ مۇشۇنىڭغا ئوخشاش ئادەتنى كۆرگىلى بولىدۇ. مەسىلەن، قىز ئۆيگە كىرگەندە قۇچىقىغا بىر ئوغۇل بالا ئولتۇرغۇزۇلىدۇ ۋە قىزغا تەييارلانغان ئورۇندا ئوغۇل بالا ئۈچ قېتىم ئۆرۈلۈپ ياتقۇزۇلىدۇ.

قىز كۆچۈرۈلگەندە قىلىنىدىغان كونا ئادەتلەرنىڭ بىرى قىز مىنگەن ئاتنىڭ ئالدىغا بىر قوشقارنى ئېلىپ كەلمەكتۇر. قىز ئاتتىن ئىگىلىپ قوشقارنى بىر قولى بىلەن ئاتنىڭ ئېگىرىگە قەدەر كۆتۈرەلىسە ئۇنى ئۆزى ئالىدۇ، كۆتۈرەلمىسە ئۇنى ئىگىسىگە قايتۇرۇپ بېرىدۇ (31).

قىز كۆچۈرۈلگۈچىلەرنىڭ ئالدىنى

ئارغامچا تارتىپ توساش ياكى باشقا بىر شەكىلدە تۈرلۈك قۇرۇشقا ئوخشاش ئادەتلەرنى نەزەرگە ئېلىپ، قىز ئېلىپ-قىز بېرىشتە ئىككى تەرەپ ئارىسىدا سىمۋوللۇق بىر ئۇرۇشنىڭ ئېلىپ بېرىلىدىغانلىقىنى سۆزلىسەك خاتا بولماس دەپ قارايمىز. بۇ ھال قەدىمكى تۈرك جەمئىيىتىدىكى « قىز قاچۇرۇش ۋە قىز ئېلىپ قېچىش (بۇلاش) » تىن كېلىپ چىققان ئۇرۇشلارنى ئەسلىتىدۇ (32).

قوجاجىكتا (ماكېدونىيە) قىزنى ھۇجرىسىغا ئېلىپ ماڭغاندا ئىشى ئوڭۇشلۇق بولسۇن دېگەن مەقسەتتە ئالدىغا قويۇلغان كىچىك بىر ئۆرۈكتىكى سۇنى قىزنىڭ ئوڭ پۇتى بىلەن تۆكتۈرىدۇ؛ قويدەك مۇلايىم بولسۇن، دەپ قوي تېرىسىگە، ساق-سالامەت بولسۇن، دەپ لىگەنگە دەسسىتىدۇ؛ بەرىكەتلىك بولسۇن دەپ. بىر قولتۇقىغا نان، ئىشچان بولسۇن دەپ يەنە بىر قولتۇقىغا سۈپۈرگە قىستۇرىدۇ؛ كوچىلاردا لاغايلاپ يۈرمىسۇن، ئۆيدە ئولتۇرسۇن، دەپ بېشىنى تۇرخۇننىڭ بىر بۇرجىكىگە ئۇستۇرىدۇ؛ يىگىتكىمۇ زىممىسىدىكى مەجبۇرىيەتلىرىنى تولۇق ئاتقارسۇن، دەپ « قۇرئان » بېرىدۇ (33).

دوبرۇجادا ياشىغان خوتۇنلاردىن بىرى تىرىك ئاق توخۇنىڭ بېشىنى بىر قانتىنىڭ ئاستىغا تىققان ھالدا قىزنىڭ بېشىدىن ئۈچ قېتىم ئايلاندۇرىدۇ. بۇ « قاقما » دېيىلىدۇ. بۇنىڭ بىلەن قىزنىڭ ئەتراپىنى قورشىۋالغان يامان روھلار، جىنلار، پەرىلەر ھەيدىۋېتىلگەن ۋە ئۆيگە ئاپەت كەلتۈرمىسۇن، دەپ ئىشكتىن كىرگۈزۈلمىگەن بولىدۇ (34).

تۈركمەنىستاندا قىز ۋە يىگىت ئۆينىڭ ئالدىغا ئېلىپ كېلىنگەندىن كېيىن ئالدىن يېقىلغان ئۈت ئىككىگە بۆلىنىدۇ ۋە قىز ئۇنىڭ ئوتتۇرىسىدىن ئۆتكۈزىلىدۇ. بۇنىڭ بىلەن قىزنىڭ گۇناھلىرى ۋە يامان خۇيلىرى يوقايدۇ، دەپ قارىلىدۇ. قىزنىڭ يۈزىدىكى ياغلىقنى ئېچىشتىن ئىلگىرى يېنىدىكى ئىككى ئايال قىزنىڭ كېيىمىنىڭ ئۈستىگە ئەينەك ۋە تاغاق قويىدۇ. چۈنكى ئۇلار ئەينەك قىزنىڭ بەختىنى ئاچىدۇ، تازىلىقنىڭ سىمۋولى بولغان تاغاقمۇ قىزنىڭ روھىنى پاكىز تۇتىدۇ، دەپ ئىشىنىدۇ. بۇنىڭدىن باشقا يەنە، قىزنىڭ يېنىدىكى بىر ئايال قايچىنى ئېچىپ قىسا ھەر خىل يامانلىق كېسىلىپ قىزدىن يىراقلىشىدۇ، دېگەن ئېتىقاد ھۆكۈم سۈرمەكتە (35).

خافىك ۋە ئۇنىڭ ئەتراپىدا قىز بۇسۇغىدىن ئاتلىغان ۋاقىتتا ئالدىغا ئوت يېقىلىدۇ ۋە ئىشىككە مىخ قېقىلىدۇ (36). ئىنسانلار ئوتنى مۇقەددەس دەپ ھېسابلىغان دەۋرلەردىن قالغان بۇ ئادەتتە ئوت ئىنسانلارنى بىر مۇنچە يامانلىقلاردىن ساقلايدۇ، گۇناھلىرىدىن تازىلايدۇ، دېگەن ئېتىقاد بار (37).

تۈركىي مىللەتلەردە بىر بىرىگە يېقىن ئەنئەنىلەرنىڭ قەدىمكى دەۋرلەردىكى شامانىزم ئېتىقادىنىڭ قالدۇقلىرى ئىكەنلىكى مۇنازىرە تەلەپ قىلمايدىغان بىر ھەقىقەتتۇر. بۇ دىنىي مۇراسىم ۋە پائالىيەتلەر ئوڭۇشلۇق، بەرىكەتلىك ۋە بەختلىك بولۇش ئارزۇسى ئۈچۈن ئېلىپ بېرىلىدۇ. خوشاللىنارلىق بىر ئىش ئۈچۈن بىزنى تەبرىكلىگەن كىشىگە « ئاللا سىزگىمۇ بەرسۇن »

دەيمىز. بۇ تىلەك ۋە دۇئا شامان تەڭرىلىرىگە قىلىنغان چاچقۇ مۇراسىمى بىلەن مۇناسىۋەتلىك (38). بەزىدە بىرەرسىگە پۇل بەرگەندە چاچچاق تەرىقىسىدە بېشىمىزدىن ئايلاندۇرۇپ بېرىشىمىزمۇ شامان ئېتىقادىنىڭ مۇھىم بىر قالدۇقىدۇر (39).

بۇ ئەنئەنىلەر ئىنسانلارنىڭ بەزى مەنىۋى ئېھتىياجلىرىنى قانائەتلەندۇرۇش، ئارزۇ ۋە ئىستەكلىرىنى قەدىمكى مەدەنىيەت ۋە قەدىمكى دىنىي ئېتىقادلاردىن قېپقالغان ئادەتلەر ئارقىلىق ھەرىكەتلىك ئىپادىلەشتىن ئىبارەت.

بۇ قىممەتلىك ئەنئەنىلەر ئىجتىمائى ھاياتنىڭ تەرەققىي قىلىشى ۋە ئۆزگىرىشى بىلەن كۈندىن كۈنگە يوقۇلۇشقا قاراپ يۈزلەنمەكتە. بۇ ئەنئەنىلەرنى ساقلاپ قىلىش ئۆزىنى، كىملىكىنى ۋە كىشلىكىنى بىلىدىغان ھەر بىر ئىنساننىڭ ۋەزىپىسى بولۇشى لازىم.

ئىزاھاتلار:

(1) «تارىختا ۋە بۈگۈن شامانىزم»، ئەنقەرە، 1954-يىل، 167-بەت.

(2) سادەددىن بۇلۇچ: «شامانىزم»، 1942-يىل، 3-سان، 130-بەت.

(3) ئا.ئىنان: «ماقالىلار ۋە تەتقىقاتلار» I، ئەنقەرە، 1968-يىل، 344-345-بەتلەر.

(4) ئا.ئىنان: «شامانىزم»، 102-بەت.

(5) ئا.ئىنان: «ماقالىلار»، 415-بەت.

(6) ئا.ئىنان: «ماقالىلار»، 430-بەت.

(7) ئا.ئىنان: «شامانىزم» 42-بەت.

(8) مەھمەت ئالتاي كۆيمەن: «بۈيۈك سالچۇق ئىمپىراتورلىقى تارىخى» 3-توم، ئەنقەرە، 1992-يىل 308-بەت.

(9) يۇقىرقى كىتاب 309-بەت.

(10) ئا.ئىنان: «شامانىزم» 100-بەت.

(11) فىكرەت تۈركمەن: «ئەرزۇرۇمدا توي-تۆكۈن ئەنئەنىلىرى»، «پالاندۆكەن» ژۇرنىلى، 1988-يىل، 1-سان، 24-بەت.

(12) «قەدىمدىن بۈگۈنكى قەدەر ئىستانبول ئېنسىكلوپېدىسى»، مەدەنىيەت مىنىسترلىكى ۋە تارىخ ۋەخپى نەشرى، 1944-يىل، 108-110-بەتلەر.

(13) ئا.ئىنان: «ئۆزبەكلەردە يېزا تويى»، ئەنقەرە، 1942-يىل، 1-سان، 18-بەت.

(14) ياشار قالافات: «شەرقىي ئانادولۇدا قەدىمكى تۈرك ئېتىقادلىرىنىڭ ئىزلىرى»، ئەنقەرە، 1990-يىل، 96-بەت.

(15) ئا.ئىنان: «قىرغىز-قازاق تويلىرى»، كۆكبۆرە، 1942-يىل، 3-سان، 17-بەت.

(16) مۇستاپا سافران: «قۇمان ۋە قىپچاقلار ياشىغان رايونلاردا تۈزۈلگەن لوغەتلەرگە ئاساسەن ئۇلارنىڭ سىياسى، ئىقتىسادى، ئىجتىمائى ۋە مەدەنىيەت تۇرمۇشى»، تۈرك مەدەنىيىتى تەتقىقات ئىنستىتۇتى نەشرى، ئەنقەرە، 1993-يىل، 51-بەت.

(17) سۇپھى سائاتچى: «كەركۈك توي-تۆكۈن ئەنئەنىسى»، 3-نۆۋەتلىك خەلقئارالىق تۈرك فولكلور يىغىنىنىڭ دوكلاتلىرى، ئەنقەرە، 1987-يىل، 319-328-بەتلەر.

(18) تاتيانا زىمەلىڭ قالىجانىن: «ئۇستۇرۇمجا ۋە رادوۋىش رايونىدىكى تۈرك ۋە ماكېدون تويلىرىنىڭ ئاساسى خۇسۇسىيەتلىرى»، 4-نۆۋەتلىك خەلقئارالىق تۈرك فولكلور يىغىنىنىڭ دوكلات-

لىرى، ئەنقەرە، 1992-يىل، 173-بەت.

(19) مۇستەجىپ ئۈلكۈسال: «دوبرۇجا ۋە تۈركلەر»، تۈرك مەدەنىيىتى تەتقىقات ئىنستىتۇتى نەشرى، ئەنقەرە، 1987-يىل، 108-بەت.

(20) فىكرەت تۈركمەن.

(21) خامىت زۈبەيىر قوشاي: «تۈركىيەدە تۈرك تويلىرى ھەققىدە سېلىشتۇرمىلىق بىر ماتېرىيال»، مائارىپ مەتبەسى، ئەنقەرە، 1944-يىل، 5-بەت.

(22) باھائەددىن ئۆگەل: «تۈرك مىللى پۈتۈنلىكى ئىچىدە شەرقى ئانادولو»، تۈرك مەدەنىيەت تەتقىقات ئىنستىتۇتى نەشرى، 56، ئەنقەرە، 1985-يىل، 5-بەت.

(23) يۇقىرىدىكى ئەسەر، 124-بەت.

(24) شەرەف بويىراز: «تات يېزىسى ۋە ئۇنىڭ ئەتراپىدىكى توي ئادەتلىرى»، «ئەرجەيەس» ژۇرنىلى، 1991-يىلى 5-ئاي، 161-سان، 30-بەت.

(25) ئالى ئىخسان قولجۇ: «نىغدە قايىرلى ناھىيىسىدە ئۆيلىنىش ئادەتلىرى»، «تۈرك خەلق مەدەنىيىتىدىن تەرمىلەر» 1992-يىل، 170، 134-بەت.

(26) بېكىر باشئوغلو: «بوياباتۋە ئەتراپىدىكى تويلار»، «سىۋاس فولكلورى» 1976-يىل 12-ئاي، 47-سان، 91-95-بەتلەر.

(27) مەھمەت ئالى ئەكرەم: «نوغاي تۈركلىرىدە قىز سوراش، قىزنىڭ بېشىنى باغلاش ۋە توي ئەنئەنىلىرى»، 4-نۆۋەتلىك خەلقئارالىق تۈرك فولكلورى يىغىنىنىڭ دوكلاتلىرى، 4-توم، ئەنقەرە، 1992-يىل، 91-95-بەتلەر.

(28) سۈپھى سائاتچىنىڭ يۇقىرىدىكى ماقالىسى.

(29) مەۋلۇت ئۆزخان: «تۈركمەنىستاندىكى تويلاردا ئېتىقاد بىلەن مۇناسىۋەتلىك بەزى ئەتقىقاتلار ۋە تۈركىيەدىكىلەر بىلەن ئوخشاشلىقلىرى»، «تۈرك دۇنياسى» ژۇرنىلى، 1993-يىلى 9-ئاي، 1-توم، 4-سان، 34-بەت.

(30). شەرەف بويىرازنىڭ يۇقىرىدىكى ماقالىسى.

(31) ئالى كامال: «ئەرزىنجان» رەسىملىك ژۇرنىلى، ئاي مەتبەسى 1932-يىل، 279-بەت.

(32) نەرمىن ئەردونتۈغنىڭ يۇقىرىدىكى ماقالىسى، 4-بەت.

(33) نۇمان قارتال: «قوجاجىكتا (ماكېدونىيە) توي ئەنئەنىلىرى ۋە ئانادولۇدىكى ئىزلىرى»، 3-نۆۋەتلىك خەلقئارالىق تۈرك فولكلورى يىغىنىنىڭ دوكلاتلىرى، ئەنقەرە، 1987-يىل، 216-بەت.

(34) مۇستەجىپ ئۈلكۈسالنىڭ يۇقىرىدىكى ئەسىرى، 108-بەت.

(35) مەۋلۇت ئۆزخاننىڭ يۇقىرىدىكى ماقالىسى.

(36) جافەر ئاشتەپە: «خافىكنىڭ ھاجىئالى يېزىسىدىكى توي ئادەتلىرى» «سىۋاس فولكلورى» ژۇرنىلى، 1974-يىل، 18-سان، 14-بەت.

(37) بېكىر باشئوغلۇنىڭ يۇقىرىكى ماقالىسى.

(38) ئا.ئىنان «ماقالىلار ۋە تەتقىقاتلار» I، 191-بەت.

(39) ئا.ئىنان، يۇقىرىدىكى ئەسەر.

تۈركچىدىن ئالىمجان ئىنايەت تەرجىمىسى

مۇھەررىرى: يۈسۈپ ئىسھاق

ھېسامنىڭ يېڭى چاقچاقلىرى

بەزدۈرۈش ئۈچۈن

ھېسام بالا ۋاقتىدا ئاپىسىنىڭ دېگىنى بويىچە بازاردىكى بىر سۈماي دۇكىنىغا ماي ئالغىلى بېرىپتۇ.

— كەل بالام، — دەپتۇ خېرىدارنى تونۇۋالغان دۇكاندار، — ھەرقاچان مېنىم ياراپ قېلىپ، ئاپاڭ يەنە مەشەگە مايغا ئەۋەتىپتۇ-دە؟

— ئۇنداق ئەمەس، — دەپتۇ خاتا كىرىپ قالغانلىقىنى بايقىغان ھېسام، — دادامنىڭ ئۈچ-تۆت ئاغىنىسى كۈندىلا تاماق ۋاقتىدا كېلىۋېلىپ ئارام بەرمىدى. ئاپام شۇلارنى ئۆيىمىزدىن بەزدۈرۈش ئۈچۈن سىزنىڭ مېيىڭىزدىن ئەكەل دېگەنىدى.

كىم ئوغرى

پارىخور بىر ئەمەلدار ھېسامنىڭ ھەل قىلىشقا تېگىشلىك ئىشىنى كەينىگە تارتىپ ھېسامنى ماڭغۇزۇۋېرىپتۇ. كۈنلەرنىڭ بىرىدە ھېسامنىڭ كۈندە دېگۈدەك كېلىۋېرىشىدىن زېرىككەن ئەمەلدار ئۇنىڭغا:

— ماڭە ۋاي ئوغرى، كۈندە كېلىۋېرەمسەن ئىشىنىڭ تولىلىقىدا، — دەپ ھەيۋە قىپتۇ.

— توغرا دەيسىز باشلىق، پارىغا تويمىغان سىز ئوغرى بولماستىن، پارە بېرەلمىگەن مەن ئوغرى بوپقاپتىمەن-دە، — دەپتۇ-دە، مۇنۇ قوشاقنى ئوقۇپتۇ:

تېشىۋېتىپ مورىنى،
ئوغرى تۇت دەر ئوغرىنى.
كېسەل بولسا ئەمەلدار،
يۇقرا يەمدۇ دورىنى.

قايتۇرمايدۇ

ھېسامنىڭ قوشنىسى ئۇنىڭ ئۆيىدىكى تېلېفوننى ئىشلىتىپ، بىر تونۇشىنىڭ چاقىرغۇسىغا نەچچە قېتىم تېلېفون قىلىپتۇ، قارشى تەرەپ جاۋاب قايتۇرماپتۇ.

— نېمە بولغاندۇ بۇ ئاداش، جاۋاب قايتۇرمىغىنىنى قاراڭ! — دەپتۇ قوشنىسى.

— خاتىرجەم بولۇڭ، قايتۇرمايدۇ، — دەپتۇ قارشى تەرەپنى ئوبدان تونۇيدىغان ھېسام، — ئۇنىڭ شۇنداق قايتۇرمايدىغان مىجەزى بار، بۇلتۇر مەندىنمۇ يۈز سوم قەرز ئېلىۋېدى، ھازىرغىچە قايتۇرمىدى.

هاجەتمەنىنىڭ بولسا

ھېسام بىلەن بىر ھويلىدا ئولتۇرىدىغان تۇغقىنىنىڭ ئوغلى ئوقەت قىلىمەن، دەپ بازارغا چىقىپ ئۆزىگە ئىشەنچ قىلالماي مالنى دائىم ھېسامغا كۆرسىتىپ تۇرۇپ:

— هاجەتمەنىنىڭ مېلىكەن، ئالايمۇ؟ — دەپ سورايدىكەن.

بىر قېتىم ھېلىقى يىگىت تالادىن بىر قىزنى باشلاپ كىرىپ:

— ھېسام ئاكا، مۇشۇ قىزنى ئالايمۇ؟ — دەپ سوراپتۇ.

ھېسام دەرھاللا:

— هاجەتمەنىنىڭ بولسا ئېلىۋەر، — دەپ جاۋاب بېرىپتۇ.

ئۈچ قېتىم تارتىش

لاتارىيەدە بىكاردىن بىكارغا بىرمۇنچە پۇل خەجلەپ مەلىگە قايتىپ كەلگەن ھېسامدىن دوقمۇشتىكى باللار سوراپتۇ:

— ھېسامكا، تارتتىڭىزمۇ؟

— تارتتىم.

— قانداق بولدى؟

— قانداق بولاتتى، — دەپتۇ جېلىچىلىكتە تۇرغان ھېسام، — بىر تارتسام ھېچنىمە چىقمىدى، يەنە بىر تارتسام يەنە ھېچنىمە چىقمىدى. ئۈچىنچى قېتىم كۈچەپ بىر تارتقانىدىم، پوسىسدە ئۈزۈلۈپ كەتتى.

نەنىڭ تاۋۇزى ياخشى

تومۇز ئىسسىقتا ئېتىزدىن چاڭقاپ قايتقان ھېسامنى باققال دۇكىنى ئالدىدا بەسلىشىۋاتقان ئىككى يىگىت توختىتىۋېلىپ:

— ھېسامكا، مۇنۇ ئىككىمىز زادىلا كېلىشەلمەيۋاتىمىز، سىز دەپ بېقىڭا، زادى نەنىڭ تاۋۇزى ياخشى؟

— مۇشۇ تاپىنىڭ ئۆزىدە، — دەپتۇ ھېسام، — توڭلاتقۇنىڭ تاۋۇزى ھەممىدىن ياخشى.

يۇقۇپ قاپتۇ

ھېسام دوپپا بازىرىدىن ئوغلىغا دوپپا سېتىۋېلىپ ئەكىلىپ ئۇنىڭ بېشىغا كەيگۈزسە، دوپپا زادىلا پاتماپتۇ. ئۇ ئامالسىز دوپپىنى قايتۇرغىلى كەپتۇ، بىراق چىرايى كۆمۈردەك قاپقارا دۇكاندار يا قايتۇرغىلى، يا ئالماشتۇرۇپ بەرگىلى زادىلا ئۇنىماي:

ــ ئالمايمەن دېدىم ئالمايمەن، دوپپىنىڭ ئەستىرىگە قارا تېگىپتۇ، ــ دەپتۇ تېرىكىپ.

ــ رەنجىمەڭ ئۇستام، ــ دەپتۇ ھېسام، ــ بالامنىڭ رەڭگى سىزگە ئوخشاپ كېتەتتى، قارىسى دوپپىغا يۇقۇپ قالغان ئوخشايدۇ.

جىڭ ئاياغ ساتىدىغان يەرگە

ھېسامنىڭ بىر قوشنىسى ئاياغ تىجارىتى قىلىدىكەن. ھېسام ئۇنى قوشنا دەپ ئىشەنچ قىلىپ ئۇنىڭدىن قىشلىق ئاياغ ئېلىپ كەيسە، ئاياغ ناچار چىقىپ، ئىككى كۈندىلا چەملىرى ئاجراپ چۇشۇپ قاپتۇ. ھېسام شۇ ئىش بىلەن خاپا كېتىۋاتسا ھېلقى قوشنىسى ئۇچراپ:

ــ ھېسامكا، نەگە ماڭدىڭىز؟ ــ دەپ سوراپتۇ. ھېسام:

ــ جىڭ ئاياغ ساتىدىغان يەرگە، ــ دەپتۇ-دە، مۇنۇ قوشاقنى ئوقۇپتۇ:

شۇنىرغاندا شۇمشىيىپ،
چۇجەم قالدى كاتەكتە.
جا ئاياغقا ئالدىنىپ،
ھېسام قالدى پېتەكتە.

قەلب ئالماشتۇرۇش

باشلىقتا تولا گەپ توشۇيدىغان بىر خىزمەتدىشى خىزمەت ۋاقتىدا ھېسامنىڭ يېنىغا كىرىپ:
ــ كىلىڭا ھېسامدىن، بىكار ئولتۇرغىچە بىردەم مۇڭدىشىپ، قەلب ئالماشتۇرايلى، ــ دەپتۇ.

ــ مەندىن ئالماشتۇرغان قەلبنى ئۆزىڭىز تۇتامسىز ياكى باشلىققا ئاپىرىپ بېرەمسىز؟ ــ دەپ سوراپتۇ ھېسام.

خىزمەتدىشى لام-جىم دېيەلمەي چىقىپ كېتىپتۇ.

ھېسامنىڭ باھاسى

غادايغاق بىر تىجارەتچى سورۇندا ھېسامنى چۇشۇرمەك بولۇپ:

ــ ھە، ھېسام، ھازىر ھەممە نېمىنى نەرقى بىلەن ئولچەيدىغان بوپكەتتۇق. ئېيتىپ باقە، سېنىڭ باھايىڭ نەچچىدۇ؟ ــ دەپتۇ.

ــ مېنىڭ باھايىم بەلكىم قولىڭىزدىكى توم ئۆزۈكتىن ئەرزانىراق، بىراق سىزدىن قىممەترەك.

ئۇيغۇر كىتاب تورى www.uyghurkitap.com

چاقچاق پۇلى

يولدا بىر تاكسى شوپۇرى ھېسامنى ماشىنىسىغا سېلىۋاپتۇ. يولبويى ھېسام چاقچاق قىلىپ ئۇنى كۈلدۈرۈپ كەپتۇ. ئۆيگە كەلگەندە شوپۇر:

ــ ھېسامكا، كىرا پۇلىنى بەرمىدىڭىزغۇ؟ ــ دەپتۇ.

ــ راستلا ھە، ــ دەپتۇ ھېسام قايرىلىپ، ــ چاقچاق پۇلىدىن كىرا پۇلىنى تۇتۇۋېلىپ قالغىنىنى قايتۇرۇۋېتىڭ ئەمىسە.

ئەسكە ئېلىش

تولىمۇ مەككار بىر ئادەم ئۆزىگە تەمەننا قويۇپ ھېسامدىن سوراپتۇ:

ــ ھە، ھېسام، مېنى ھەر كۆرگىنىڭىزدە ئۇلۇغ ئادەملەردىن كىمنى ئەسكە ئالىسىز؟

ھېسام دەرھاللا:

ــ مايمۇن ئويناتقۇچىنى، ــ دەپ جاۋاب بېرىپتۇ.

ئىقتىسادىي زىرائەت

ھېسام يېزىدا ئىشلەپ يۈرگەن كۈنلەردە يۇقىرىدىن كەلگەن بىر باشلىق كۆپ قېتىم « ئىقتىسادىي زىرائەت تېرىڭلار » دەپ سۆزلەپتۇ.

ــ باشلىق، مەن يېرىمگە قانداق ئىقتىسادىي زىرائەت تېرىسام بولار؟ ــ دەپ مەسلىھەت سوراپتۇ ھېسام ئۇنىڭدىن. باشلىق دەررۇ بىر نىمە دەپ بېرەلمەي:

ــ پەرۋىشى ئوڭاي، تېز تەييار بولىدىغان خېرىدارلىق بىر نەرسە تېرىڭ، ــ دەپتۇ.

ــ ياخشى، ــ دەپتۇ ھېسام، ــ ياخشىسى خوتۇنۇمنىڭ مەسلىھەتىگە كىرىپ ئۇن مو يەرگە ئۇسما تېرىۋېتەي.

يۇتۇۋېلىش

ھېسامنىڭ قوشنىسىنىڭ ئىككى ياشلىق ئوغلى ئۇن تىيىنلىق مىتال پۇلنى ئويناۋېتىپ يۇتۇۋاپتۇ.

ــ قانداق قىلارمەن ھېسام، ــ دەپتۇ بالىنىڭ دادىسى يىغلامسىراپ، ــ بالام ئۇن تىيىننى يۇتۇۋاپتۇ، بىر نېمە بولۇپ قالارمۇ؟

ــ خاتىرجەم بولۇڭ، ھېچنېمە بولمايدۇ، ــ دەپتۇ ھېسام قوشنىسىنى تىنچلاندۇرۇپ، ــ بىزنىڭ ئىدارىنىڭ كاسسىرى ھۆكۈمەتنىڭ مىڭ سوم پۇلىنى يۇتۇۋېلىپ ھېلىغىچە ھېچنېمە بولمىدى.

كۆڭلىڭىزدىكىنى تاپسام

زىياپەتكە ئامراق باشلىق تۆۋەننى تەكشۈرۈپ كېلىۋېتىپ، تۆۋەنتىكى كارخانىنى كۆرۈپ بولۇپ يېنىدىكى ھېسامىدىن سوراپتۇ:

ــ خوش ھېسامىدىن، بۇ كارخانىنىڭ دەرىجىسىنى قانداق بېكىتسەك بولار؟ كۆڭلۈمدىكىنى تېپىڭا.

ــ كۆڭلىڭىزدىكىنى تاپسام، ــ دەپتۇ ھېسام، ــ بۇنى چۈشلۈك زىياپەتتىن كېيىن بىر نېمە دەيلى.

چىش دوختۇرىغا نەزمە

چىشى ئاغرىپ دوختۇرغا بارغان ھېسامنى چالا دوختۇر ئاندا ـ ساندا تەكشۈرۈپلا ئۇنىڭ ئاغرىق چىشىنىڭ يېنىدىكى ساق چىشنى يۇلۇۋېتىپتۇ ـ دە، خاتا قىلغانلىقىنى بايقاپ قېلىپ:

ــ ھېسامىدىن، دۇنيا دېگەندە قىزىق ئىشلار بولىدۇ ـ ھە؟ ــ دەپتۇ. ھېسام:

ــ شۇنداق، ــ دەپتۇ ـ دە، دەررۇلا مۇ نەزمىنى ئوقۇپتۇ:

قىزىق دۇنيا، قىزىق ئىش،
يازدا تۇرۇپ كۆيدى قىش.
يۇلۇۋەتتۇق ساق چىشنى،
دەرد كۆرمىدى ئاغرىق چىش.

ھېسامنىڭ شۈكرىسى

ھېسام ئۆيلىنەي دەپ يۈرگەن كۈنلىرىدە بىر تونۇشى ھېسامغا ئۆزىدەك تۆت پارچە چىقىدىغان بەھەيۋەت بىر ئايالنى تونۇشتۇرۇپتۇ.

ــ خۇداغا شۈكرى، ــ دەپتۇ ھېسام كۆرۈشۈشتىن قايتقاندا ھېلقى تونۇشتۇرغۇچىغا، ــ ھېلىمۇ ياخشى بىزدە خوتۇننى كىلولاپ ئالىدىغان قانۇن يوق ـ ھە؟

ــ قانداق دەيسەن؟ ــ قىزىقىپ سوراپتۇ تونۇشتۇرغۇچى.

ــ مۇبادا شۇنداق قانۇن بولۇپ، مۇشۇ خوتۇننى ئالىدىغان بولسام قاقسەنەم بوپكەتتىمكەندە! ــ دەپتۇ ھېسام.

توپلىغۇچى: ماخمۇت مۇھەممەت

مۇھەررىرى: يۈسۈپ ئىسھاق

www.uyghurkitap.com

رىۋايەتلەر

ئابىھايات ھەققىدە

كۆنلەرنىڭ بىر كۈنى ئۈچ كىشى موللىنىڭ ئاغزىدىن «ئابىھايات سۈيىنى ئىچكەن كىشى مىڭ يىل ئۆمۈر كۆرىدىكەن» دېگەن سۆزنى ئاڭلاپتۇ.

بۇ ئۈچەيلەن مەسلىھەتلىشىپ ئابىھاياتنى ئىزدەپ سەپەرگە چىقىپ، ئاخىرى ئازراق ئابىھايات تېپىپتۇ. ئابىھايات ناھايىتمۇ ئاز بولۇپ، ئۇنى بۆلۈپ ئىچىشكە ھېچكىمنىڭ كۆزى يەتمەي، چاكاندا ياغىچىنى ئابىھاياتقا تۈگۈرۈپ نۆۋەت بىلەن ئاغزىغا تېمىتىشقا كېلىشىپتۇ.

ئۇلار بىر تال چاكاندا ياغىچىنى ئاقلاپ ئابىھاياتقا تۈگۈرۈپ نۆۋەت بىلەن ئاغزىغا تېمىتىشىپتۇ، لېكىن ئابىھاياتنى چاكاندا ئىچىۋېلىپ ئۇلارنىڭ ئاغزىغا ھېچنېمە چۈشمەيتۇ. شۇنىڭ بىلەن بىرسىنىڭ ئاچچىقى كېلىپ ئابىھايات بار قاچىنى بىر تەپكەن ئىكەن، قاچىدىكى ئابىھايات بىر تۈپ چاكاندا ۋە ئۇنىڭ ئۈستىگە قونۇپ تۇرغان قۇچقاچنىڭ ئۈستىگە تۆكۈلۈپتۇ. شۇندىن كېيىن چاكاندا بىلەن قۇچقاچ مىڭ يىل ئۆمۈر كۆرىدىغان بولۇپ قاپتۇ.

ئېيتىپ بەرگۈچى: مەمەتجان ئابدۇرېھىم
(قەشقەر كونا شەھەر ناھىيىسى ئوپال مەدەنىيەت مەركىزىدىن)
توپلىغۇچى: مۇھەممەت ئىمىن ھېيت

ئىگەر ھەققىدە

ئالتۇن ئارت، كۈمۈش ئارت، زۇمرەت ئارت دەپ ئاتىلىدىغان داۋانلار ئارىسىدا ياشايدىغان ئەجدادلىرىمىزنىڭ قانىتى ئات ئىكەن. ئۇلار ئات ئۈستىدە تۇغۇلۇپ، ئات ئۈستىدە ئۆسۈپ ئۇلغىيىپ، ئۆلگەندىمۇ ئات ئۈستىدە جان بېرىشەر ئىكەن.

بىر زامانلاردا يات ئەلدىن ياۋ بېسىپ كەپتۇ. ئات مىنىپ يۈگەن تارتالايدىغانلارنىڭ ھەممىسى قىلىچ-قالقان، نەيزە-ئومۇتلىرىنى ئېلىشىپ، جەڭگە ئاتلىنىپ چىقىپتۇ. ياۋ شۇنچىلىك كۆپ ئىكەنكى جەڭ بىر نەچچە كۈنگىچە سوزۇلۇپتۇ. ئۇ زامانلاردا ئاتنى ئىگەرلەش ئادىتى تېخى يوق ئىكەن.

شۇ كۈنلەرنىڭ بىر ئەتىگىنى جەڭگە ماڭغان ئوغلىغا نان راستلاۋاتقان بىر ئانا قولىدىكى ئادەم بېشىدەك خېمىرنى ئوغلى مىنىدىغان يايداق ئاتنىڭ دۈمبىسىگە سېلىپ بېرىپتۇ. راست دېگەندەك ئوغۇل جەڭ داۋامىدا كۆپ ئارامچىلىق ھېس قىپتۇ. كەچقۇرۇن جەڭدىن قايتقاندا كاسا قىلىپتا ياسالغان «خېمىر ئىگەر» نى كۆرگەنلەر پادىشاھقا شۇ تەقلىدتە ئىگەر ياساشنى

تەكلىپ قىپتۇ. پادىشاھ دەرھال ياغاچچىلارغا شۇ شەكىلدە ئىگەر ياساشنى بۇيرۇپتۇ. شۇنىڭ بىلەن ئاتنى يايداق مىنىدىغان ئادەت ئاياغلىشىپ، ئىگەر بارلىققا كېلىپ، ئاتنى ئىگەرلەپ مىنىدىغان بولغان ئىكەن.

ئېيتىپ بەرگۈچى: تاھىر مامۇت،
(قەشقەر كونا شەھەر ناھىيىسىدىن)

توپلىغۇچى: ئابلەت ئۇبۇلقاسىم

سۇغۇر ھەققىدە رىۋايەت

راۋىيلار سۇغۇر ھەققىدە مۇنداق رىۋايەت قىلىشىدۇ.

بەكمۇ قەدىمكى زامانلاردا شىكار قىلىش ۋە چارۋا-ماللارنى ئورۇنلاشتۇرۇشتا شەھەرلىكلەر بىلەن تاغلىقلار ئوتتۇرىسىدا يايلاق ماجىراسى قوزغىلىپتۇ. كۆپ ماجىرا ۋە سۈلھى-[illegible] بولغان بولسىمۇ، لېكىن مۇۋاپىق بىر كېلىشىم قىلالماپتۇ.

بۇ چاغدا تاغلىقلار كېڭىشىپ مۇنداق بىرچارە تېپىپتۇ:

ئۇلار بىر تاغنىڭ تېگىنى كولاپ، ئۇنىڭغا بىر قىزنى ئورۇنلاشتۇرۇپتۇ ۋە بىر قانچە كۈنلۈك ئوزۇق تەييارلاپ قىزنىڭ يېنىغا قويۇپتۇ. قىزغا «بىز شەھەرلىكلەر بىلەن كېلىپ تاغ كىمگە مەنسۇپ دېگەن سوئالنى تاغدىن سورايمىز، سەن شۇ چاغدا تاغ تاغلىققا مەنسۇپ دېگىن» دەپتۇ.

ئارىدىن ئىككى كۈن ئۆتكەندىن كېيىن تاغلىقلار شەھەرلىكلەرگە:

— بىز نۇرغۇن قېتىم تاغنى تالاشتۇق، لېكىن ماجىرا تۈگىمىدى. بىز شۇ تاغدىن «سەن كىمگە تەۋە؟» دەپ سورايلى. تاغ كىمنى ئىختىيار قىلسا ئۇ شۇنىڭ بولسۇن، — دېيىشىپتۇ. لېكىن، شەھەرلىكلەر «تاغ دېگەنمۇ گەپ قىلالامدۇ؟» دەپ ئۇنىماپتۇ. تاغلىقلار «ئاللانىڭ بۇيرۇقىسىز قىل تەۋرىمەيدۇ. تاغقا گەپ قىلدۇرۇش ئاللانىڭ قولىدىن كېلىدۇ» دەپ شەھەرلىكلەرنى كۆندۈرۈپتۇ.

شۇنداق قىلىپ ئۇلار ھېلىقى قىز يوشۇرۇنغان تاغنىڭ يېنىغا كېلىپ:

— تاغ كىمنىڭ؟ — دەپ ئۈچ قېتىم سوراپتۇ. ئۈچىنچى قېتىمدا يوشۇرۇنۇپ ياتقان قىز:

— تاغ تاغلىقنىڭ، شەھەر شەھەرلىكنىڭ. ھەي تاغلىق، ساغرىسىغا تەپ شەھەرلىكنىڭ! — دەپ جاۋاب بېرىپتۇ. شەھەرلىكلەر: «ئاللا تاغنى تاغلىقلارغا بۇيرىسا، بىزدە نېمە ئامال» دېيىشىپ كېتىپ قاپتۇ.

شەھەرلىكلەر كەتكەندىن كېيىن، تاغلىقلار تاغنىڭ ئاستىدىكى ھېلىقى قىزنى چىقارغۇدەك بولسا، ئۆزلىرىنىڭ قىلغان ھىيلە-نەيرەڭلىرىگە خۇدانى شىپە

uyghurkitap.com

كەلتۈرگەن گۇناھى ئۈچۈن قىز سۇغۇرغا ئايلىنىپ قاپتۇ. شۇندىن كېيىن سۇغۇر تاغدا ھايات كەچۈرۈپ يەر ئاستىنى ماكان قىلىدىغان بولۇپ قاپتىمىش.

ئېيتىپ بەرگۈچى: مەمەت ئەيسا (قەشقەر كونا شەھەر ناھىيە تاشمىلىق 9-كەنتتىن) -

توپلىغۇچى: مۇتەللىپ مەمەت (قەشقەر كونا شەھەر تاشمىلىق 9-كەنت مەكتىپىدىن)

توققۇزاق نامىنىڭ كېلىپ چىقىشى ھەققىدە رىۋايەت

ياۋچىلار تەرىپىدىن ئىلى ۋادىسىدىن قوغلانغان ساكلارنىڭ پادىشاھى سەككىز قەبىلىنى ئەگەشتۈرۈپ، قىرىندا شىلىرى ياشايدىغان سۇلۇق (سۇلى-قەشقەر) گە كېلىپ، كۆك ئارت (پامىر) نىڭ شەرقىي تەرەپلىرىگە ماكانلىشىپتۇ. ساكلار ئۇزاق ئۆتمەي ئۆز شەھەرلىرى ۋە قورغانلىرىنى بارلىققا كەلتۈرۈپ قۇدرەتلىنىپتۇ. يەرلىك ۋە ئىرانلىق دىن تارقاتقۇچىلارنىڭ دەۋەتلىرى بىلەن ئۆزىنىڭ قەدىمىي دىنى شامان دىنىدىن چىقىپ مانى دىنىغا ئېتىقاد قىلىدىغان بوپتۇ. ئۇلارنىڭ پادىشاھى ئانقاز شەھرىدە تۇرۇۋاتقان بولسىمۇ، دىنىي ۋە مىللىي مۇراسىملىرى مانىكەنت (مەنگەن) دەپ ئاتىلىدىغان بەش دەرۋازىلىق شەھەردە ئۆتكۈزىلىدىكەن.

ساكلار ئۆز تەۋەسىنى ئىلىك خانلارغا سۇيۇرغال قىلىپ بۆلۈپ باشقۇرىدىكەن، بۇ سۇيۇرغال زېمىنلەر ئىلىك خانلارنىڭ نامى بىلەن ئاتىلىدىكەن. ساكلار يەرلىك خەلقتىن ئۆزلىرىنى پەرقلەندۈرۈش ئۈچۈن ئۆز ئىسىملىرىنىڭ ئاخىرىغا «ساك» دېگەن نامنى قوشۇپ چاقىرىشىدىكەن، ئېكساق (ئىلىك ساق)، بەيساق (بەگ ساق)، تۆگساق (تۆگە ساق)، ئوغۇساق (ئوغۇز ساق)، ئېنىساق (ئانا ساق)، قۇنساق (قۇن ساق) دەپ ئاتالغان يۇرتلارنىڭ نامى ساق پادىشاھى تەرىپىدىن قويۇلغان كىچىك ئىلىكخانلارنىڭ نامى ئىكەن.

ساكلار كۈزدە مول ھوسۇل تويى ئۆتكۈزىدىكەن. بۇ توي توققۇز كۈن داۋاملىشىدىكەن. ساكلار مانىكەنتكە يىغىلىپ مول ھوسۇل نېمەتلىرىنى نامايەن قىلىپ، ئات بەيگىسى، خوراز سوقۇشتۇرۇشتەك تۈرلۈك پائالىيەتلەرنى ئۆتكۈزۈشىدىكەن، شاراپ ئىچىشىپ ساما سېلىشىدىكەن. شۇ سەۋەبتىن ساكلار بۇ ئورۇننى «توققۇزساك» (بارلىق ساكلار يىغىلىدىغان جاي) دەپ ئاتىغان ئىكەن. ئۇزاق زامانلارنىڭ ئۆتىشى بىلەن «توققۇزساك» «توققۇزاق» دەپ تەلەپپۇز قىلىنىدىغان بوپتۇ.

«قەشقەر خەلق چۆچەكلىرى» دىن ئېلىندى.

مۇھەررىرى: مۇختار مۇھەممەت

مافال-تەمسىللەر

ئالماقىنىڭ بەرىمكى بار،
چىقماقىنىڭ چۈشمىكى (بار)

ئات قەدرىنى بىلمەس پىيادە ماگمىغىچە،
ئاش قەدرىنى بىلمەس ئاچ قالمىغىچە.

ئالتۇن ئالسام جا چىقتى،
قارچۇغا ئالسام سا (چىقتى).

بېخىل چىشلەپ ياتار،
كەمبەغەل ئىشلەپ (ياتار).

كېلىشكەن سودىغا سالا كەتمەس.

ياخشى مال خېرىداردىن ئاشماس.

چۆپقىتىڭ كۆپ بولسا،
يېيىشىڭ نېرىن چۆپ.

نەقتىن ھەسەل پەيدا بولۇر،
نېسىدىن كېسەل (پەيدا بولۇر).

نېسى يىمەك گۆشنى،
يېرىپ چىقىدۇ تۆشنى.

سودام راۋان بولسۇن دېسەڭ،
دەسلەپكى سودىدىن يانما.

پۇل تاپقىچە ھېساب تاپ.

ئەرزانچىلىق بولسا، ئالغۇچىدا ئىنساپ قالماس،
قىممەتچىلىك بولسا، ساتقۇچىدا ئىنساپ (قالماس).

بازارنى بېدىك بۇزار.

پۇلى بار چاغدا بىر تۆگە مىڭ تەڭگىگە ئەرزان،
پۇلى يوق چاغدا بىر تۆگە بىر تەڭگىگە قىممەت.

تۆگە تالغا تويماس،
سودىگەر مالغا (تويماس).

ئاتنى ساتساڭ يۈگەننى قالدۇر.

ئاتاڭمۇ بازار، ئاناڭمۇ بازار،
بازارسىز كۈن قۇرۇق مازار.

ئالا قاغىدا ئېلىشىڭ بولسا، بىر كۈنى پۈتەر.

ئالغاندا بىسمىللا،
بەرگەندە ئەستەغپۇرۇللا.

ئالىمەن دەپ قوشلاپ بېرىپتۇ.

بازارنى بازار قىلغان باققال،
ئەرنى ئەر قىلغان ساقال.

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

پايدا بىلەن زىيان بىر تۇغقان.

پۇل دۈشمەننى دوست قىلار،
دوستنى دۈشمەن (قىلار).

پۇلى بارغا بازار،
پۇلى يوققا جازا.

پۇلنىڭ بىر ئۇچى بىلەكتە،
بىر ئۇچى يۈرەكتە.

پۇلنىڭ تىلى يوق.

پۇلنىڭ كەتكىنىگە قارىما،
ئىشىڭنىڭ پۈتكىنىگە قارا.

تۇغۇلۇپ ئۆلمىگىنىڭنى كۆرەي،
قەرىزدار بولۇپ بەرمىگىنىڭنى (كۆرەي).

جېنىم پۇلۇم، خېنىم پۇلۇم،
ماڭا ئېخمۇ يېقىن تۇرۇڭ.

دۇئا-تىلاۋەت مازاردا ياخشى،
سودا-سېتىق بازاردا (ياخشى).

زىيان ئاچچىق، پايدا تاتلىق.

سودىدا دوست يوق.

پۇل — پىششىق تاماق.

سودىگەر بازارغا ئامراق،
سوپى مازارغا (ئامراق).

ئالغىچە ئالمان، بەرگىچە بەزگەك.

بېرەرمەننىڭ بېشىنى، ئالارمەن ئۇگلاپتۇ.

مىڭ سەرنى يوقاتقان بىر سەر.

مەن بىلمەيدىغان بازار ئەمەس،
پۇل بەرمىگىچە نان بەرمەس.

ئالتىنغا ئېلىپ بەشكە سات،
نامىڭ چىقسۇن سودىگەر.

بېرىپ يامان بولغۇچە،
بەرمەي يامان بول.

نىسى ساتقاننىڭ هالى خاراپ،
قالدۇ قۇرۇق ئاسمانغا قاراپ.

يانغان مالدا بەركەت يوق،
بەركەت يوققا هەركەت يوق.

ئۆيدە قىلغان گەپ بازارغا توغرا كەلمەپتۇ.

مۇهەررىرى: ئەسقەر مەخسۇت

مەنشىرە بانۇ

(چۆچەك)

كۆنلەرنىڭ بىرىدە تاشكەنتكە قاراشلىق سەنبىزارى ھەرەم شەھىرىدە بىر جۈپ توڭگۈز پەيدا بولۇپ، بۇ شەھەرنىڭ يىگۈدەكلىكى نەرسىلىرىنى، كۆپ ئادەمنى يەپ كېتىپتۇ. بۇ ئەھۋالنى كۆسەن شاھىغا مەلۇم قىلغىچە ئىككى ئاي ئۆتۈپ كېتىپتۇ. شۇنىڭ بىلەن شەھەر خەلقى بۇ ئاپەتتىن قۇتۇلۇش ئۈچۈن ئىران شاھى خىسروغا ئادەم ئەۋەتىشنى شەھەرنىڭ ھاكىمى كەركىن مىلاتقا مەسلىھەت ساپتۇ. بۇ مەسلىھەتنى ھاكىم كەركىن مىلات قوبۇل كۆرۈپ، نۇرغۇن خەلق بىلەن شەھىرى شىرازغا بېرىپ خىسرو ئوردىسىنىڭ ئالدىدا «دات» ئېيتىپتۇ. ياساۋۇللار ئوردا دەرۋازىسىنى توسۇپ، نېمە دادىڭلار بولسا بىزگە ئېيتىڭلار، دەپتۇ. دادىمىزنى پەقەت خىسروغىلا ئېيتىمىز، يولىمىزنى توسىمىغايسىلەر، دەپ خالايىق چىڭ تۇرۇپتۇ. شۇنىڭ بىلەن ياساۋۇللار شاھ دەرگاھىغا كىرىپ:

— ئەي شاھىم، بىر مۇنچە خالايىقلار دات ئېيتىپ كېلىپتۇ. دادىمىزنى شاھنىڭ ئۆزىگە دەيمىز، دەيدۇ. يارلىقلىرى نېچۇكتۇر؟ — دەپتۇ.

شاھ خىسرو ياساۋۇللىرىغا خالايىقنى ئوردىغا باشلاپ كىرىشنى بۇيرۇپتۇ. خالايىق ئوردىغا كىرىپتۇ. كەركىن مىلات باش ئېگىپ:

— ئەي شاھىم، بىزلەر تاشكەنتنىڭ سەنبىزارى ھەرەم شەھىرىنىڭ پۇقرالىرىمىز. شەھىرىمىزدە بىر جۈپ توڭگۈز پەيدا بولدى. باغلىرىمىزدىكى تولۇك ۋە پىششىق مىۋىلەرنى، ئۆيدىكى ئادەملەرنى يېدى، خالايىق ئۆيدە ياتالماي، ئۆگزىدە يېتىۋاتىدۇ. بىز بەك قورقۇپ قالدۇق. سىزنىڭ دەرگاھىڭىزدا كاتتا پەھلىۋانلار باردۇر. شەپقەت قىلىپ بىزنى بۇ بالادىن قۇتۇلدۇرۇپ قويسىڭىز، — دەپتۇ.

شاھ خىسرو ئۇلارنىڭ تەلىپىنى قوبۇل كۆرۈپ، پەھلىۋانلارغا:

— ئەي پەھلىۋانلار، كىمدۇركى سەنبىزارى ھەرەمگە بېرىپ توڭگۈزلارنى ئۆلتۈرۈپ، بىر جۈپ چىشىنى كېسىپ كېلىشكە ۋەدە قىلسا بىر دانە ئالتۇن ئىگەرلىك ئارغىماق، ئون ئىككى مىڭ ئەسكەر ئىنئام قىلغايمەن، — دەپتۇ. كىشىلەردىن سۆز چىقىپ بولغىچە پىرئەن نوچىۋان ئورنىدىن دەس تۇرۇپ:

— ئەي شاھىم، بۇ خىزمەتكە مەن بارغايمەن، — دەپتۇ. خىسرو شاھ:

— ئەي پىرئەن، سەن ياشتا كىچىك، بۇ ئىشتا بىرەر ۋەقە يۈز بەرسە بوۋاڭ رۇستەم، ئاتاڭ كەيسۇ سالارنىڭ مەندىن كۆڭلى ئاغرىيدۇ، سەن بارمىغىن، — دەپ يەنە پەھلىۋانلارغا قاراپ:

— قايسىڭلار بارىسىلەر؟ — دەپ سوراپتۇ. بۇ چاغدا يەنە پىرئەن ئورنىدىن دەس تۇرۇپ:

— ئەي شاھىم، بۇ خىزمەتنى مەن قىلالايمەن. مىنى توڭگۇزلارغا كۈچى يەتمەيدۇ، دەپ سۈندۈرۈۋاتامسىز، ئەگەر رۇخسەت قىلمىسىڭىز كۆزىڭىزدىن ئەنقادەك يوتۇپ كېتىمەن، — دەپتۇ.

شاھ خىسرۇ ئىلاجسىز بۇ ئىشنى پىرئەنگە تاپشۇرۇپتۇ.

پىرئەن ئون ئىككى مىڭ لەشكەرگە باش بولۇپ سەنبىزارى ھەرەمنىڭ ھاكىمى كەركىن مىلات بىلەن بىللە سەنبىزارى ھەرەمگە كەپتۇ. كەركىن مىلات:

— ئەي پىرئەن، شەھەرگە كىرىپ بىر نەچچە كۈن دەم ئېلىپ ئاندىن توڭگۇزلارنى ئوۋلاشقا چىقايلى، — دەپتۇ. پىرئەن:

— مەن توڭگۇزلارنى ئۆلتۈرۈپ بولغاندىن كېيىن بۇ يەرنىڭ نىمىتىنى ئېغىزىمغا سالغايمەن. بولمىسا بىر يۇتۇم سۇ، بىر توغرام نانمۇ ماڭا ھارام بولغاي، — دەپتۇ. شۇنىڭ بىلەن پىرئەنگە ئىككى ئادەم قوشۇپ بېرىپتۇ. ئۇلار پىرئەننى بىر تاغقا ئەكىلىپ، توڭگۇزلار مانا بۇ ئۆڭكۈردە، دەپ كۆرسىتىپتۇ. پىرئەن ئۇلارغا:

— مەن توڭگۇزلار بىلەن ئېلىشقاندا بىر نەرە تارتىمەن. بىرىنچى نەرەم چىقسا، ئىككىنچى ۋە ئۈچىنچى نەرەمنى ئاڭلىساڭلار توڭگۇزلارنى ئۆلتۈرۈپتۇ، دەپ بىلىڭلار. بىرىنچى نەرەمنى ئاڭلاپ، ئىككىنچى نەرەمنى ئاڭلىمىساڭلار مىنى توڭگۇز قولىدا ئۆلۈپتۇ، دەپ بىلىپ ئاتا-ئانامغا ئېيتىپ قويۇڭلار، ھەققىمدە دۇئا قىلىپ قويسۇن، — دەپ خوشلىشىپ تاغنىڭ ئۆڭكۈرىگە قەدەم قويۇپتۇ. بۇ ئۆڭكۈر بېخىلنىڭ كۆڭلىدەك قاراڭغۇ ئىكەن. پىرئەن خەنجىرىنى تاشقا سۈرۈپ ئوت چىقىرىپ يول يورۇتۇپ بىر ئاش پىشىم يول يۈرۈپتۇ. ئاخىرى بىر كۆنگەيگە چىقىپتۇ. بۇ يەرنىڭ تۆت ئەتراپى پەلەك بىلەن باراۋەر تاغ ئىكەن. پىرئەن بۇ يەردە بىر جۈپ توڭگۇزنىڭ ئۆزىنى كۈنگە قاقلاپ ئۇخلاپ ياتقانلىقىنى كۆرۈپتۇ. سەپسىلىپ قارىسا، بۇ توڭگۇزنىڭ ئىككى كۆزىنىڭ ئارىلىقى يەتتە گەز كېلىدىكەن. پىرئەن بۇنى كۆرۈپ، ئەي رەببىم، بۇ يىرتقۇچ مەخلۇقنى يەڭگىدەك كۈچ-قۇۋۋەت ئاتا قىلغايسەن، دەپ توڭگۇز ئالدىغا بېرىپ نەرە تارتىپتۇ. بۇ نەرە ئاۋازىدىن توڭگۇزلار چۆچۈپ ئويغىنىپ قارىسا ئالدىدا بىر ئادەم تۇرۇپتۇ. شۇنىڭ بىلەن بۇ توڭگۇزلار چىشلىرىنى ھىڭگايتىپ، يەرنى تاتىلاپ يۈگۈرۈپ كېلىپ پىرئەننى بېسىۋاپتۇ. پىرئەن ئىككىنچى نەرە تارتىپتۇ-دە، مۇشتلىرىنى تۈگۈپ ئۈچ يۈز ئاتمىش ئالتە تومۇرلىرىدىكى كۈچ-قۇۋۋىتىنى بىلىكىگە يىغىپ توڭگۇزنىڭ بېشىغا ئۇرۇشقا باشلاپتۇ. پىرئەننىڭ مۇشتلىرى توڭگۇزنىڭ كاللىسىغا جەينەكلىرىگىچە كىرىپ كېتىپتۇ. توڭگۇزنىڭ مېڭىسى ھەر تەرەپكە چاچراپ كېتىپتۇ. توڭگۇزلار يەر چىشلەپتۇ. بىرگە كەلگەن ھەمراھلار پىرئەننىڭ ئۈچىنچى نەرە ئاۋازىنى ئاڭلاپ،

پىرئەن توڭگۇزلارنى ئۆلتۈرۈپتۇ، دەپ بىلىپتۇ. پىرئەن خۇداغا يۈزمىڭ شۈكرىلەر كەلتۈرۈپ، خەنجىرىنى غىلابتىن سۇغۇرۇپ توڭگۇزلارنىڭ چىشلىرىنى كېسىۋاپتۇ. بىرگە كەلگەن ھەمراھلار بۇ ئىشنى ئالدىن بېرىپ كەركىن مىلاتقا خەۋەر قىلىپتۇ. پىرئەنىنىڭ باتۇرلۇقىغا قاراپ كەركىن مىلات پىرئەنىنى كۇسەن شاھىغا تۇتۇپ بېرىش ئۈيىغا كېلىپتۇ. شۇنىڭ بىلەن كۆڭلىگە بىر شۇملۇقنى پۈكۈپ پىرئەنگە:

— سىزنىڭ ياخشىلىقىڭىز ئۈچۈن بىر تاغنى ئالتۇن قىلىپ بەرسىمۇ ئازلىق قىلىدۇ، بىر ئاخشام بولسىمۇ بىزنىڭ كۈلبىمىزغا قەدەم تەشرىپ قىلسىڭىز، كۆڭلىمىزنى خۇش قىلساق، — دەپتۇ. پىرئەن كەركىن مىلاتنىڭ تەكلىپىنى قوبۇل كۆرۈپ لەشكەرلىرىگە، مۇشۇ جايدا تۇرۇپ تۇرۇڭلار، دەپ تاپىلاپ قويۇپ كەركىن مىلات بىلەن شەھەرگە كىرىپتۇ. كەركىن مىلات پىرئەنگە كاتتا زىياپەتلەر قىلىپ كۆڭلىنى ئاپتۇ. بىر كۈنى كەركىن مىلات پىرئەنگە ھاراق-شاراپنى كۆپ ئىچكۈزۈپ شىركەيىپ قىلىپ قويۇپتۇ ۋە پىرئەنگە:

— ئەي پەھلىۋان يىگىت، كۇسەن شاھىنىڭ بىر قىزى بار. ساھىبجاماللىقتا يىگانە، ئۇنداق نازىنىن قىز دۇنياغا بىر كېلىدۇ. ئۇنىڭ ئىسمى مەلىكە مەنشىرە بانۇ، ئۆزلىرىدەك پەھلىۋانغا لايىق ئىدى، لېكىن ئۇنى كۆرمەكمۇ تەس. ھازىر مەلىكىنىڭ كېچەكچى لىگەندىكى چارى باغقا چىققان كۈنلىرىدۇر، — دەپتۇ. كەركىن مىلات مەلىكە مەنشىرە بانۇنىڭ ياخشى تەرىپلىرىنى قىلىپ ماختاپ ئۇچۇرۇپتۇ. پىرئەن شىركەيىپ بولغاچقا مەلىكىنىڭ ياخشى تەرىپىنى ئاڭلاپ يۈرىكىگە ئوت تۇتىشىپتۇ-دە، كەركىن مىلاتقا:

— بۇ قىزنى بىر كۆرەي، — دەپتۇ. كەركىن مىلات:

— بوپتۇ، بارساق بارىلى، ئەمما ئۇ يەرگە بېرىشقا ئىككى يول بار، بىر يولى ئۇن سەككىز كۈنلۈك، يەنە بىر يولى يەتتە كېچە-كۈندۈزدە بارغىلى بولۇر، — دەپتۇ. شۇنىڭ بىلەن كەركىن مىلات بىلەن پىرئەن بىرگە كەلگەن لەشكەرلىرىگە ئېيتمايلا يولغا چىقىپتۇ. يەتتە كېچە-كۈندۈز يول يۈرۈپ كۇسەنگە يېتىپ كېلىپتۇ. پىرئەن بىلەن كەركىن مىلات مىڭ ئۆيىنىڭ غەربىدىكى كىپەكچىدىكى چارى باققا كەپتۇ. ئىككىسى باغنىڭ سىرتىغا ئاتلىرىنى جايلاشتۇرۇپ قويۇپ باغ ئىچىگە كىرىپ تۇرغان مەزگىلدە داقا-دۇمباقنىڭ ئاۋازى ئاڭلىنىپتۇ. شۇنىڭ بىلەن كەركىن مىلات:

— ئەي پىرئەن، دەرھال ئۆزىمىزنى دالدىغا ئالايلى، مەلىكە كەلگەن ئوخشايدۇ، — دەپ كۆلنىڭ بويىدىكى ئالما دەرىخىنىڭ شېخىغا چىقىۋاپتۇ. پىرئەن ئالما ئۈستىدە شاخقا يۆلىنىپ ئۇخلاپ قاپتۇ. كەركىن مىلات پۇرسەتنى غەنىمەت بىلىپ ئالمىدىن چۈشۈپ ئېتىنى مىنىپ، پىرئەنىنىڭ ئېتىنى يېتىلەپ ئۆز يۇرتىغا قاراپ يول ئاپتۇ. پىرئەن ئالمىنىڭ شېخىدا قاپتۇ.

كۇسەن شاھىنىڭ مەلىكىسى مەنشىرە

بانۇ باغدىكى راۋاقتا قىرىق كېنىزىكى بىلەن جايلىشىپ بولۇپ كېنىزىكىنى سۇغا بۇيرۇپتۇ. ئۇ كېنىزەك كۆلگە قارىسا كۆلنىڭ ئىچىدە كېلىشكەن بىر يىگىت تۇرغىدەك، مۇنداق يىگىتنى ئەسلا كۆرمىگەن بۇ كىنىزەك دەرھال راۋاقتا چىقىپ ئەھۋالنى مەلىكە مەنشىرە بانۇغا ئېيتىپتۇ. مەلىكە مەنشىرە بانۇ كېنىزىكى بىلەن بېرىپ قارىسا راستىنلا بىر يىگىت كۆلنىڭ ئىچىدە تۇرغىدەك. بۇنداق بەرنا يىگىتنى ئەسلا كۆرمىگەن مەلىكە كېنىزەكلەرگە يىگىتنى كۆلدىن تۇتۇپ چىقىشقا ئەمىر قىلىپتۇ. كېنىزەكلەر كۆلگە سەكرىشىپ چۆشۈپ ئاختۇرۇپتۇ، تاپالماپتۇ، يەنە ئاختۇرۇپتۇ، يەنە تاپالماپتۇ. كېنىزەك-لەر سەپسىلىپ قارىسا سۇ لېيسا يىگىت يوقاپ كەتكۈدەك، سۇ سۈزۈلسە پەيدا بولغۇدەك. شۇنىڭ بىلەن كېنىزەكلەر شۇنداق ئۈستۈن قارىغانىكەن، ئالما شېخىدا ھېلىقى يىگىت ئۇخلاپ تۇرغۇدەك. مەلىكە مەنشىرە بانۇ ئالما تۈيىگە كېلىپ ئالمىنى ئېرغىتىپتۇ ۋە:

— ئەي يىگىت، ئادەممۇ سەن؟ كىمنىڭ نەسلى زاتىسەن؟ كۆزۈڭنى ئاچقىن! — دەپتۇ. پېرىئەن كۆزىنى ئېچىپ قارىسا ئالدىدا بىر ساھىبجامال مەلىكە تۇرۇپتۇ. مەلىكە:

— ئەي يىگىت، نەدىن كەلدىڭ؟ بۇ چارى باغدا نىمە قىلىسەن، — دەپتۇ. پېرىئەن:

— مەن ئىران شاھى خىسرونىڭ ۋەزىرىنىڭ ئوغلى كەيسۇ سالارنىڭ ئوغلى، رۇستەمنىڭ نەۋرىسى پېرىئەن بولىمەن. يەتتە يىل بولدى كۆسەن شاھىنىڭ مەلىكىسى مەنشىرە بانۇنى چۈشۈمدە كۆرۈپ ئاشىق بولغان ئىدىم، مەلىكىنىڭ پىراقىدا يۈرىكىم كاۋاپ ئىدى، بۈگۈنمۇ سىزنىڭ پىراقىڭىزدا يىغلاپ ئۇخلاپ قالغان ئىدىم، ھازىر قارىسام چۈشۈمدە سىزنىڭ ئالدىڭىزدا تۇرۇپتىمەن، مۇبارەك جامالىڭىزنى كۆردۈم، ئاللانىڭ رەھمى كېلىپ مىنى بۇ جايغا كەلتۈرۈپ قويغان ئوخشايدۇ، — دەپتۇ. مەلىكە مەنشىرە بانۇ:

— ئۇنداق بولسا، يەتتە يىلدىن بېرى چۈشۈڭدە ئاشىق بولغان، پىراقىمدا يىغلىغان مېھرىۋانىڭ مەن بولۇرمەن. ئەي پېرىئەن، ئالمىدىن چۈشكىن، مېنىڭ ئالەمدە يىگانە باغلىرىمنى تاماشا قىلىپ، پىراق ئوتىدا ئۆرتەنگەن يۈرەك پارىلىرىڭنى تەسكىن تاپتۇرغايسەن، — دەپتۇ.

مەلىكە مەنشىرە بانۇ پېرىئەننىڭ بويۇنلىرىغا گىرە سېلىپ راۋاق ئۈستىگە ئېلىپ چىقىپتۇ. ھەر كۈنى تۈرلۈك تائاملار بىلەن مېھمان قىلىپتۇ، پېرىئەن بىلەن مەلىكە ئارمانلىرىغا يېتىپتۇ. نەغمىچىلەر، ھاپىزلار ئۇلارنىڭ كۆڭلىنى ئاپتۇ. پېرىئەن بىلەن مەلىكە ئىرمالىشىپ-چىرمالىشىپ كېچە بولغاننى بىلمەي باغلارنى تاماشا قىلىشىپتۇ. پېرىئەن بىلەن مەلىكە مەنشىرە بانۇنىڭ ئەيشى-ئىشرەتلىرى قىرىق كۈنگە ئۇلىشىپتۇ. پېرىئەن مەلىكىگە:

— ئەي جىنىمنىڭ جانانىسى، يۈرىكىمە-نىڭ پارىسى، بۇ يەرگە كەلگەنلىكىمنى ئاتا-ئانام ئۇقمايدۇ. ئاتا-ئانام مېنىڭ دەردى

پىراقىمدا يىغلاپ يۈرەك باغرى پارە-پارە بولغاندۇر. ئەتە قايتىپ كېتىپ يەنە كەلسەم، قىرىق يىل تۇرساممۇ مۇبارەك جامالىڭىزغا ئەسلا قانمىغايمەن، شۇنداقتىمۇ ئاتا-ئانامنى بۇ ئىشتىن خەۋەردار قىلمىسام بولماس، — دەپتۇ.

مەلىكە مەنشىرە بانۇ خاس كېنىزەكلە-رى بىلەن مەسلىھەتلىشىپ:

— پەرىئەن ئەتە كېتىمەن، دەيدۇ، پەرىئەندىن بىردەم ئايرىلسام چىدىيالمىغۇدەك-مەن، شۇڭا پەرىئەننى تۇتۇپ قېلىشنىڭ بىر چارىسىنى قىلايلى، — دەپتۇ.

كېنىزەكلەر مەسلىھەتلىشىپ مەلىكىگە:

— ئەي مەلىكە جاھان، بۈگۈن پەرىئەننى مېھمان قىلىپ يىگەن كاۋاپ، ئىچكەن شاراپلىرىغا دارابىھوش قوشۇپ بېرەيلى. پەرىئەن بىھوش بولۇپ يىقىلغاندا پەرىئەننى بۈگۈن كېچىدىلا كۆسەنگە ئېلىپ كېتەيلى، باغدىكى تاقى راۋاققا ئورۇن-لاشتۇرايلى، شۇ چاغدا پەرىئەن ھېچ يەرگە بېرىشقا ئامالسىز قالار، — دەپتۇ.

بۇ سۆز مەلىكە مەنشىرەبانۇغا يېقىپتۇ. شۇنىڭ بىلەن ئۇلار پەرىئەننىڭ يىگەن كاۋاپ، ئىچكەن شاراپلىرىغا دارابىھوش ئىلەشتۇرۇپ بېرىپتۇ. پەرىئەن كاۋاپنى يەپ، شاراپنى ئىچىپ بىر پەستە بىھوش بولۇپ يىقىلىپتۇ. مەلىكە مەنشىرە بانۇ ۋە ئۇنىڭ كېنىزەكلىرى پەرىئەننى ھارۋىغا سېلىپ كۆسەن شەھرىگە ئېلىپ كەپتۇ. پەرىئەننى تاقى راۋاققا ئورۇنلاشتۇرۇپ، راۋاققا چىقىدىغان شوتىلارنى كېسىپ تاشلاپ-تۇ. پەرىئەن بىر چۈشكۆرۈپ ھوشىغا كېلىپ قارىسا بىر راۋاق ئۈستىدە مەلىكە مەنشە-رەبانۇنىڭ يېنىدا ياتقىدەك. ئورنىدىن تۇرۇپ قارىسا ئالدىدا شۇنداق كاتتا بىر شەھەر تۇرغىدەك. بۇ شەھەرنىڭ ئاۋاتلىقىغا پەرىئەننىڭ ئەقلى لال بولۇپ، مەلىكىدىن بۇ جاينى سورىغان ئىكەن، مەلىكە جاۋاب بېرىپ مۇنداق دەپتۇ:

— سىز كەتسىڭىز چىدىمايمەن، دەپ كۆسەن شەھرىگە ئەكېلىپ ئۆز راۋىقىمغا ئەچىقىپ ئالدىم. مەندىن رۇخسەتسىز ھېچقانداق ئادەم بۇ راۋاققا قەدەم باسماي-دۇ. راۋاق ئۈستىدە ئەيشى-ئىشرەت بىلەن كۈنىمىز ئۆتسۇن.

ئۇلارنىڭ كۈنى راۋاق ئۈستىدە كۈندۈ-زى ئۇخلاپ، كېچىدە ئەيشى-ئىشرەت بىلەن ئۆتۈپتۇ.

ئەمدى سۆزنى كەركىن مىلاتتىن ئاڭلايلى. كەركىن مىلات بىر ئاتنى يىشلەپ بىر ئاتنى مىنىپ، سەرساندەك ئۈچ كېچە كۈندۈز ئۇخلىماي، يېمەك-ئىچمەكنى ئات ئۈستىدە يەپ سەنبىزارى ھەرەمگە يېتىپ كەپتۇ. پەرىئەننىڭ لەشكەرلىرى بىر نەچچە كۈن پەرىئەندىن دېرەك ئالالماي ئەھۋالنى بىلىش ئۈچۈن كەركىن مىلاتنىڭ قېشىغا كېلىپ:

— پەرىئەن قەيەردە؟ بىز پەرىئەن بىلەن كۆرۈشمىز، — دەپتۇ.

كەركىن مىلات:

— بىز ئىككىمىز ئوۋغا چىققان ئىدۇق. ئالدىمىزدىن ئىككى توشقان چىقتى، مەن

بىر توشقانغا قارچۇغا سالدىم، پىرئەن يەنە بىر توشقانغا قارچۇغا سىلىپ ئات چىپىپ كەتتى، مىنىڭ قارچۇغام بىر توشقاننى ئالدى، توشقاننى بوغۇزلاپ، قارچۇغىنى بىلىكىمگە قوندۇرۇپ، پىرئەننى ئىزدەپ بارسام پىرئەننىڭ ئېتىنىڭ ئىگىرى ئاتنىڭ قارنىدا تۇرۇپتۇ، پىرئەن يوق. بىر نەچچە كۈن ئىزدەپ تاپالماي قايتىپ كەلدىم، — دەپتۇ.

شۇنىڭ بىلەن پىرئەننىڭ لەشكەرلىرى:

— سەن پىرئەننى قەستلەپسەن، — دەپ كەركىن مىلاتنى باغلاپ خىسرو هۇزۇرغا ئېلىپ مېڭىپتۇ.

پىرئەننىڭ ئاتىسى كەيۇسالار، ئانىسى كەرشەش بانۇ پىرئەننى سېغىنىپ كۆپ يىغلاپ يولغا چىقىپ قاراپ تۇرغان ئىكەن، يىراقتىن چاڭ-تۇزاڭ كۆتۈرۈلۈپتۇ. پىرئەن باشلاپ كەتكەن ئون ئىككى مىڭ لەشكەر كۆرۈنۈپتۇ. لەشكەرلەر ئۇلارغا يېقىن كەپتۇ، قارىسا بىر ئادەمنىڭ قولى باغلانغان، لەشكەرلەر قارىلىق كىيىم كەيگەن ئىكەن. كەرشەش بانۇ ئۇلاردىن نىمە ۋەقە يۈز بەرگەنلىكىنى سوراپتۇ.

— پىرئەن بارغان كۈنى توڭگۇزلارنى ئۆلتۈرگەن ئىدى. بۇ كەركىن مىلات پىرئەننى چايغا تەكلىپ قىلىپ شەهەرگە ئەكىرىپ كەتكەن ئىدى، پىرئەن شەهەر-دىن چىقمىدى. پىرئەننى سۈرۈشتۈرۈپ سورىساق، كەركىن مىلات «ئوۋغا چىققاندا پىرئەن قارچۇغىسىنى توشقانغا سالغان، ئارقىدىن بارسام ئىگەر ئات قارنىدا تۇرۇپتۇ، ئۆزى يوق، تاپالمىدىم» دەيدۇ. بۇنى باغلاپ ئېلىپ كەلدۇق، — دەپتۇ لەشكەرلەردىن بىرى. كەيۇسالار بۇ خەۋەرنى ئاڭلاپ زىرىزبەر بولۇپ:

— ئەي كەركىن، توڭگۇزلارنى كىم ئۆلتۈردى؟ — دەپ سوراپتۇ.

— توڭگۇزلارنى مەن ئۆلتۈردۈم، پىرئەن-نىڭ كۈچى يەتمىدى، — دەپ جاۋاب بېرىپتۇ كەركىن مىلات.

كەيۇسالار كەركىن مىلاتنى خىسرو ئالدىغا ئېلىپ كىرىپتۇ. شاھ خىسرو:

— ئەي كەركىن مىلات، توڭگۇزلارنى كىم ئۆلتۈردى؟ — دەپ سوراپتۇ. كەركىن مىلات:

— توڭگۇزلارنى مەن ئۆلتۈردۈم، — دەپتۇ.

— توڭگۇزلارنى سەن ئۆلتۈرگەن بولساڭ ئۇنىڭ چىشىنى چىقار، — دەپتۇ شاھ خىسرو.

كەركىن مىلات پىرئەننىڭ قىپىنى قولىغا ئېلىپ شۇنچە قىلىپمۇ ئاغزىنى ئاچال-ماپتۇ. ئەسلىدە قاپنىڭ ئاغزىغا پىرئەن شەيتان قۇلپىنى سىلىپ قويغان ئىكەن. بۇ قۇلۇپنى ئاتىسى كەيۇسالار بىلەن پىرئەندىن ئۆزگە كىشى ئاچالمايدىكەن. كەركىن. مىلات قۇلۇپنى ئاچالماي لەت بولۇپتۇ.

شاھ خىسرو بۇ ئىشنىڭ تېگىگە يەتمەك ئۈچۈن كەركىن مىلاتنى ئۆلتۈرمەي زىندانغا تاشلاشقا بۇيرۇپتۇ.

— ئەي كەيۇ، يۈرىكىڭىزگە سەۋرىنىڭ سۈيى بىلەن تەسكىن بەرگەيسىز، پىرئەننى

تاپقايمىز، سەۋرى قىلىڭ، — دەپ شاھ خىسرو كەيىنۇ سالارغا تەسەللى بىرىپتۇ، ئەمدى گەپنى پىرئەندىن ئىشتكەيمىز.

پىرئەن كۇسەن شەھىرىدە كۇندۇزى ئۇخلاپ، كېچىدە مەلىكە مەنشىرە بانۇ بىلەن ئەيش-ئىشرەتتە كۇنىنى ئۇتكۇزمەكتە ئىكەن. بىر كۇنى مەلىكە ئاشپەزنى كاۋاپنى خام پىشىرىپسەن، دەپ قىرىق قامچا ئۇرۇپتۇ. بۇ ئاشپەز قازان قومۇچلىرىنى يۇيۇپ بولۇپ كوچىغا چىقىپتۇ. تاياق ھاركەلىپتۇ-دە، ئۇردا ئالدىغا كىلىپ ياساۋۇللارغا:

— ئەي ياساۋۇللار، ۋەزىر ھومانى چاقىرىپ قويساڭلار، بىر كورۇشىدىغان زورۇر ئىشىم بار ئىدى، — دەپتۇ.

ياساۋۇللار بۇ ئاشپەزنى تونۇيدىكەن. دەرھال كىرىپ ۋەزىر ھوماغا خەۋەر قىلىپتۇ. ۋەزىر چىقىپ ئاشپەز بىلەن مەخپى سۆزلىشىپتۇ. شاھنىڭ مەلىكىسى رۇستەمنىڭ نەۋرىسى پىرئەن بىلەن راۋاق ئۇستىدە ئەيشى-ئىشرەتتە بولىۋاتقىلى ئالتە ئاي بولدى، دەپ ئاشپەز ھەممە ئەھۋالنى ۋەزىرگە ئاشكارىلاپتۇ.

ۋەزىر شاھى كۇسەن ھوزۇرىغا كىرىپ تەھىيەتكە باش قويۇپ:

— ئەي شاھىم، بىر خەۋەر بار، ئېيتاي دېسەم ئۇزلىرىدىن شەرمە قىلىمەن، ئېيتماي دېسەم بىشىمدىن قورقىمەن، — دەپتۇ.

شاھى كۇسەن:

— ھەر ئىش بولسا ئېيتىڭ، — دەپتۇ.

— ئەي شاھىم، مەلىكە مەنشىرە بانۇ رۇستەمنىڭ نەۋرىسى پىرئەننى راۋاق ئۇستىدە خۇپىيانە ساقلاۋاتقىلى ئالتە ئاي بولۇپتۇ. قانداق پەرمانلىرى باردۇر؟ — دەپتۇ.

بۇ خەۋەرنى ئاڭلاپ كۇسەن شاھىنىڭ غەزىپى تېشىپ، بەدەنلىرىدىكى تۈكلىرى كىيىملىرىدىن تېشىپ چىقىپتۇ ۋە:

— پەھلىۋانلار دەرھال تۇتۇپ چىقسۇن ئۇ نائەھلىنى، — دەپ پەرمان چۈشۈرۈپتۇ.

— بۇ ئىشقا ئالدىراقسانلىق قىلساق بولماس، — دەپ سۆزىنى باشلاپتۇ شاھى كۇسەننىڭ ۋەزىرى، — پىرئەن ئىراندا رۇستەمدىن قالسا بىسيار پەھلىۋاندۇر. بۇ ئىشقا شاھزادە گەر سۆزنى بۇيرۇيلى، ئۇ راۋاق ئۇستىگە چىقسا ھېچكىم تۇسىيالمايدۇ. پىرئەن بىلەن قوچاقلىشىپ كورۇشكەن بولۇپ، بېلىدىن مەھكەم تۇتۇپ قويۇپ بەرمەي تۇرسا، ئارقىدىن پەھلىۋانلار چىقىپ پىرئەننى زەنجىرلىسە، — دەپتۇ.

شاھى كۇسەن ۋەزىر ھومانىڭ سۆزىنى ئۇرۇنلۇق كۆرۈپ گەر سۆزنى چاقىرىپ ئەھۋالنى ئۇچۇق ئۇقتۇرۇپ پىرئەننى تۇتۇش ئۇچۇن راۋاققا بۇيرۇپتۇ.

گەر سۆز راۋاق ئۇستىگە چىقىپتۇ. بۇ چاغدا مەلىكە بىلەن پىرئەن بىر بىرىنىڭ بويىنغا گىرە سېلىشىپ يېتىشقان ئىكەن. مەلىكە ئاكىسى گەر سۆزنىڭ راۋاققا چىقىپ قالغانلىقىنى كۆرۈپ پىرئەننىڭ قۇچىقىدىن چىقىپ كېتىپتۇ.

مەلىكە:

— بۇ مېنىڭ ئاكام گەر سۆزدۇر، —

www.uyghurkitap.com

دەپ پىرئەنگە ئاكىسىنى تونۇشتۇرۇپتۇ. پىرئەن:

— مەن بىلمەيتمەن، — دەپ گەر سۆز بىلەن كۆرۈشمەكچى بولۇپ قوچاقلاشقاندا گەر سۆز پىرئەننىڭ بېلىدىن مەھكەم سىقىۋاپتۇ. پىرئەن شۇ چاغدا گەر سۆزنىڭ ئۆزىنى تۇتۇشقا كەلگەنلىكىنى بىلىپ، گەر سۆزنىڭ بېلىنى قاتتىق سىقىپ، ھەر تەرەپتىن ئىككى تالدىن تۆت تال قوۋۇرغىسىنى سۇندۇرۇپ ئىچىگە پۇكۈۋەتسىمۇ گەر سۆز پىرئەننى قويۇپ بەرمەپتۇ. شۇ ھالەتتە پەھلىۋانلار كېلىپ پىرئەننى يىقىتىپ زەنجىرى خىزلام بىلەن باغلاپ، شاھى كۆسەن ئالدىغا ئېلىپ كىرىپتۇ.

— ئەي پىرئەن، — دەپتۇ شاھى كۆسەن، — سەن ئوتتۇز ئالتە ئەلنىڭ بەۋرى شىرلىرىدىن قورقماي شەھرى كۆسەنگە بىئەدەپ قەدەم قويۇشقا قانداق پېتىندىڭ!؟

— ئەي شاھى كۆسەن، سەن مېنى ھىيلە بىلەن تۇتتۇڭ، ئەر بولساڭ مېنى قويۇپ بېرىپ باغلا، ھازىرمۇ ئۆزۈمنى شىرى زامان چاغلايمەن، — دەپتۇ پىرئەن.

شاھى كۆسەن بۇ سۆزنى ئاڭلاپ غەزەپ ئاتەشلىرى چۇمبۇشقا كېلىپ «جاللات!!!» - دەپ چاقىرىپتۇ. شۇ زامان جاللاتلار:

— ئەي شاھىم، كىمنىڭ ئەجەل مۆھلىتى توشتى؟ — دەپ تەق بولۇپ تۇرۇپتۇ.

— بۇ بىئەدەپنىڭ بېشىنى تېنىدىن جۇدا قىلىڭلار! — دەپ بۇيرۇپتۇ شاھى كۆسەن.

جاللاتلار پىرئەننى ئۆلتۈرگىلى ئېلىپ مېڭىپتۇ. شۇ چاغدا ۋەزىر ھوما كىرىپ كەپتۇ. ۋەزىر ھوما جاللاتلارغا، پىرئەننى مۇشۇ جايىدىن مىدىراتماي تۇتۇپ تۇرۇڭلار، مەن شاھ ھۇزۇرىغا كىرىپلا چىققايمەن، دەپ پىرئەننى توختىتىپ قويۇپ شاھى كۆسەن ھۇزۇرىغا كىرىپ:

— ئەي شاھىم، پىرئەننى ئۆلتۈرسەك بۇ خەۋەرنى رۇستەم ئاڭلىسا لەشكەر باشلاپ كېلىدۇ، بىزدىن پىرئەننىڭ قان قىساسىنى ئېلىش ئۈچۈن قاتتىق ئۇرۇشىدۇ. مۇبادا ئۇرۇشتا ئۇلار ئۈستۈن چىقىپ قالسا بىزنىڭ بالا-چاقىلىرىمىزنىڭ ھەممىسىنى ئۆلتۈرىدۇ. مېنىڭچە، پىرئەننى زىندانغا سالساق، بىر يىلدىن كېيىن ئۆلتۈرسەك، — دەپ شاھقا مەسلىھەت ساپتۇ.

شاھى كۆسەن ھومانىڭ مەسلىھەتىنى توغرا كۆرۈپ پىرئەننى زەنجىرى خىزلام بىلەن قېتىپ زىندانغا تاشلاپتۇ. پىرئەننىڭ ئېگىزلىكىدىن بېشى زىنداننىڭ ئۈستىگە چىقىپ قاپتۇ. شۇنىڭ بىلەن زىندان ئەتراپىنى تورلاپ زىندان ئاغزىغا ناھايىتى چوڭ قورام تاشنى باستۇرۇپتۇ. شاھى كۆسەن قىزى مەنشىرە بانۇنى، ياۋنى قوينۇڭدا ساقلاپسەن، دەپ ئىككى كۆزىگە زەھەر قويۇپ كور قىلىپ ئوردىدىن ھەيدەپ چىقىرىپتۇ. مەلىكە مەنشىرە بانۇ كۆسەن شەھىرىدە تىلەمچىلىك قىلىپ تاپقان نەرسىسىدە پىرئەننى بېقىپتۇ. كېچىلىرى زىندان ئۈستىنى سىيلىنچە، ئاسماننى يېپىنچە قىلىپ يېتىپتۇ. شۇنداق قىلىپ بىر يېرىم يىل ئۆتۈپ كېتىپتۇ.

پەرىنەنىڭ ئاتىسى كەيسۇسالار، ئانىسى كەرشەش بانۇ پەرىنەنى سېغىنىپ قولىغا ھاسا ئېلىپ ئوغلىنىڭ دەردىدە نالە قىلىشىپتۇ. شاھ خىسرونىڭ قېشىغا كىرىپتۇ. شاھ خىسرو، جاھان ئەينىكىگە قاراپ پەرىنەنىڭ بار يېرىنى ئەتە سىلەرگە مەلۇم قىلغايمەن، دەپتۇ. شۇ كېچە شاھ خىسرو جاھان ئەينىكىدىن ھەر بىر ئېقلىم، ھەر بىر مەملىكەتلەرگە قاراپتۇ. ئاخىرى شاھى كۇسەن مەملىكەتلىرىگە قاراپتۇ. پەرىنەنىڭ كۇسەن شاھىنىڭ زىندانىدا ياتقانلىقىنى، ئۇنىڭ بىر تېرە-بىر سۆڭەك بولۇپ قالغانلىقىنى كۆرۈپتۇ.

تاڭ ئاتقاندىن كېيىن خىسرۇ شاھ كەيسۇ سالارنى چاقىرتىپ پەرىنەنىڭ ئەھۋالىنى دەپ بېرىپتۇ. كەيسۇسالار زال ۋە رۇستەم بىلەن كۆرۈشۈپ پەرىنەنىڭ ئەھۋالىنى بايان قىلىپتۇ. رۇستەمنىڭ قەھرى-غەزىپى ئېشىپ، ئۇن ئىككى مىڭ پەھلىۋانغا كۇسەنگە يۈرۈش قىلىشقا پەرمان قىلىپتۇ. رۇستەمنىڭ ئاتىسى زال:

— ئەي بالام رۇستەم، سەن كۇسەن-گە مۇشۇنداق بارساڭ كۇسەن شاھى ساڭا قارىتىپ تۇرۇپ پەرىنەنى دارغا ئېسىپ ئۆلتۈرىدۇ، سەن سودىگەر سىياقىدا بېرىپ ھىلە بىلەن پەرىنەنى قۇتقۇزالايسەن، — دەپتۇ.

رۇستەم ئاتىسى زالنىڭ مەسلىھەتى بويىچە ئوتتۇز ئۈچ مىڭ ئادەم تەييارلاپ مال-ماتا ئېلىپ، ئىسمىنى خوجا خونىرىز سودىگەرگە ئۆزگەرتىپ، ئىككى ئاي يول يۈرۈپ كۇسەن شەھىرىگە يېتىپ كەپتۇ.

كاتتا بىر سودىگەرنىڭ ھەددى ھېسابسىز مال بىلەن شەھەر قوۋۇقىغا يېتىپ كەلگەنلىكىنى كۇسەن شاھى ئاڭلاپ ئۇلارنىڭ يېنىغا ئادەم ئەۋەتىپتۇ. شاھىنىڭ ياساۋۇللىرى خوجا خونىرىز بىلەن كۆرۈشىپتۇ. خوجا خونىرىز، كۇسەن شاھى شەھىرىگە كىرىپ مال سېتىشىمغا ئىجازەت بەرسە، دەپتۇ. بۇ خەۋەرنى ياساۋۇللار شاھى كۇسەنگە مەلۇم قىلىپتۇ. شاھى كۇسەن شەھەرنىڭ ئوبدانلىقى سودىگەر بىلەن بولىدۇ، شەھەرگە كىرسۇن، دەپ سودى-گەرلەرنىڭ شەھەرگە كىرىشىگە ئىجازەت بېرىپتۇ.

رۇستەم شەھەرگە كىرىپ ئورۇنلىشىپ بولۇپ شاھى كۇسەن بىلەن كۆرۈشمەكچى بولۇپتۇ. ئۇ كۈنى شاھى كۇسەن مىڭ ئۆي ۋادىسىدا سەيلە قىلىۋاتقان ئىكەن. سودىگەر سىياقىدىكى رۇستەم سوۋغا-سالاملارنى ئېلىپ مىڭ ئۆيگە كېلىپتۇ شاھى كۇسەن رۇستەمنى قوبۇل قىلىپتۇ ۋە رۇستەم ئۇچۇن كاتتا زىياپەت بېرىپتۇ. شاھى كۇسەن شاراپ ئىچىپ مەس بولۇپ قاپتۇ. شۇ چاغدا شاھى كۇسەنىنىڭ دەرياغا قاراپ ئولتۇرۇشقا ئورناتقان تۆمۈر تۈۋرۈكى ئۆرۈلۈپ كېتىپتۇ. شاھى كۇسەن دەرياغا بېشىچە چۈشمەكچى بولغاندا رۇستەم كۇ-سەن شاھىنىڭ پۇتىدىن تۇتۇپ كۆتۈرۈپ بىر تەرەپكە ئېلىپ قويۇپ خوشلىشىپ چىقىپ كېتىپتۇ. شاھى كۇسەن ئەتىسى مەستلىكتىن تۈزۈلۈپ، مېنى زالنىڭ ئوغلى رۇستەمدىن بىلەك ئادەم يەردىن ئۈزەلمەيتتى، سودى-گەر مېنى كۆتۈرۈپ بۇ تەرەپكە ئېلىپ

قويدى، بۇ سودىگەر ئەسلى زالىنىڭ ئوغلى رۇستەممۇ قانداق؟ دېگەنلەر كۆڭلىدىن كېچىپ ۋەزىرى هوماغا:

— ئەي هوما، تۈنۈگۈن خوجا خونىرىز دېگەن سودىگەر مېنىڭ بىلەن كۆرۈشكىلى كەپتىكەن. تۆت يۈز يىلدىن بىرى مىدىرلىمىغان تۆۋرۈك ئورنىدىن قوزغىلىپ كەتتى، دەرياغا بېشىمچە ئۆگىتۈرۈلۈپ كېتىۋاتقىنىمدا خونىرىز دېگەن سودىگەر پۇتۇمدىن تۇتۇپ تارتىپ بىر تەرەپكە ئېلىپ قويدى. بۇ سودىگەردە بىر گەپ بار، — دەپ ۋەزىر هومانى ئەھۋالنى بىلىپ كېلىشكە بۇيرۇپتۇ.

ۋەزىر هوما ئەتىسى ئورىدىدىن چىقىپ خوجا خونىرىزنىڭ چۈشكەن سارىيىغا بارسا خوجا خونىرىز بىر ئوغلاقنى ئۆلتۈرۈپ، قان تۆكۈرۈپ ئولتۇرۇپتۇ. هوما ۋەزىر سىنچىلاپ قارىغان بولسىمۇ رۇستەمنى تونىيالماپتۇ. چۈنكى رۇستەم ساقال-بۇرۇتلىرىنى چۈشۈرۈپ، يۈزىنى قارا رەڭدە بويىغان ئىكەن.

— ئەي ۋەزىر ئەزەم، ئەتە دوكان ئېچىشقا رۇخسەت قىلساڭلار، دۇكان ئېچىپ مال ساتسام، — دەپتۇ رۇستەم. ۋەزىر ئۇنىڭ مال سېتىشىغا رۇخسەت قىلىپتۇ.

ئەتىسى رۇستەم دۇكان ئېچىپ مال سېتىشقا باشلاپتۇ. رۇستەم دۇكانىنىڭ ئالدىغا كېلىپ تىلىگەنلەرگە بىر ئۇلۇشتىن تىللا بېرىپتۇ. بىر سائىل مەلىكە مەنشىرە بانۇغا:

— ئەي مەلىكە، ئىراندىن بىر سودىگەر كېلىپتۇ، بېرىپ تىلىگەن سائىللارغا بىر ئۇلۇشتىن تىللا بېرىدىكەن، — دەپتۇ.

مەلىكە:

— سەن مېنى شۇ يەرگە ئاپىرىپ قويسالڭ، — دەپتۇ.

بۇ سائىل ماقۇل كۆرۈپ مەلىكىنى رۇستەم ئاچقان دۇكانىنىڭ ئالدىغا ئاپىرىپ قويۇپتۇ. مەلىكە دۇكان ئالدىدا تۇرۇپ تىلەپتۇ، رۇستەم قارىسا شۇنداق ياخشى كىيىنگەن مەلىكە سۈپەت بىر قىز تىلەپ تۇرغان. شۇنىڭ بىلەن رۇستەم خىزمەتكارلىرىغا، بۇ قىزنى مېنىڭ خاس ئۆيۈمگە ئېلىپ كېلىڭلار، دەپتۇ. خىزمەتكارلار مەلىكە مەنشىرە بانۇنى رۇستەمنىڭ خاس ئۆيىگە ئەكىرىپ قويۇپتۇ. رۇستەم مەلىكە مەنشىرە بانۇنىڭ قېشىغا كىرىپ:

— سىز شۇنچە ياش تۇرۇپ قانداق قىلىپ ئىككى كۆزىڭىز كور بولۇپ قالدى؟ — دەپ سوراپتۇ. مەلىكىنىڭ كۆزلىرىدىن ياش قۇيۇلۇپتۇ ۋە:

— ئەي سودىگەر، سىز نەدىن بولىسىز؟ — دەپ سوراپتۇ.

— مەن ئىراننىڭ سەمستان دېگەن يېرىدىن بولمەن، — دەپتۇ رۇستەم.

— رۇستەمنى بىلەمسىز؟ — دەپتۇ مەلىكە.

— رۇستەم بىلەن ئىككىمىزنىڭ ئۆيى يېقىن، كۈندە بىر نەچچە قېتىم كۆرۈشىمىز، — دەپتۇ رۇستەم. مەلىكە:

— ئەي سودىگەر، ئىراندىكى رۇستەمگە يەتكۈزۈپ قويىدىغان بىر ئېغىز سۆزۈم بار ئىدى. سىز هەر دىن-هەر مەزهەپتە بولۇڭ ئۆزىڭىزنىڭ دىنى ئۈستىدە قەسەم قىلسىڭىز بۇ سۆزۈمنى دەيمەن، — دەپتۇ.

رۇستەم:

— سۆزىڭىز بولسا ئېيتىڭ، مەن

رۇستەمگە يەتكۈزگەيمەن، — دەپ قەسەم قىلىپتۇ.

— ئەي سودىگەر، رۇستەمنىڭ نەۋرىسى پىرئەن كۈسەنگە كەلگەن ئىكەن، بىز ئىككىمىز تېپىشىپ قالدۇق. پەرئەننى يېنىمدا ئالتە ئاي ساقلىدىم، دۈشمەنلەر ئاتام شاھى كۈسەنگە مەلۇم قىلغانلىقى ئۈچۈن پىرئەننى زىندانغا تاشلىدى، مېنىڭ ئىككى كۆزۈمنى كور قىلىپ ئوردىدىن قوغلاپ چىقاردى. بىر يېرىم يىل بولدى پىرئەننى نان تىلەپ بېقىۋاتىمەن. ھازىر پىرئەن بىر تېرە-بىر ئۇستىخان بولۇپ قالدى. ئەي سودىگەر، سىز بېرىپ رۇستەمگە بۇ خەۋەرنى يەتكۈزۈپ قويۇڭ، قىرىق كۈن ئىچىدە پىرئەننى ئاجرىتىپ ئالمىسا دىدار قىيامەتكە باقى قالىدۇ، — دەپ مەلىكە بېشىدىن ئۆتكەنلەرنى سۆزلەپ بېرىپتۇ.

رۇستەم كۆزلىرىدىن ياشلىرىنى تۆكۈپ مەلىكىگە:

— ئەي قىزىم، سىز دېگەن رۇستەم مەن بولىمەن، پىرئەننى قۇتقۇزۇپ ئىككىڭلار-نى ئېلىپ كېتىشكە كەلدىم. ئەي بالىلىرىم، ئەمدى غەم كۆڭۈللار شاتلىققا ئايلىنىدۇ. سىلەرنى ئىرانغا ئېلىپ كېتىمەن. ياخشى تاماق يەپ تويىنىڭ ئاندىن كېيىن ئىش باشلىغايمىز، — دەپتۇ. مەلىكە:

— پىرئەن ئاچ تۇرسا مېنىڭ گېلىمدىن تاماق ئۆتمەيدۇ. ئالدى بىلەن پىرئەنگە تاماق ئاپىرىپ بېرەي، بىر يېرىم يىلدىن بېرى تويغىچە تاماق يېمىدى، — دەپتۇ.

رۇستەم دەرھال بىر غازنىڭ كاۋاپىنى تەييارلاپ غازنىڭ ئىچىگە ئۆزىنىڭ ئۈزۈكىنى تىقىپ قويۇپتۇ. ئون دانە ئىسسىق ناننى داستىرخانغا يۆگەپ، مەلىكىنىڭ ئىككى يانچۇقىغا تىللا قويۇپ تۇشقۇزۇپ:

— ئەي قىزىم، كوچىدىن ئىككى ئىشەك ئوتۇن ئېلىپ زىندان بويىغا ئوت قالاپ ئولتۇرغايسىز، بىز يېرىم كېچىدىن كېيىن ئوت شولىسىدىن زىنداننى تېپىپ پىرئەننى قۇتقازغايمىز، — دەپ كاۋاپ، نانلارنى خىزمەتچىلىرىگە كۆتەرتىپ مەلىكىنىڭ ئارقىسىغا سالپتۇ.

مەلىكە بىر تىللاغا ئىككى ئىشەك ئوتۇن ئېلىپ زىندان بويىغا ئاپىرىپتۇ. مەلىكە كاۋاپ، ئىسسىق نانلارنى زىندانغا تاشلاپتۇ. پىرئەن نان بىلەن كاۋاپنىڭ ھىدىنى ئېلىپ مەلىكىگە:

— نەچچە ۋاقىتتىن بېرى سەن ماڭا قاتتىق نان ئەكىلەتتىڭ، بۈگۈن بۇ كاۋاپ، نانلارنى نومۇسۇڭنى سېتىپ تاپتىڭمۇ؟ — دەپ زار-زار قاقشاپتۇ.

مەلىكە پىرئەنگە بولغان ئەھۋالنى بايان قىلىپتۇ. پىرئەن بۇ سۆزلەرنى ئاڭلاپ قول-پۇتلىرىدىكى زەنجىرلەرنى پارە-پارە قىلىپتۇ. غاز كاۋىپىنى قولىغا ئېلىپ قارىسا دادىسىنىڭ «رۇستەم ئىبنى زال» دېگەن ئۈزۈكى تۇرۇپتۇ. بۇنى كۆرۈپ پىرئەننىڭ زىنداندىن قۇتۇلۇشقا تاقىتى-تاق بولۇپتۇ. كۈن ئولتۇرۇپ جاھان قارا لىباسىنى كىيگەندىن كېيىن رۇستەم ۋە ئۇنىڭ ئادەملىرى مەلىكە ياققان گۇلخاننىڭ شولىسىنى كۆرۈپ زىندان بويىغا يېتىپ كېلىپتۇ. رۇستەم بىللە كەلگەن ئادەملىرىگە:

ــ مەن يول توسۇپ تۇراي، سىلەر زىندان ئاغزىدىكى تاشنى ئېلىپ پىرئەننى زىنداندىن ئېلىڭلار. شاھى كۇسەن مۇبادا بۇ ئىشتىن خەۋەر تاپقان بولسا ئارقىمىزدىن كېلىپ بىزنى نابۇت قىلىدۇ، كۇسەن شاھىغا مەندىن بىلەك ئادەم باراۋەر تۇرالماس، شۇڭا سىزلەر تېز بۇ ئىشنى بىجا قىلىڭلار، ــ دەپتۇ.

ئوتتۇز ئۈچ مىڭ ئادەم شۇنچە كۈچەپمۇ زىندان ئاغزىدىكى تاشنى مىدىرلىتالماپتۇ. ئاخىرى رۇستەمگە مەلۇم قىلىپتۇ. رۇستەم ئات يۈگۈرتۈپ كېلىپ، پولات ئۆتۈك بىلەن تاشنى شۇنداق بىر تەپكەن ئىكەن، زىندان ئاغزىدىكى تاش ئىككى پارە بولۇپ بىر پارچىسى كۇسەن دۆلەت مەلىكە، يەنە بىر پارچىسى بىچاققا چۈشۈپتۇ. بۇ تاشلارنىڭ يەرگە چۈشكەن ئاۋازىدىن كۇسەن شاھى ئۇيقۇدىن ئويغىنىپ كېتىپتۇ. چاپارمەن بۇيرۇپ ئىشتىن خەۋەر تېپىپتۇ. رۇستەم پىرئەنگە:

ــ ئەي بالام پىرئەن، ئىرانغا بارساڭ كەركىن مىلاتنى نىمە قىلۇرسەن؟ ــ دەپ سوراپتۇ.

ــ ئىرانغا بارسام كەركىن مىلاتنى بىر قىلىچ بىلەن ئىككى پارە قىلۇرمەن، ــ دەپتۇ پىرئەن. رۇستەم:

ــ ئەي بالام، سەن زىنداندا قالغىن، مەن كېتىمەن، ــ دەپتۇ رۇستەم.

ــ نېمە ئۈچۈن مېنى تاشلاپ كېتىسىز؟ ــ دەپ سوراپتۇ پىرئەن.

ــ كەركىن مىلاتنى ئۆلتۈرىمەن دەيسەن بالام، ياخشىلىققا ياخشىلىق قىلماق ھەممە ئادەمنىڭ ئىشى، يامانلىققا ياخشىلىق قىلماق مەرتلەرنىڭ ئىشى. شۇنىڭ ئۈچۈن سېنى تاشلاپ كېتىمەن، ــ دەپتۇ رۇستەم. پىرئەن قىلغان سۆزىگە پۇشايمان قىلىپتۇ ۋە كەركىن مىلاتنىڭ يۈزىگە سالماسلىققا ۋەدە قىلىپتۇ.

شۇنىڭ بىلەن رۇستەم پىرئەننى زىنداندىن تارتىۋېلىپ، دەرھال پىرئەن بىلەن مەلىكىنى ئون ئىككى مىڭ ئادەم بىلەن ئىرانغا يولغا ساپتۇ. ئۆزى ئارقىدا مېڭىپتۇ. شاھى كۇسەن بىھېساب لەشكەر بىلەن قوغلاپ كېلىپ قىرىق كېچە-كۈندۈز جەڭ قىلىپتۇ. رۇستەم ئارقىغا چېكىنىپ يانا-يانا ئاخىرى شەھەر سىرتىغا چىقىپتۇ. رۇستەمنى شاھى كۇسەن يېڭىپ ئۆلتۈرىدىغان چېغىدا رۇستەمنىڭ ئوغلى ئىبىل غېيىپ رۇستەمنى قۇتۇلدۇرۇپ ئېلىپ قېچىپ كېتىپتۇ. پىرئەن يەتتە يىل كۆھقاپ ئەتراپىدا يۈرۈپ شىپا بولىقىنىڭ كۆيىكىنى ئەپچىقىپ مەلىكىنىڭ كۆزىگە سۈۋاپتىكەن، مەلىكىنىڭ كۆزى يورۇپ ئەسلىگە كەپتۇ. مەلىكە مەنىشرە بانۇ پىرئەن بىلەن ئۆمرىنىڭ ئاخىرىغىچە ئىجىل ئىناق بولۇپ دۇنيادىن ئۆتۈپتۇ.

ئېيتىپ بەرگۈچى: ئەمەت ئاخۇن

توپلىغۇچى: رابىيەم ئەمەت (توقسۇ ناھىيىلىك تەمىنات سودا كوپراتىپىدىن)

مۇھەررىرى: مۇختار مۇھەممەت

ۋېنگىر خەلق چۆچەكلىرىدىكى شامانىزم مەدەنىيىتى

جۇڭ جىنۋېن

ۋېنگىر خەلق چۆچەكلىرىنىڭ تارىخى ئۇزۇن بولۇپ، ئۇلار دوناي دەرياسى بويىغا كۆچۈپ كېلىشتىن بۇرۇنلا شەرىقلىقلەرنىڭ دىنىغا ئائىت تېمىلا بۇ كۆچمەن چارۋىچى قەبىلىلەرنىڭ چۆچەك-ھېكايىلىرىدە كۆرۈلگەنىدى. كېيىن ۋېنگىرلار خرىستىيان دىنىنى قوبۇل قىلىپ ئۇنى دۆلەت دىنى دەپ ئېلان قىلغان، خەلق رىۋايەتلىرىدە خرىستىيان دىنى دەۋرىدىكى بېيىت-قوشاقلار، غەزەلخانلارنىڭ ناخشا تېكىستلىرى كۆرۈلگەن بولسىمۇ، ئەمما ئەسىرلەر داۋامىدا كىشىلەر ئېغىزىدىن توپلانغان ۋە رەتلەنگەن ۋېنگىر خەلق ئەدەبىياتىدا شەرق مەدەنىيىتىنىڭ ئالاھىدىلىكلىرى گەۋدىلىك ھالدا ساقلىنىپ قالغان، بۇ ھال ۋېنگىر خەلق چۆچەكلىرىنىڭ ئۆزگىچە ئالاھىدىلىكلىرىنى — تىپىك ياۋروپا-ئاسىيا خۇسۇسىيەتلىرى ئارىلىشىپ كەتكەن ئالاھىدىلىكنى شەكىللەندۈرگەن. مەن بۇ ماقالامدا ۋېنگىر خەلق چۆچەكلىرىدە ساقلىنىپ قالغان شامان دىنى مەدەنىيىتىنىڭ ئالاھىدىلىكلىرىنى مۇلاھىزە قىلىش بىلەن بىللە شەرق ۋە غەرب مىللەتلىرىنىڭ مەدەنىيەت ئالماشتۇرۇشىنىڭ تارىخى ئەھۋالى ھەققىدە توختالماقچىمەن.

I

ھەممىگە مەلۇمكى بۆركۈت شاماننىڭ سىمۋولى. ئۇنى كۆرۈش شامان ئىلاھىنى كۆرگەنگە باراۋەر. بۆركۈت شامان دىنىنىڭ مۇقەددەس جەمەتىدە ئۆزگىچە خۇسۇسىيەتكە ئىگە خاسىيەتلىك ھايۋان. مەملىكىتىمىزنىڭ شىمالىدىكى مىللەتلەرنىڭ ئەجدادلىرى بۆركۈتكە ئوخشاش قۇشلارنى كۆرسە ئالدى بىلەن بۇ قۇشلار شاماننىڭ نامايەندىسى، شاماننىڭ مۇقەددەس قۇشى دەپ تونۇيتتى. نۇرغۇن رىۋايەتلەردە بۆركۈت تەڭرىنىڭ مۇقەددەس قۇشلىرىنىڭ ئەلچىسى ئىكەنلىكى كۆرسىتىلگەن. يەنە كېلىپ بۆركۈت ئىنسانلار بىلەن تەڭرى ۋە ئىلاھلار ئارىسىدا ئەلچى بولۇشتەك خۇسۇسىيەتكە ئىگە بولۇپ، دەل مۇشۇ بۆركۈت ئوبرازى ۋېنگىر خەلق چۆچەكلىرىدە مۇھىم ئورۇن تۇتقان ھەمدە روشەن ساقلىنىپ قالغان. «مەڭگۈلۈك پادىشاھلىقنى ئىزدەش» ناملىق چۆچەكتە شاھزادە مۇنداق دەيدۇ: «كۆڭلۈمگە ئازار بېرىدىغانلار ئىنسانلاردۇر، ھەتتا پادىشاھمۇ ئاقىۋەت ئەزرائىلنىڭ ئېبىلىس چاڭگىلىدىن قېچىپ قۇتۇلالمايدۇ. مەن شۇنداق بىر يەرنى تېپىشقا ئىنتىزارمەنكى، ئۇ يەردە ئەزرائىل كۈچ-قۇدرىتىنى يوقاتقان بولسا» شاھزادىنىڭ دەرت-ئازابىدىن ئۆلۈمگە نىسبەتەن

www.uyghurkitap.com

كىشىلەردە پەيدا بولىۋاتقان قارشىلىقنى كۆرۈۋېلىشقا بولىدۇ. ۋېنگىر ئەجدادلىرىنىڭ ئوي-خىيالىدا بۇ خىل قارشىلىقنىڭ ئىشقا ئېششى ئۈچۈن بۆركۈتنىڭ ئىلاھى كۈچىنىڭ يارىمى بولۇشى كېرەك. ئۇلار مەڭگۈلۈك پادىشاھلىقنى ئىزدەپ ئۆز پادىشاھلىقىدىن يىراقلاپ كەتكەندىن كېيىن ئاسمان-پەلەك دەرەخنى، بىر بۆركۈتنىڭ دەرەخ ئۈستىدە ئايلىنىپ ئۇچۇپ يۈرگەنلىكىنى كۆرىدۇ. شاھزادە دەرەخكە يېقىن كەلگەندە بۆركۈت شاھزادىنىڭ يېنىغا چۈشۈپ پادىشاھقا ئايلىنىدۇ. بۆركۈت شاھزادىگە: «تەڭرى ماڭا ۋە پۇقرالىرىمغا مەڭگۈ ياشاشنى بەخش ئەتتى» دەيدۇ. شاھزادە بۆركۈت پادىشاھنىڭ ياردىمىدە مەڭگۈلۈك پادىشاھلىقنى تاپىدۇ. لېكىن ئەمەلىيەتتە ئۇنىڭ تاپقىنى مەڭگۈلۈك پادىشاھلىققا بارىدىغان «پەلەك شوتىسى» دىن ئىبارەت. ئىلگىرىكى كىشىلەر كۆكتە ئەركىن پەرۋاز قىلىپ يۈرگەن ئەركەك بۆركۈتنىڭ بۇلۇتلار ئارىسىغا كىرەلەيدىغانلىقىنى، ئۇنىڭ كۆكتە ئىلاھقا ئىگىز تاغدىن، ئىگىز دەرەختىنمۇ يېقىنلىقىنى كۆرگەن. بۆركۈت ئىگىز ئۇچۇپ بۇلۇتلار ئارىسىغا كىرىشكە قادىر بولۇپلا قالماستىن، ئىگىز ھاۋا بوشلۇقىدىن شۇڭغۇپ پەسكە چۈشكەندە بەجايىكى ئىلاھى قۇشتەك كۆرۈنۈپ كىشىلەرنى ھەيرەتتە قالدۇرىدۇ. شۇڭلاشقا ۋېنگىر ئەجدادلىرىنىڭ ئېڭىدا بۆركۈتنىڭ كۈچ-قۇدرىتى كىشىلەرنىڭ تەسەۋۋۇرىدىن ھالقىپ كەتكەن بولۇپلا قالماستىن، تېخىمۇ مۇھىمى، بۇ خىل ھالقىپ كېتىش ئىلاھى قۇشنىڭ خۇسۇسىيەتلىرىنى بارلىققا كەلتۈرگەن. شامان دىنى دەل بۆركۈت توغرىسىدىكى مۇشۇ مەدەنىيەت ئارقا كۆرۈنۈشىدىن پايدىلىنىپ ئىنسانلار دۇنياسى بىلەن ئىلاھلار دۇنياسىنى تۇتاشتۇرغان. يۇقىرىدا كۆرسىتىلگەن چۆچەكتىكى بۆركۈت پادىشاھ گەرچە ئىلاھ ئاتا قىلغان ئۆلمەس قىسمەتكە ئىگە بولسىمۇ، ئەمما بۆركۈت پادىشاھ بۇ خىل قىسمەتتىن بەھرىمەن بولالمايدۇ، ئەمما كىشىلەر دەل ئاشۇ قىسمەتنى قوغلىشىدۇ. شۇڭا شامان دىنى دۇنياسىدا ئالدى بىلەن بۆركۈتكە چوقۇنۇشتىن ئىبارەت بۇ مۇھىم مەدەنىيەت ئىپادىسى پەيدا بولغان. بۆركۈتكە چوقۇنۇش بىلەن شامان دىنىنىڭ روھ ئۆلمەسلىك قارىشىنىڭ مۇناسىۋىتى قويۇق. شامان دىنى چۈشەنچىسىدە ئادەم تەن ۋە روھتىن ئىبارەت ئىككى قىسىمدىن تۈزۈلگەن بولۇپ، تەن-بەدەن، روھ بولسا تەنىنىڭ ئىچىدە بولىدۇ. روھ تەندىن ئايرىلىپ سىرتلاردا يۈرەلەيدۇ، ناۋادا روھ سىرتتىن قايتىپ كەلمىسە ئادەم ئۆلىدۇ. ئەمما روھ ئۆلمەيدۇ. روھنىڭ تەندىن ئايرىلىپ چىقىپ كېتىشى چۈشەنچىسى بىلەن بۆركۈتكە چوقۇنۇش چۈشەنچىسىنى بىرلەشتۈرسەك بۆركۈت روھى چۈشەنچىسى شەكىللىنىدۇ. شاھزادىنىڭ بۆركۈتنىڭ سىرلىق كۈچىنىڭ ياردىمىدە مەڭگۈلۈك پادىشاھلىقنى ئىزدىگەنلىكى توغرىسىدىكى ۋەقەلىك ئەمەلىيەتتە كىشىلەرنىڭ ئۆلگەنلەر روھىنىڭ قۇشلاردەك ئاسمانغا چىقىشىغا بولغان ئارزۇ-ئارمانلىرىنى ئىپادىلىشىدىن ئىبارەت. مەملىكىتىمىزنىڭ ئالتاي تىلى سىستېمىسىدىكى ھەر قايسى مىللەتلەردىمۇ «شامان ئىلاھى — بۆركۈتنىڭ ئەۋلادى»،

«شامانىنىڭ روھى — بۆركۈت» دېگەنگە ئوخشاش نۇرغۇن ئەپسانە-رىۋايەتلەر پەيدا بولغان. جەنۇبىي ئامېرىكىدىكى ھىندىئانلار سىزغان شامان رەسىمىنىڭ ئىككى قانىتى بار. شىمالىي ياۋروپا ۋە سىبىرىيەلىكلەرنىڭ شامانغا ئائىت رىۋايەتلىرىدە شامان ھەممە پەردە پەرۋاز قىلىپ يۈرەلەيدۇ، دېگەن مەزمۇنلارمۇ بار.

ۋېنگىر خەلق چۆچەكلىرىدە شامانىنىڭ كېلىشى مەنبەسىگە ئائىت رىۋايەتلەر بولسىمۇ، لېكىن «مەڭگۈلۈك پادىشاھلىقنى ئىزدەش» كە ئوخشاش چۆچەكلەردە بۆركۈتكە ئائىت ئەپسانە ۋەقەلىكلىرى ناھايىتى كۆپ. كىشىلەر سۈرەتلىگەن بۆركۈت ئوبرازى سىرلىقلىققا ئىگە بولۇپلا قالماستىن، بەلكى ياخشىلىق ۋە يامانلىقتىن ئىبارەت ئىككى خىل خۇسۇسىيەتكە ئىگە بولۇپ، بۇلار ھەمىشە گىرەلىشىپ كەتكەن ھالدا ئىپادىلىنىپ شامان مەدەنىيىتىنى يان تەرەپتىن ئېچىپ بېرىدۇ. مەسىلەن: «شاھزادە بىلەن بۆركۈتنىڭ قىزى» دا پادىشاھ كەڭ ئورمانلىقنىڭ چېتىگە بېرىپ بىر قېرى بۆركۈتكە ئۇچرايدۇ. پادىشاھ بۆركۈتكە مىنىپ ئۇچۇپ بىر تاغ چوققىسىغا قونۇپ ئەسلى ھالىتىگە كېلىدۇ. بۇ بۆركۈت ئەسلى ئايال پېرىخونىنىڭ ئېرى بولۇپ، بۆركۈت پادىشاھ بىلەن قىزىنىڭ توي قىلىشىنى ئۈمىد قىلاتتى. ئەمما ئايال پېرىخون ئۇلارنىڭ توي قىلىشىغا قوشۇلمىغاچقا ئۇلار قېچىپ كېتىدۇ، پېرىخون بۆركۈتنى ئۇلارنى تۇتۇپ كېلىشكە ئەۋەتىدۇ، ئەمما بۆركۈت ئۇلارنى تۇتۇپ كېلەلمەيدۇ، ئاخىرىدا پېرىخون چوڭ ئاق بۆركۈت سىياقىغا كىرىۋېلىپ ئۆزى قوغلايدۇ، ئەمما ئۇمۇ قۇرۇق قول قايتىپ كېلىدۇ.

بۇ چۆچەكنىڭ سيۇژىتىدا بۆركۈتنىڭ خاراكتېرى ناھايىتى مۇرەككەپ. پادىشاھنىڭ بۆركۈتكە مىنىپ كەتكەنلىكى كىشىلەرنىڭ مۇشۇ سىرلىق كۈچ ئارقىلىق ئالەمنىڭ ئۇ چېتى ياكى ئىلاھلار تۇرۇشلۇق جايغا بېرىش ئارزۇسىنى ئىپادىلىگەن بولسا، بۆركۈتنىڭ ئەسلى ھالىتىگە كېلىشى ۋە ئۇنىڭ پېرىخون بىلەن بولغان مۇناسىۋىتى يەنە بۆركۈتتىن ئىبارەت بۇ ئوبرازنىڭ يامان تەرىپىنى يوشۇرۇن ئىپادىلەيدۇ. ئەمما بۆركۈتنىڭ يامان خاراكتېرى ئايال پېرىخوندىن ئىبارەت بۇ سەلبىي ئوبراز بىلەن پەرقلىق. ئەپسانە ۋەقەلىكىدە ئىپادىلەنگەن بۆركۈتنىڭ ئىككى ياقلىملىق خۇسۇسىيىتى مەملىكىتىمىزنىڭ شىمالىدىكى مىللەتلەردە مەۋجۇت بولغان ئاق شامان، قارا شامان دەپ ئايرىلغانغا ئوخشايدۇ. ئاق شامان ياخشىلىق ئىلاھىنى ئۆزىنىڭ چوقۇنۇش ئوبيېكتى قىلىدۇ. ئۇنىڭ ئەكسى بولغان قارا شامان ئېيتىشلارغا قارىغاندا تۈرلۈك يامانلىق ئىلاھىنى ئۆزىنىڭ چوقۇنۇش ئوبيېكتى قىلىدىكەن. ئەمما ئۇلارنى پەرقلەندۈرۈشنىڭ قائىدە-قانۇنىيەتلىرىگە ئاساسلانغاندا، قارا شامانىنىڭ يەنە كۆك-ئاسمان، يەر-زېمىندىكى تۈرلۈك-تۈمەن روھنىڭ ھەممىسىگە چوقۇنىشى قەدىمىي ئىپتىدائىي ئېتىقادقا تېخىمۇ يېقىن. شۇڭا ۋېنگىرلارنىڭ ئاشۇ چۆچەكلىرىدە بۆركۈتنىڭ ساقلاپ قالغىنىنىڭ كۆپىنچىسى قارا شامان مەدەنىيىتى بولۇپ، كىشىلەر بەختى، ئازابى، شاتلىقى ھەم غەم-قايغۇسى مۇشۇ

بۆركۈتنىڭ ئوخشىمىغان خۇسۇسىيەتلىرى ئارقىلىق ئىشقا ئاشقان ياكى كۆرسۈتۈلگەن. «دېھقان بالا ۋە مەلىكە» دە دېھقان بالىنىڭ دەل بىر ئالتۇن بۆركۈتكە ئايىنىپ قىزىل چاچ ئات باقار ئۈستىدىن غەلىبە قىلغانلىقى ھەمدە مەلىكىنىڭ مۇھابىبىتىگە نائىل بولغانلىقى سۆزلىنىدۇ. ۋېنگىر خەلق چۆچەكلىرىدىكى بۆركۈت ئوبرازى يىرتقۇچ ھايۋانلارنىڭ گەۋدىلىك ئالاھىدىلىكىگە ئىگە بولسىمۇ، ئەمما شامان دىنى مەدەنىيىتىنىڭ سىرلىق كۈچ-قۇدرىتى تولۇق ئىپادىلەنگەن. مەلۇم نۇقتىدىن ئېيتقاندا بۈگۈنكى ۋېنگىر چۆچەكلىرىدىكى بۆركۈت ئوبرازى ياۋروپالاشقان شامان مەدەنىيىتىنىڭ جۇغلانمىسىدۇر.

II

شامان دىنى دۇنياسىدا ئادەملەرنىڭ روھ چۈشەنچىسى بۆركۈتكە چوقۇنۇشتىلا ئىپادىلىنىپ قالماستىن، بەلكى بۆركۈتكە چوقۇنۇشنى ئىشقا ئاشۇرۇش جەريانىدا، ئادەمنىڭ روھ بىلەن غەيرى ئادەمنىڭ روھى كەسكىن كۆرەش قىلغانلىقىدا ئىپادىلىنىدۇ. شامان پېرىخۇنلىرى گەرچە بۇ خىل كۆرەش، قارشىلىق قىلىش داۋامىدا كۈچ-ھەيۋىسىنى نامايەن قىلىپ، ئۆزىنىڭ ھۆكۈمران ئورنىنى تىكلىگەن بولسىمۇ، ئەمما ئاجايىپ-غارايىپ تۈرلۈك روھلار شامان پېرىخۇنلىرىنىڭ تۈرلۈك-تۈمەن چىگىش مەسىلىلىرىنى ئىپتىدائى خەلق ئالدىدا ئوتتۇرىغا چىقىرىشقا ياردەم بېرىدۇ. شۇنداق دېيىشكە بولىدۇكى، نەبادا تېنىڭ روھ چۈشەنچىسى پەيدا بولمىسا، شامان پېرىخۇنلىرىمۇ مەۋجۇت بولمىغان بولاتتى. ئۇنىڭ ئۈستىگە شاماننىڭ نۇرغۇن پېرىخۇنلىرى روھ ئۈستىدىن غالىپ كېلىش جەريانىدا ئۆزىنى تاكامۇللاشتۇرىدۇ. شۇڭا شامان دۇنياسىدا روھ چۈشەنچىسى ئىنتايىن مۇھىم ئورۇن تۇتىدىغان مەدەنىيەت ھادىسىسىدۇر.

ۋېنگىر خەلق چۆچەكلىرىدىكى روھ-ئەرۋاھلار ئوبرازى ھەممىلا يەردە ئۇچراپ تۇرىدۇ. ئۇنىڭ ئۈستىگە ئۇ ھېكايە ۋاقەلىكىنىڭ مۇھىم مەزمۇنى. روھ-ئەرۋاھلار تۈرلۈك ئادەملەرنىڭ، باشقا جانلىقلارنىڭ ياكى غەيرى جانلىقلارنىڭ خىيالى روھىدىن ئىبارەت. ئۇلار ۋېنگىر خەلق چۆچەكلىرىگە مەركەزلەشكەن ئوخشاش خىلدىكى ئايال پېرىخۇنلار ئوبرازى ئارقىلىق ئىپادىلىنىدۇ. ئۇلارنىڭ چىراي-شەكلى بەتبەشىرە، خۇسۇسىيىتى ياۋۇز، ئۇزۇن بۇرۇن، بېشى ئۇچ، يەتتە، ئون ئىككى بولىدۇ. بۇ خىل ئوبراز مەملىكىتىمىزنىڭ شىمالىدىكى ئالتاي تىل سىستېمىسىدىكى ھەر قايسى مىللەتلەر خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىدىكى بۆركۈت ئوبرازى بىلەن ئىنتايىن ئوخشۇشۇپ كېتىدۇ.①
يەنە كېلىپ بۇ چۆچەكلەرنىڭ كومپوزىتسىيەسى ئاساسەن ئوخشاش. ۋېنگىر خەلق چۆچەكلىرىدىكى ئايال پېرىخۇن كىشىلەرنىڭ ھەر بىر ھەرىكىتى، ھەر بىر ئويى خىياللىرىدا دېگۈدەك ئىپادىلىنىدۇ. ئايال پېرىخۇن كىشىلەر تۇرمۇشىنىڭ ھەممە تەرەپلىرىگە سىڭىپ كىرىپ ھەممە يەردە دېگۈدەك ئۇچرايدۇ. روھقا ئىگە ئىكەنلىكىنى تولۇق

ئىپادىلىنىدۇ. «سۇيىلىن شاھزادە» دە مەلىكە ئايال پېرىخۇننىڭ قۇترىتىشى بىلەن ئېرىنىڭ يىلان تېرىسىنى ئوتقا تاشلاپ كۆيدۈرۈۋېتىدۇ. شاھزادە ئۇنى تاشلاپ كېتىدۇ. ئەمما كېيىن شاھزادە ئايال پېرىخۇننىڭ قىلتىقىغا چۈشۈپ ئالۋاستىلار ئۇۋىسىغا كىرىدۇ. «ئالتۇن چاچلىق قوش كىزەك قېرىنداشلار» دا خانىش بوشانغاندا ئايال پېرىخۇن يالغان تۇغۇت ئانىسى بولۇۋېلىپ، ئالتۇن چاچلىق بىر جۈپ باللارنى ئېلىپ كېتىپ ئۇلارنىڭ ئورنىغا بىر جۈپ كۈچۈكنى ئەكىلىپ قويۇپ شاھزادە بىلەن خانىشنىڭ دەرد-ئازاپ چېكىشىگە سەۋەبچى بولىدۇ. «سىرلىق خانىش» تا پادىشاھ يىراققا ئۇرۇشقا كەتكەندە ئايال پېرىخۇن خانىشنى دېڭىزغا ئىتتىرىۋېتىپ، قىزىنى خانىشتەك ياساپ قويىدۇ. «شاھزادە بىلەن بۈركۈتنىڭ قىزى»، «خاسىيەتلىك كالا ۋە ئۇنىڭ ئىگىسى» قاتارلىق چۆچەكلەردىكى ئايال پېرىخۇنمۇ تۈرلۈك ھىلە-نەيرەڭلىرىنى ئىشقا سېلىپ ئاشىق-مەشۇقلارنىڭ ۋىسال ئارزۇلىرىغا توسقۇنلۇق قىلىدۇ.

ۋېنگىر خەلق چۆچەكلىرىدىكى بۇ خىل ئايال پېرىخۇن ئوبرازى ھەمىشە بۆرە، ئېيىق قاتارلىق ھايۋانلار بىلەن بىرلىكتە ئوتتۇرىغا چىقىدۇ. يەنە كېلىپ ئۇنىڭ سېھرى كۈچ ئىقتىدارى ھايۋانلارنىڭكىدىن كۈچلۈك. ئۇنىڭ تەقدىرى ئاقىۋەت ھالاكەت بىلەن ئاخىرلىشىدىغان بولسىمۇ، ئەمما بۇ، ئايال پېرىخۇننىڭ ئىنسانلار بىلەن ئىلاھلار ئوتتۇرىسىدىكى ۋاستىچى ئىكەنلىكىنى ئىپادىلەيدۇ. شۈبھىسىزكى ئىلاھ شامان پېرىخۇنلىرىنىڭ ئەڭ ياخشى ياردەمچى كۈچى، ھەتتا شۇنداق دېيىشكە بولىدۇكى، بۇ شامان پېرىخۇنلىرىنى بىر خىل شەرھلەش ۋە چۈشەندۈرۈشتۇر. ۋېنگىر خەلق چۆچەكلىرىدىكى ئايال پېرىخۇن ئوبرازى شاماننىڭ دەسلەپكى ئامىللىرىنى ساقلاپ قالغان. چۈنكى ئىنسانلار ئارىسىدىكى ئەڭ بالدۇرقى شامانلار ئادەم بىلەن غەيرى ئادەملەرنىڭ قوشۇلۇشىدىن پەيدا بولغان. بۇرياتلارنىڭ ئەپسانىلىرىدا كۆك ئىلاھىنىڭ ئەلچىسى بۈركۈت بىلەن بۇريات قىزىنىڭ قوشۇلۇشىدىن ئاپىرىدە بولغان بالا ئىنسانلارنىڭ بىرىنچى شامانى بولغان.② چاۋشيەنلىكلەرنىڭ مەتىن ۋەسىقىلىرىدە خاتىرىلىنىشىچە، بىر مەلىكە بىر بۈركۈت ئاغزىدىن ئىچىگە ئۇچۇپ كىرىپ كېتىپ چۈشەيدۇ، شۇنىڭ بىلەن ھامىلدار بولۇپ قوشكىزەك تۇغىدۇ. بۇ قوشكىزەكلەر چوڭ بولغاندىن كېيىن باشقىلار بىلەن توي قىلىپ، ئايرىم-ئايرىم تۆتتىن قىز پەرزەنت كۆرىدۇ. بۇ سەككىز قىز چاۋشيەننىڭ سەككىز رايونىغا ئېۋەرتىلىدۇ. ئۇلار كېيىن چاۋشيەننىڭ ھەر قايسى جايلىرىدا شاماننىڭ ئۈچ ئەجدادىغا ئايلانغان③. شامان دىنىدا روھقا چوقۇنۇش داۋامىدا، روھلار ئاساسەن ياخشى روھ، يامان روھ دەپ ئايرىلسىمۇ، ئەمما روھ-ئەرۋاھلارنى چوقۇنۇش نىشانى قىلىش چۈشەنچىسى يەنىلا ئومۇمىي يۈزلۈك مەۋجۇت. شۇنىڭ بىلەن ياخشىلىق بىلەن يامانلىق بىر گەۋدە بولۇپ، ئىككى خىل كۆز قاراشنى شەكىللەندۈرگەن. مانا بۇ شامان دىنىنىڭ روھ چۈشەنچىسى بىلەن بىر خۇدالىق

دىنلار، كۆپ خۇدالىق دىنلارنىڭ ئېتىقادىدىكى ياخشى-يامان چۈشەنچىسىنىڭ پەرىقلەنمىدىغان ئۇقۇمىدۇر. شامان دىنىدا ئەرۋاھلاردىكى ياخشى-يامان روھ ھامان كىشىلەرنىڭ چوقۇنۇش نىشانى. ۋېنگىر خەلق چۆچىكى «سۇ يىلىنى پادىشاھى» دا مەلىكە بىرىنچى قېتىم يوقلاپ بارغان پېرىخون ئايال ئىسكىلىتقا ئوخشايدىغان، قارا نىيەت ئايال بولۇپ، ئۇ مەلىكىنى قۇترۇتۇپ، ئۇلان تېرىسىنى ئوتقا سېلىپ كۆيدۈرگۈزۈۋېتىدۇ. شۇنىڭ بىلەن ئۇ يەنە مەلىكىنىڭ بېشىغا كۆن چۈشكەندە ئىككىنچى، ئۈچىنچى ۋە تۆتىنچى قېتىم يوقلاپ بارىدۇ، ئايال پېرىخۇنىنىڭ گەرچە تەقى-تۇرقى قورقۇنۇچلۇق بولسىمۇ، ئەمما ئۇلار ئايرىم-ئايرىم ئاي، كۈن، ئىزغىرىن شامالنىڭ ئانىسى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. تۈرلۈك سېھىرگەرلىكنى ئىشقا سېلىپ ئارقا-ئارقىدىن مەلىكىنىڭ سۆيگىنى شاھزادىنى ئىزدەشكە ياردەم بېرىدۇ. «ئاسمان پەلەك دەرەخ» دە قېرى پېرىخون ئايال يەتتە يىل ئورۇن تۇتۇپ يېتىپ قالغان پادىشاھقا رەم سېلىپ مۇنداق دەيدۇ: «بىر توپ ئالما دەرىخى بىر كۈنى پادىشاھنىڭ دەرىزىسى ئالدىغا ئۆسۈپ چىقىدىكەن، پادىشاھ ئۇنىڭ ئالمىسىنى يىسە ساقىيىدىكەن. ئەمما بۇ ئالما دەرىخى ئاسمان-پەلەككە تاقىشىدىغان دەرەخ بولۇپ، ئۇنىڭدىكى ئالمىنى ھېچكىم ئالالمايدىكەن». ئايال پېرىخون گەرچە تۈرلۈك روھ-ئەرۋاھلارنىڭ سىمۋولى بولسىمۇ، ئەمما ئۇنىڭ خۇسۇسىيىتى ۋە سېھىرگەرلىك ئىقتىدارى چەكلىك بولۇپ، ھەممىگە قادىر ئەمەس. «سىرلىق كالا ۋە ئۇنىڭ ئىگىسى» دىكى ئايال پېرىخون ئۆزىنىڭ ياش مۇھەببىتىنى چوقۇنۇش نىشانى قىلىشقا ئۇرۇنغاندا تۇغمەنچىنىڭ ئەقىللىق ئايالى بىر پارچە بولكا بىلەن بىر چۆگۈن سۈنى شىرەدە قويۇپ قويۇپ، بىر چوڭ چۆمۈچ بىلەن سۈپۈرگىنى ئىشىك بېشىغا ئېسىپ قويىدۇ. پېرىخون ئايال يېرىم كېچىدە بۇ سېھىرگەرلىك جابدۇقلىرىنى كۆرۈپ ھەيران بولۇپ «ئۆز-ئۆزىگە، بۇ يەردە مەندىنمۇ يامان پېرىخون ئايال بار ئىكەن» دەيدۇ.

III

ئاسمان، يەر، تاغ، سۇ، دەرەخ قاتارلىق تەبىئەتكە چوقۇنۇش — شامان دىنى ئېتىقادىنىڭ مۇھىم مەزمۇنى. ۋېنگىر خەلق چۆچەكلىرىدىكى كۆك ئاسمان ئىلاھى بىلەن خرىستىيان دىنىنىڭ خۇداسى بىرلىشىپ كەتكەن بولسىمۇ، ئەمما چۆچەكنىڭ مەزمۇنى ۋە سىيۇژىت تەرەققىياتىدىن ئاسمان ئىلاھىغا چوقۇنۇشنىڭ ئىزلىرىنى تېپىشقا بولىدۇ. «مەڭگۈلۈك پادىشاھلىقنى ئىزلەش» ناملىق چۆچەكتە كۆككە تاقىشىدىغان دەرەخنىڭ ئۈستىدە ئايلىنىپ يۈرگەن بۈركۈت يالغۇز ئادەملەرنىڭ ئارزۇ-ئۈمىدى بولۇپلا قالماستىن، تېخىمۇ مۇھىمى ئۇ كۆك ئىلاھىنىڭ ئەلچىسىدۇر. ئۇنىڭ ئۆلمەسلىك تەقدىرىنى ئاللا ئاتا قىلغان. شۇڭا ئۇ ئاسمان ئىلاھىنىڭ مەڭگۈلۈكىنىڭ سىمۋولىدۇر.

شاھزادە بۈركۈتنىڭ ياردىمىدە قويۇندەك ئۇچۇپ بوشلۇقتا چىقىپ كىشىلەر قەلبىنىڭ كۆككە تەلپۈنۈشىدىن ئىبارەت غايىسىنى ۋە ئارزۇ-ئۈمىدىنى ئىپادىلىگەن. زور دەرەخ، ئەركەك بۈركۈت كىشىلەر بىلەن ئىلاھنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى «ئەلچى» دۇر. ۋېنگىر خەلق چۆچەكلىرىدە زور دەرەخ، ئەركەك بۈركۈتلەر تەسۋىرلەنگەن ۋەقەلىكلەر بار. بۇ ۋەقەلىكلەرنىڭ ئالغا سۈرۈلگەن مەزمۇنى ۋە ئىدىيىسىدە ئىنسانلارنىڭ ئىلاھقا بولغان چوقۇنىشىنى ئىپادىلەنگەن. «ئاسمان پەلەك دەرەخ»، «شاھزادە بىلەن قۇرغۇينىڭ قىزى» قاتارلىق چۆچەكلەر يۇقىرىدا كۆرسىتىلگەن مەركىزى ئىدىيەنى تېخىمۇ كۈچلۈك ئەكس ئەتتۈرگەن.

ۋېنگىر خەلق چۆچەكلىرىنىڭ كۆپىنچىسى مۇنداق بىر خىلدا باشلىنىدۇ: «يىراق دەريانىڭ ئۇ قېتىدا بىر موماي ياشايدىكەن»؛ «يىراق ئەينەك تاغنىڭ ئۇ تەرىپىدە بىر توپ دەرەخ بار ئىكەن»؛ «ناھايىتى يىراقتىكى يەتتە دەريا بىلەن يەتتە ئارالنىڭ ئۇ تەرىپىدە»؛ «يىراق يەتتە دەريا بىلەن ئەينەك تاغنىڭ ئۇ تەرىپىدە» ۋاھاكازالار. ماتېرىيال چەكلىك بولغاچقا مەن يەتتە دەريا بىلەن ئەينەك تاغنىڭ كونكرېت ئورنىنى ئېنىق ئېيتىپ بېرەلمەيمەن. ئەمما بۇ خىل بايان قىلىش ئۇسۇلى مۇھىم بىر ئۇچۇرنى يەنى ۋېنگىر مىللىتىنىڭ ئەڭ دەسلەپتە ياشىغان ماكانىنىڭ تاغلىق ۋە سۇلۇق جاي ئىكەنلىكىدىن ئىبارەت مۇھىم بىر ئۇچۇرنى ئاشكارىلاپ بەردى. شامان دىنى بىلىقچىلىق ۋە ئوۋچىلىق دەۋرىگە قەدەم قويغان دەۋرلەردە، ئىپتىدائىي كىشىلەر يىرتقۇچ ھايۋانلارنى تۇتۇپ ئۆلتۈرۈپ ئۇنىڭ گۆشىنى يەپ، قېنىنى ئىچەتتى، تېرىسىنى يېپىناتتى. تاغ-ئورمانلار، دەريا-دېڭىزلار ئۇلارنىڭ مەۋجۇت بولۇپ تۇرۇشىنىڭ مۇھىم ۋاستىسى ئىدى. شۇڭلا تاغ، سۇغا چوقۇنۇشمۇ ۋېنگىر خەلق چۆچەكلىرىدە ساقلىنىپ قالغان شامان مەدەنىيىتىنىڭ مەزمۇنىدۇر. ئىپتىدائىي ئىنسانلارنىڭ چۈشەنچىسىدە تاغ ۋە سۇنىڭ ئېنىق پەرقى يوق ئىدى. سۇ تاغدىن كېلىدۇ. بۇ خىل قېرىنداشلىق مۇناسىۋەتمۇ تاغ ئىلاھى، سۇ ئىلاھىنىڭ ئوبرازى بىلەن ئوخشاش بولۇپ، مەزمۇنى بىردەكلىككە ئىگە. «ئالتۇن چاچلىق قوشكىزەك قېرىنداشلار» دىكى پېرىخۇن ئايال مۇنداق دەيدۇ: «زېمىندىكى مەلۇم بىر جايدا ئەينەك بار، ئۇ ‹دۇنيادىكى ئۈچ ئەينەك› دېيىلىدۇ. ئەگەر سەن ئۇنىڭغا ئېرىشەلىسەڭ. ئۇ چاغدا سەن راستىنلا دۇنيانىڭ ئوتتۇرىسىدا ئولتۇرالايسەن». «پەلەككە تاقاشقان دەرەخ» دە مۇنداق بايان بار: «دەرياغا تۇتاشقان بىر يول بار، شۇ يولغا تۇتىشىدىغان جايدا سۇ يۈزى پەقەت يۈز چى كەڭلىكتە بولۇپ، قارشى تەرەپتىكى يول يىراقتىكى بىر بەلگىنىڭ زېمىنغا سوزۇلىدۇ. ئۇ يەردە بىر پېرىخۇن ئايال بار. كىم ئۇنى بويسۇندۇرالىسا شۇ ئېرىشمەكچى بولغان جىمى نەرسىگە ئېرىشەلەيدۇ». «ئات باشلىق جىن» دا پېرىخۇن ئايال زېمىندىكى سۇلارنى تىزگىنلىۋالىدۇ، بىر ئايال

ئۇنىڭدىن بېڭىلا تۇغۇلغان بوۋاقنىڭ بىر يۇتۇم سۇ بېرىپ قۇتقۇزۇۋېلىشىنى ئۆتۈنىدۇ، پېرىخۇن ئايال غەزەپلىنىپ «مەن سىلەرگە سۇ بەرسەملا تۇرىۋاتقان ئۆڭكۈرۈم ئاشكارىلىنىپ قالىدۇ» ④ دەيدۇ. ئىنسانلار تاغ-سۇلارغا تايىنىش بىلەن بىرگە يەنە تەبىئەتنىڭ رەھىمسىز ھۇجۇمىغا ئۇچرىغان. شۇڭا ئەجدادلىرىمىز كۈچلۈك بېقىندىلىق تۇيغۇسى ئىچىدە يەنە ھەمىشە بىر خىل ۋەھىمە تۇيغۇسىدىنمۇ خالىي بولالمىدى. بۇ ئىككى خىل تۇيغۇ ئۆز-ئارا قوشۇلۇپ تاغ، سۇ ئىلاھىنىڭ ياخشى-يامانىدىن ئىبارەت ئىككى خىل خارەكتېرىنى پەيدا قىلغان.

ۋېنگىر خەلق چۆچەكلىرىدىكى پېرىخۇن ئاياللارنىڭ كۆپىنچىسى تاغلارنىڭ چوققىسىدا ياكى قويۇق ئورمانلارنىڭ تىرەن جايلىرىدا تۇرىدۇ. ئۇلارنىڭ سۇدا ئوردا-قەسىرلىرى بار.

ئادەم روھىنىڭ ھايۋانات روھىغا ئۆزگىرىشى ئىپتىدائىي دىن چۈشەنچىسىنىڭ مەھسۇلى بولۇپ، ئەڭ بالدۇرقى شەكىل ئۆزگىرىشى ئەركىن شەكىل ئۆزگىرىشىدىن ئىبارەت ئىدى. ئەمما سېھرىگەرلىك چۈشەنچىسىنىڭ پەيدا بولۇشىغا ئەگىشىپ، ئۇنىڭ ئەمەلگە ئېشىشىمۇ سېھرىگەرلىك كۈچىنىڭ ئادەمگە، شەيئىگە ۋە ماددىغا تەسىر كۆرسىتىشى ياكى كونترول قىلىشى بىلەن بولىدۇ. بۇ خىل شەكىل ئۆزگىرىش سەۋەبى، مۇددىاسى بولغان ۋە مەجھۇل ھالەتتىكى شەكىل ئۆزگىرىشىدۇر. «سېرلىق خانىش» تا ئىنىسى بۆرە ئايىغىنىڭ ئىزىغا يىقىلىپ قالغان سۇنى ئىچمەكچى بولىدۇ. ئەمما ئاچىسى ئىچكىلى قويمايدۇ. ئۇ، ئىنىسىغا ھايۋاننىڭ ئاياغ ئىزىدىكى سۇنى ئىچسەڭ ھايۋانغا ئايلىنىپ قالىسەن دەيدۇ. شۇنىڭ بىلەن ئىنىسى بۆرىنىڭ، ئېيىقنىڭ ئاياغ ئىزىدىكى سۇنى ئىچمەيدۇ. ئىنىسى ئاخىرى ئۇسسۇزلۇقتا چىدىماي بۇغىنىڭ ئاياغ ئىزىدىكى سۇنى ئىچىپ سالىدۇ-دە، بۇغىغا ئايلىنىپ قالىدۇ. بۇ خىل ئۆزگىرىش دائىم تەڭرىنىڭ ئىرادىسى دەپ قارىلىدۇ. مەملىكىتىمىزنىڭ شىمالىدىكى ئۈۋچى مىللەتلەرنىڭ بۇغىغا چوقۇنۇشىمۇ ئومۇمىي يۈزلۈك ئەھۋالدۇر. موڭغۇللارنىڭ پەيدا بولۇشى توغرىسىدىكى رىۋايەتلەردە ئۇلارنىڭ ئەجدادلىرىنىڭ ئاق ئات، بۇغىنى توتېم قىلغانلىقى ھەققىدىكى قاراشلار «موڭغۇللارنىڭ مەخپىي تارىخى» نىڭ مۇقەددىمىسىدە خاتىرىلەنگەن.

IV

ۋېنگىر خەلق چۆچەكلىرىدىكى قويۇق شامان مەدەنىيىتى قانداق شەكىللەنگەن ۋە تەرەققىي قىلغان؟ ئۇنىڭ ۋارىسچانلىق شەكلى قانداق؟ بۇلار ئالدىمىزغا قويۇلغان قىيىن مەسىلىدۇر. ماتېرىيال مەنبەسى چەكلىك بولغاچقا بۇ مەسىلەر توغرىسىدا تولۇق ۋە تەپسىلىي جاۋاب بېرەلمەيمەن. مەن بۇ يەردە پەقەت ئاددىي مۇلاھىزەمنى ئوتتۇرىغا

قويۇپ ئۆتمەكچىمەن...

ۋېنگىرلار ئۆزلىرىنى ماجار (Maggar) دەپ ئاتايدۇ. ماجارلار خرىستىيان دىنىنى قوبۇل قىلىشتىن بۇرۇن شامان دىنىغا ئېتىقات قىلاتتى. ئەمما ماجارلارنىڭ تارىختا ياشىغان جۇغراپىيىلىك ئورنىدىن شۇنداق ھۆكۈم قىلىشقا بولىدۇكى، ئۇلار شامان دىنى پائالىيەت دائىرىسى ئىچىدە ئەمەس (خاتىرىلەرگە ئاساسلانغاندا دەسلەپكى شامان دىنى ئاساسلىقى ئوتتۇرا ئاسىيا ۋە جەنۇبى سىبىرىيەدىكى تاغلىق، ئورمانلىق ۋە يايلاقلاردىكى خەلقلەرگە مەركەزلەشكەن) ئىدى. بۇ ئارقىلىق شۇنى چۈشۈنىشكە بولىدۇكى، ماجارلارنىڭ شامان ئېتىقادى باشقا مىللەتلەرنىڭ تەسىرىگە ئۇچرىغان.

ۋېنگىرلارنىڭ تارىخى ماتېرىياللىرىدا خاتىرىلىنىشىچە: «قەدىمى ۋېنگىرلار مىلادى 5-ئەسىردە جەنۇبى رۇسىيە يايلاقلىرىدا ئولتۇراقلاشقان بولۇپ، ئۇلار بۇ يەرگە كۆچۈپ كەلگەن تۈركلەر بىلەن بىرلىشىپ كەتكەن. تۈركلەر مەدەنىيىتىنىڭ ئۇلارغا بولغان تەسىرى ناھايىتى زور ئەھمىيەتكە ئىگە ئىدى. يەنە كېلىپ نۇرغۇن تۈركلەر ۋېنگىرلارغا ئارىلىشىپ كەتكەن. ۋېنگىرلارنىڭ Wenger ، Ungarn ، Hungrns ، Hungawian قاتارلىق ئوخشىمىغان ناملىرى بار. بۇ نامىلارنىڭ ھەممىسى تۈرك قەبىلىسى Onogur دېگەندىن كەلگەن. بۇ چاغدا قەدىمي ۋېنگىرلارمۇ ئۆزلىرىنى ماجار (Maggar) دەپ ئاتايتتى. بۇ نامۇ تۈركلەرنىڭ (Ugrain) قەبىلىسىدىن كەلگەن. 1982-يىلى ۋېنگىر ۋامبېرگە.ئارمىننىڭ (Vamberg. Armin) بۈيۈك ئەسىرى «ماجارلارنىڭ كېلىپ چىقىشى» دا ۋېنگىرلارنىڭ كېلىش مەنبەسىنىڭ تۈركلەر ئىكەنلىكىنى ئوتتۇرىغا قويىدۇ. شۇنىڭ بىلەن ۋېنگىر ئالىملىرى ئارىسىدا «تۈرك بىلەن ئۇگۇر (Ugor)» لار بەس مۇنازىرىسى قوزغۇلىدۇ. ھازىر يەنىلا ئۇگۇر دېگۈچىلەرنىڭ توغرا ئەمما ۋېنگىر مىللىتىنىڭ قېنىغا تۈرك مىللەتلىرىنىڭ قېنىنىڭ ئارىلىشىپ كەتكەنلىكىنى ئىنكار قىلىشقىمۇ بولمايدۇ. تۈرك مەدەنىيىتىنىڭ قەدىمى ۋېنگىرلارغا بولغان تەسىرى تىل جەھەتتىنمۇ ئىپادىلىنىدۇ.

ھازىرقى زامان ۋېنگىر تىلىدىكى تەخمىنەن %9 سۆز تۈرك تىلىدىن ئېلىنغان. مەسىلەن: ۋېنگىر تىلىدىكى tenger (دېڭىز) bika (كالا) kos (قوي) kecke (ئۆچكە) alma (ئالما) bator (باتۇر) قاتارلىق سۆزلەرگە ئوخشاش ياكى شۇنىڭغا يېقىن سۆزلەرنى تۈركى تىلىدىن تاپقىلى بولىدۇ.

يۇقىرىدا بايان قىلىنغان ماتېرىياللىرىمىزنى مۇلاھىزە قىلىش ئارقىلىق شۇنداق قارايمىزكى، ۋېنگىرلارنىڭ شامان ئېتىقادى ئالتاي تىل سىستېمىسىدىكى ھەر قايسى مىللەتلەرنىڭ تەسىرىدىن شەكىللەنگەن. بولۇپمۇ تۈرك مىللىتىنىڭ تەسىرى نىسبەتەن چوڭقۇر بولغان. ۋېنگىر خەلق چۆچەكلىرىدىكى نۇرغۇن ئانا تېما، ۋەقەلىك ۋە قۇرۇلما شەكىللىرىنى مەملىكىتىمىزنىڭ شىمالىدىكى مىللەتلەرنىڭكىدىن تاپقىلى بولىدۇ. ماقالە

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

مۇئەللىپى كونكرېت سېلىشتۇرۇش ئارقىلىق شۇنى بايقىدىكى، ۋېنگىر خەلق چۆچەكلىرىكى بۆركۆت ھەققىدىكى بىر نەچچە ئەپسانە ۋەقەلىكى سېرىق ئۇيغۇرلارنىڭ خەلق چۆچەكلىرىگە تامامەن ئوخشايدۇ. بۇ تاساددىپى توغرا كېلىپ قىلىش ئەمەس. بۇ بىر خىل ئىچكى باغلىنىشتۇر.

تارىخى نۇقتىدىن كۆزەتكەندە، سېرىق ئۇيغۇرلار ئەجدادلىرىنىڭ كېلىش مەنبەسى بىلەن ۋېنگىرلارغا قوشۇلۇپ كەتكەن تۈرك قەبىلىلىرى ئوتتۇرىسىدا مەلۇم باغلىنىش بار. بۇ مەسىلە ماقالىمىزدا مۇھاكىمە قىلىنىدىغان مەسىلە بولمىغاچقا، بۇ نۇقتىنى باشقا ماقالىمىزدا تەتقىق قىلىمىز.

مەن شۇنداق قارايمەنكى، ۋېنگىرلارغا قوشۇلۇپ كەتكەن تۈركلەرنىڭ ھەر قايسى قەبىلىلىرى شامان دىنى بىلەن مۇناسىۋەتلىك خەلق چۆچەكلىرىگە ۋارىسلىق قىلىش جەھەتلەردە مۇھىم رول ئوينىغان.

بۈگۈنكى كۈندە ئېرىقشۇناسلىق نۇقتىسىدىن بۇلارنى پەرقلەندۈرۈش ناھايىتى قىيىن بولسىمۇ، ئەمما يۇقىرىدا بايان قىلىنغان خەلق چۆچەكلىرىنىڭ مەزمۇنى بىزنى ناھايىتى ياخشى دەلىل-ئىسپاتلار بىلەن تەمىنلىدى. بۇلار ئۆز-ئارا ئارىلاشقان بىر مۇھىم تۈگۈن. بۇ نۇقتا بولۇشقا تېگىشلىك.

(بۇ ماقالىدا تىلغا ئېلىنغان، ئەمما ئىزاھات بېرىلمىگەن خەلق چۆچەكلىرى شۇنىيودەن، فەنشۇن تەرجىمە قىلغان، يۈننەن خەلق نەشرىياتى 1986-يىلى نەشر قىلغان «سېرىق خانىش ۋېنگىر خەلق چۆچەكلىرى» ناملىق كىتابتىن ئېلىندى.)

ئىزاھاتلار:

① «مەملىكىتىمىزنىڭ شىمالىدىكى تۈركىي تىللار سىستېمىسىدىكى ھەر قايسى مىللەتلەر خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىدىكى ماڭغۇس ئوبرازى»، «گەنسۇ مىللەتلەر تەتقىقاتى» ژۇرنىلى، 1989-يىل 1-سان.

② گېئورگى لېئورادرى: «سىبىرىيەدىكى مىللەتلەرنىڭ شامان دىنى»، ياپونىيە تۇرمۇش نەشرىياتى، 1943-يىل نەشرى، «ئەسلى كىرىش سۆز» 4-بەت.

③ شويەنفەن: «كورىيەنىڭ شامان دىنى»، ياپونىيە، 1980-يىل نەشرى.

④ «ئات باشلىق جىن»، «ۋېنگىر خەلق چۆچەكلىرى»، 1940-يىل ئىنگلىزچە نەشرى.

تەرجىمە قىلغۇچى: ئابدۇسالام ئابلىز
مۇھەررىرى: ۋاھىتجان ئوسمان

ماقال - تەمسىللەر

هاراقكەشنىڭ دوستى يوق.

دوستۇم دەپ سىر ئېيتما،
دوستۇڭنىڭ دوستى بار.

خەق ئۈچۈن ئېشەك گۆشى يەپتۇ.

باغ يۇتقاندا يات ياخشى،
قان يۇتقاندا قېرىنداش (ياخشى).

دۇنيا دېگەن توپۇق ئۈيۈنى.

ساتىراچ ئۆلمىسە يىگىت قېرىماس.

سوغۇق تونۇرغا نان ياقسا تۇتماس.

يەر يۇتۇپ تويماس،
كۆز كۆرۈپ (تويماس).

پىشكىنى ئاق تىكەن ئىلسا توختا.

گۇمان ئىماننى قاچۇرار،
ئىمان شەيتاننى (قاچۇرار).

گۇمان بىلەن گومىغا بېرىپتۇ.

گۇمان دوستنى دوستتىن ئاجرىتار.

ئاناڭ ئۆگەي بولسا، ئاتاڭ ئۆزۈڭنىڭ بولماس.

ئاناڭنى جاھان بىلسەڭ،
ئاتاڭنى خاقان بىل.

ئەركەك ئىت قانجىقنى تالىماس.

بالىنىڭ جىم بولغىنى — ئىش تېرىغىنى.

بال تاتلىق،
بالدىنمۇ بالا تاتلىق.

بىر خوتۇننىڭ ئېرى ئۆلسە، قىرىق خوتۇنغا كۈندەش.

ھەر بالىنىڭ ئوتى باشقا.

دوستلىرىم دەيدۇ: «خوتۇنغا تويۇڭ»
قېيىن ئانام دەيدۇ: «قىزىمنى قويۇڭ»

كۈندەشلىك — كۆڭۈل غەشلىك.

يىقىلغان تام ئورنىغا پۈتمەس.

ئات ئۆلسە ئىتقا توي بولىدۇ.

ئاچكۆز ئىھساندىن قاچار،
بېخىل مېھماندىن (قاچار).

يىگەننىڭ تىلى قىسقا،
ئالغاننىڭ قولى (قىسقا).

كۈندە يىگەن ئاچ،
يىلدا يىگەن توق.

مىياڭلىمىغان مۈشۈك ئىشەك گۆشىنى ئوشۇق يەپتۇ.

ئەگرى ياغاچمۇ كۆيۈۋېرىدۇ.

ئېغىلدا بولسا ئېغىزغا تېگىدۇ.

بازىرى يىقىن باي بولماس،
مازىرى يىقىن خار بولماس.

تاۋار كەسسەڭ كىسكى قالۇر،
بۇغداي تارتساڭ كېپىكى (قالۇر).

چېچىلغان ئەرسە جىق كۆرىنەر.

چىنە بولسا دەزى بولمىسا،
يىگىت بولسا قەرزى بولمىسا.

دەريا يېنىدىن قۇدۇق قازما.

كۆيىنەك ياقىسىدىن تۈزۈيدۇ.

يوغان يېقىپ پايلىماي يەپتۇ،
كىچىك يېقىپ ساتالماي يەپتۇ.

ئاتاڭ بارىدا بىلىم ئال،

ئەخمەققە ئاغامچا بەرسەڭ ئېسىلىپ ئۆلەر.

ئەقىللىق خوتۇن باشقا قارايدۇ،
ئەقىلسىز خوتۇن ياشقا (قارايدۇ).

ئەقىللىق دېسە ئەخمەقنى،
بېشىغا ئۇرار توقماقنى.

ئىزنى ئىز ئۆچىرەر.

بىلگەن ئەپلەپ سۆزلەر،
بىلمىگەن كەپلەپ (سۆزلەر).

تۆپ تۆپ ئەمەس،
بېشىڭدىن ئۆتكەن تۆپ.

تۆپىقا يۇرتنىڭ ھەممىسى دوست.

چەكچەيگەن كۆزدە ئەقىل ئاز.

دانا ئالدىرىسا ئۇخلار.

شائىر—سۆز زەرگىرى.

قېرى بىلگەننى پەرى بىلمەس.

كاچكۇلغا چاغلاپ چىلەك سال.

كەپتەرنىڭ ئەخمىقى مىگىز،
ئادەمنىڭ ئەخمىقى ئېگىز.

مەككىگە بارغان ئېشەك ھاجى ئەمەس.

نادان بىلەن گەپ تالاشقىچە،
ئىت بىلەن سۆڭەك تالاش.

ناننى ئوخشاتقان تونۇرى،
ئاشنى ئوخشاتقان ھۆنىرى.

ئەجىردىن ھالاۋەت كېلۇر،
تەيياردىن مالامەت (كېلۇر).

ئۆيۈڭ ئاياغدا بولسا، قىزىڭنى مىراپقا بەر.

بىرى كۆڭۈلچەك يوقسۇل،
بىرى ئېرىنچەك يوقسۇل.

تەييار ئاشقا ئېغىز كۆپ.

زەر بىلەن ماختانما، يەر بىلەن ماختان.

كۆپ ئۇخلىغان بالدۇر قېرىيدۇ.

كۆچۈڭ يەتمىسە كۆتەرمە.

جان بازارغا كىرمەيدۇ.

ئوت كۆيگەن يەرنىڭ قىزىغى كەتسۇ، قىزىلى كەتمەس.

جىنىم دېسە جان سۆيۈنۈپتۇ.
ئاچنىڭ غېمى يېرىم نان.

ئاغرىقنىڭ ئالدىدا ئۆلۈم توغرىلىق سۆزلىمە.

بوشىغان چىش چىڭىماس.

تاتلىق يېگەن تەنگە راھەت،
ئاچچىق يېگەن جانغا (راھەت).

تام كونىرسا چاك،
كېسەل كونىرسا راك.

تېنى ساقىقا كۆندە تاماشا.

تاماقنىڭ قىلىپى يوق.

دەرمانسىزدا ئارمان تولا.

قورساق بىلەن پوقاقتا ئاۋىي يوق.

كېپەك يېگەن ئات يۈگرۈك بولماس.

كۆڭۈل تارتقان ئاش ھالال.

ئىت پادىشاھنى تونۇماس.

بىھۇدە ھەرىكەت بەلنى سۇندۇرار.

توپلىغۇچى: **مەمتىلى سايىت** (خوتەن ۋىلايەتلىك 1-ئوتتۇرا مەكتەپتىن)

مۇھەررىرى: **نۇرنىسا باقى**

ئاددى رىتسېپلار

△ ئاۋاز تۇتۇلۇپ قالسا، تۇرۇپ ئۇرۇقىنى سوقۇپ قايىنتىپ ئىچمىزنى بىر قانچە قېتىم غار-غار قىلىپ چايقسا ئوڭشۇلىدۇ.

△ كۈنجۈتنى نانغا ئارىلاشتۇرۇپ داۋاملىق يېسە شەھۋەتنى زىيادە قىلىدۇ.

△ بەدىياننى زەنجۇئىل بىلەن قايىنتىپ دائىم ئىچسە مەيدىنى پاكلايدۇ، يەللەرنى مەيدەپ كۆزگە روشەنلىك بېغىشلايدۇ.

△ ئىسسىق غىزادىن قورساق ئاغرىسا يېمىش جىگدىنى قايىنتىپ شەربەت قىلىپ ئىچسە ساقىيىدۇ.

△ تۇغماس ئايال ئەركەك چاچقاننى كاۋاپ قىلىپ يېسە پەرزەنت كۆرىدۇ.

△ ئەگەر مەزلۇم كىشىنىڭ ئەمچىكى ئاغرىسا ۋە شۇقىراش بولسا ①قىزىل لوۋىينى گۈل يېغى بىلەن چاپسا ساقىيىدۇ. بۇنىڭ مەنپەئەتى بولمىسا، زىغىرنى سىركە بىلەن ئارىلاشتۇرۇپ چاپسا ياخشى بولىدۇ.

△ كۆزدىن ياش ئاقسا قارا قوينىڭ قويرۇقىنى ئىگىر بىلەن كۆزگە ياقسا مەنپەئەت قىلىدۇ.

△ كۆزگە ئاق چۈشكەن بولسا قىزىل ئالمىنىڭ ئىچىنى ئويۇپ سېرىق ياغنى تىقىپ، ئالمىنى خېمىر ئارىسىغا ئېلىپ ئوتقا كۆمۈپ، خېمىر تازا پىشقاندا خېمىرنى تاشلىۋېتىپ ئالما بىلەن ياغنى ئىككى چېكىسىگە تاڭسا شىپا بولىدۇ.

△ چاچ-ساقالنى ھېلىلە، بىنەپشە سۈيى بىلەن پات-پات يۇيۇپ تۇرسا تېز ئاقىرىپ كېتىشنىڭ ئالدىنى ئالىدۇ.

△ سامساقنى چاۋا ياغ بىلەن پىشۇرۇپ چىش تۈۋىگە قويسا چىش ئاغرىقى توختايدۇ.

△ سامساقنى چاۋا ياغ بىلەن پىشىرىپ يەتتە كۈن يېسە ساقايمىغان يۆتەلگە شىپا بولىدۇ.

△ ياڭاق مېغىزى سېلىپ كۆمەچ ئېتىپ يېسە بۇۋاسىرغا مەنپەئەت قىلىدۇ.

△ پىياز ئۇرۇقىنى گۈل يېغى بىلەن يۇغۇرۇپ، ھەسەل بىلەن ئارىلاشتۇرۇپ يېسە مەيدىدىكى يەل تارقايدۇ، ئەگەر شېكەر بىلەن يېسە ②قولىنجىدىن خالاس تاپىدۇ.

△ مېكىياننى ئۇغرى تىكەن مېغىزى بىلەن سەمرىتىپ ئۇنىڭ يېغىنى خىرە بولغان كۆزگە سۈرتسە روشەن بولىدۇ.

توپلىغۇچى: مەتقاسىم ئابدۇراخمان

مۇھەررىرى: نۇرنىسا باقى

① بىر خىل دورىلىق ئۆسۈملۈك، ② بىر خىل كېسەللىك.

سەن يارىمنىڭ كويىدا

تورغاي تولا سايرايدۇ،
تورغايچىنىڭ قولىدا.
ئۆلۈپ كەتسەم ئارمان يوق،
سەن يارىمنىڭ كويىدا.

تاش ئاتتىم ئىشىكىڭگە،
قولۇپۇڭغا تەگسۇن دەپ.
سالام يازدىم ئولتۇرۇپ،
يۈرىكىڭگە تەگسۇن دەپ.

ئىشىكىڭدىن ئۆتەلمەيمەن،
سېنى ئەگىپ كېتەلمەيمەن.
دۇشمەن توسسا يولۇمنى،
مۇرادىمغا يېتەلمەيمەن.

ئۆيىڭىزدە بارمىكىن؟
ئاق توخۇم، ئاپئاق توخۇم.
سەن يارىمدىن ئايرىلىپ،
قانداق كېلىدۇ ئۇيقۇم.

ئاچچىق ئۆرۈكنى كېسىۋېتىمەن،
شاخ-شاخىنى قالىۋېتىمەن.
سەن مېنى ياد ئەتمىسەڭ،
مەن نېمىشقا ياد ئېتىمەن؟

دەريا سايغا ئاقىدۇ،
يارنىڭ سۆزى ياقىدۇ.
يىراقتىكى شۇ يارلار،
ئەمدى كىمگە باقىدۇ.

باغقا كىردىم غەم بىلەن،
گۈلنى ئۈزدۈم پەم بىلەن.
ئانىسى ساراڭ جادى،
ئۇننى سالدى دەم بىلەن.

ئەتىر گۈلنى ئۈزدۈم دەپ،
ھەپرەڭ گۈلنى ئۈزۈۋېتەمەڭ.
دۇشمەن سۆزىنى ئېشىتىپ،
ئۈمىدنى ئۈزۈۋېتەمەڭ.

ئېيتىپ بەرگۈچى: **مەرەمخان زايىر، ھېمىت مجىت** (توقسۇ ناھىيە ئۈچقات يېزا غوجىتۇرۇس كەنت 2-گۇرۇپپىدىن)

توپلىغۇچى: **ھەبىبۇللا مجىت، مۇشتاق كامال** (شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى ئەدەبىيات فاكولتېتى ئۇيغۇر ئەدەبىياتى 95-يىللىق 2-سىنىپتىن)

مۇھەررىرى: **يۇسۇپ ئىسھاق**

فولكلور ئاتالغۇلىرىغا ئىزاھات

قۇياش ئىلاھىغا چوقۇنۇش ("德乐查" 崇拜) : بۇ، ئېلۇنچۇن مىللىتىدە كەڭ تارقالغان ئاسمان جىسىملىرى ئېتىقادىنىڭ بىرى بولۇپ، قۇياش «شەپقەت ئىلاھى» دەپ قارىلىدۇ. كىشىلەر بالايى-ئاپەتكە ياكى پېشكەللىككە يولۇقسا، ئۆز ئارا رەنجىشىپ قالسا، قۇياش ئىلاھىغا تىۋىنىپ، بالايى-ئاپەت ۋە ئوڭۇشسىزلىقلاردىن قۇتۇلۇش ھەم بەخت-سائادەتكە ۋە ھەققانىيەتكە ئېرىشىش-نى تىلەيدۇ. بۇنىڭدىن باشقا، ھەر يىلى بىرىنچى ئاينىڭ بىرىنچى كۈنى قۇياش ئىلاھىغا ئاتاپ ياغىش قىلىدۇ.

ئاي ئىلاھىغا چوقۇنۇش ("别嘎" 崇拜) : بۇ، ئېلۇنچۇن مىللىتىدە كەڭ تارقالغان ئاسمان جىسىملىرى ئېتىقادىنىڭ بىرى بولۇپ، ئاي كېچىنى يورۇتىدىغان، تۈرلۈك ھايۋانلارنىڭ ھەرىكىتىنى كۆزىتىدىغان كۆزەتچى ئىلاھ دەپ قارىلىدۇ. كىشىلەر ئوۋغا چىقىپ، بىر نەچچە كۈنگىچە ئولجىغا ئېرىشەلمىسە، ئۆيىنىڭ سىرتىغا بىر قورۇق داسنى قويۇپ، داسنىڭ يېنىدا يۈكۈنۈپ ئولتۇر-غىنىچە ئايغا باش قويۇپ، ئولجا تىلەيدىغان، ئەتىسى سەھەردە داسقا قانداق قۇشنىڭ پېيى ياكى ھايۋاننىڭ تۈكى چۈشسە، شۇ خىل قۇش ياكى ھايۋان ئوۋلىنىدۇ، دەپ قارايدىغان ئادەت ئېلۇنچۇن مىللىتىدە ھېلىمۇ بار.

تاشقا چوقۇنۇش (石崇拜) : بۇ، تەبىئەت ئېتىقادچىلىقىنىڭ بىرى بولۇپ، يېزۇ مىللىتىدە كۆپ تارقالغان. يېزۇلاردا ئۆيلىنىپ تېخى پەرزەنت كۆرمىگەن ئەرلەر ھەر يىلى 2-ئايدىكى ئەجدىھا ياغىشىدىن كېيىن، ئىككى دەرەخنىڭ ئالدىغا تىكلەپ قويۇلغان ئىككى دانە سوزۇنچاق تاشنى (بۇ تاشلارنىڭ بىرى ئەركەك، بىرى چىشى دەپ قارىلىدۇ) بىردىن كۆتىرىپ، دەرەخنى چۆگىلەيدىغان، ئەتراپتىكى يىگىتلەر ئۇلارغا سۇ چاچىدىغان، بۇنىڭ بىلەن تاش ئىلاھىدىن پەرزەنت تىلەيدىغان ئادەت بار.

تۆت تىنلىغ (ھايۋان) ئېتىقادى (崇拜四灵) : بۇ، ئاساسەن خەنزۇ مىللىتى ئارىسىدا تارقالغان ھايۋانات ئېتىقادى بولۇپ، بۇ تۆت تىنلىغ، يەنى تۆت خىل ھايۋان — ئەجدىھا، سۇمرۇغ، چىلىن (麒麟) ۋە تاشپاقىدىن ئىبارەت. مۇشۇ ئېتىقاد بويىچە، چىلىن كىشىلەرگە ئامەت كەلتۈرىدىغان، سۇمرۇغ مال-مىنى تىنجىتالايدىغان، تاشپاقا غايىبتىن بىشارەت بېرەلەيدىغان، ئەجدىھا كۈچ-قۇۋۋەت ئاتا قىلالايدىغان ھەم ئۆزگىرەلەيدى-غان ئىلاھى قۇدرەتكە ئىگە دەپ قارالغان.

ئەجدىھاغا چوقۇنۇش (崇拜龙) : بۇ، ھايۋانات ئېتىقادىنىڭ بىرى بولۇپ، قەدىمكى دەۋرلەردە خەنزۇ مىللىتى ئارىسىدا تارقالغان. ئەجدىھا رىۋايەتلەردىكى تۆت تىنلىغنىڭ بىرى بولغان خىيالى ھايۋان بولۇپ، ئىلاھ ۋە كىشىلەرگە ياخشىلىق ئاتا قىلىدىغان ھەم ئۆزگىرەلەيدىغان سۇ، يامغۇرنى ئىلكىدەپ تۇرغان سېھرىي كۈچكە ئىگە دەپ ئۇلۇغلانغان، ئەجدىھا ھازىرمۇ غالىبلار-نىڭ ۋە كۈچ-قۇدرەتنىڭ سىمۋولى قىلىنىدۇ.

سۇمرۇغقا چوقۇنۇش (崇拜凤) : بۇ، ھايۋانات ئېتىقادىنىڭ بىرى بولۇپ، ئاساسەن خەنزۇ مىللىتى ئارىسىدا تارقالغان. سۇمرۇغ رىۋايەتلەرد-كى تۆت تىنلىغنىڭ بىرى دەپ قارالغان خىيالى ھايۋان ھەم قۇشلار شاھى بولۇپ، ئۇ پەيدا بولغاندا، ئاسمان گۈلدۈرلەشتىن توختارمىش،

قار-بوران، يامغۇر-يېشىن تىنجىپ، يەر-جاھان ئەمىن تاپارمىش. ئۇ، ناختا-ئۇسسۇلغا ماھىر، ئالىجاناپ ھەم زىل بولۇپ، توغراقتىن باشقا دەرەخكە قونماسمىش، يامبۇلاق مۇسىدىن باشقىسىنى يېمەسمىش، شاراپ بولىقىدىن باشقىسىنىڭ سۈيىنى ئىچمەسمىش ۋە كىشىگە ياخشىلىق ھەم بەخت ئاتا قىلارمىش. شۇڭا، ئۇ ياخشىلىق ۋە ئالىجاناپلىققا سىمۋول قىلىنىدۇ.

چىلىنغا چوقۇنۇش (崇拜麒麟): بۇ، ھايۋانات ئېتىقادىنىڭ بىرى بولۇپ، ئاساسەن خەنزۇ مىللىتى ئارىسىدا تارقالغان. چىلىن رىۋايەتلەردىكى تۆت تىنلىغنىڭ بىرى بولۇپ، «مېھرىبان، قۇتلۇق» ھايۋان دەپ ئۇلۇغلانغان ۋە ئۇنىڭ ھايات-ماماتى خانلىقنىڭ قۇدرەت تېپىشى ۋە ھالاك بولۇشىدىن بىشارەت بېرىدۇ، دەپ قارالغان ھەمدە ياخشىلىققا سىمۋول قىلىنغان. خەلق ئارىسىدا چىلىنغا تېپىنسا پەرزەنتلىك بولىدۇ، دەيدىغان ئادەت بار.

تاشپاقىغا چوقۇنۇش (崇拜龟): بۇ، ھايۋانات ئېتىقادىنىڭ بىرى بولۇپ، ئاساسەن خەنزۇ مىللىتى ئارىسىدا تارقالغان. تاشپاقا تۆت تىنلىغ ئىچىدە رېئاللىقتا مەۋجۇت بولغان بىردىن بىر ھايۋان بولۇپ، ئاسماندىن چۈشكەن، ياخشىلىق ۋە يامانلىقتىن بىشارەت بېرەلەيدۇ، ئۇ، ئىلاھ بىلەن ئىنسانلار ئوتتۇرىسىدىكى ئەلچى، دەپ ئۇلۇغلانغان.

كاككۇكقا چوقۇنۇش (崇拜布谷): بۇ، ھايۋانات ئېتىقادىنىڭ بىرى بولۇپ، خانى مىللىتى ئارىسىدا تارقالغان. خانى مىللىتىنىڭ ئېتىقادى بويىچە، كاككۇك ئاسمان ئىلاھىنىڭ ئەۋەتىشى بىلەن بۇ دۇنياغا كەلگەن بولۇپ، ئەتىيازدىن خەۋەر بېرەرمىش. خەلق ئارىسىدا، كاككۇكنىڭ سايرىشىنى تۇنجى ئاڭلىغاندا، «ئاڭلىدىم» دەپ جاۋاب بېرىدىغان، بۇنىڭ بىلەن، بۇ يىل زىرائەتلەردىن مول ھوسۇل ئالىدىغان، چارۋا-ماللىرىمىز كۆپىيىدىغان، پۈتۈن بىر يىلنى باياشاتلىق ئىچىدە خاتىرجەم ئۆتكۈزىدىغان بولىدۇق، دەپ قارايدىغان ئادەت بار.

«ئوت ئىگىسىگە» چوقۇنۇش (崇拜火主): بۇ، ئەجداد ئېتىقادچىلىقنىڭ بىرى بولۇپ، ئېۋېنكى مىللىتى ئارىسىدا كەڭ تارقالغان. مۇشۇ ئېتىقاد بويىچە، ئوتنى ياشانغان بىر ئىلاھە باشقۇرارمىش. مۇبادا بىرەر ئائىلىدە ئوت ئۆچۈپ قالسا، شۇ ئائىلىنىڭ يىلتىزى قۇرارمىش، شۇڭا خەلق ئارىسىدا ئوتنى ئۆچۈرۈپ قويماسلىق، ھەتتا ئۆي كۆچكەندىمۇ ئوتنى ئۆچۈرۈپ قويماسلىق كېرەك دەيدىغان ئەقىدە بارلىققا كەلگەن ۋە ئوتقا سۇ سەپمەسلىك، پاسكىنا نەرسىلەرنى تاشلىماسلىق، قىز-ئاياللار ئوتتىن ئاتلاپ ئۆتمەسلىك دەيدىغان تابۇ ئادەتلىرى شەكىللەنگەن.

ياماراجاغا چوقۇنۇش (崇拜"阎王"): بۇ، خەنزۇ مىللىتى ئارىسىدا تارقالغان تەڭرى ئېتىقادىنىڭ بىرى بولۇپ، "阎王" سۆزى سانسكرىتچىدىكى «دوزاق ھۆكۈمدارى» دېگەن مەنىنى بىلدۈرىدىغان ياماراجا (yamaraja) سۆزىدىن ئۆزلەشتۈرۈلگەن. ياماراجا ئەسلىدە ھىندىلارنىڭ قەدىمكى ئەپسانىلىرىدىكى بىر ئىلاھ بولۇپ، بۇددا دىنى جۇڭگوغا تارقالغاندىن كېيىن، تەدرىجىي ھالدا خەنزۇلار تەرىپىدىن ئۇلۇغلىنىشقا باشلىغان. بۇ ئېتىقاد بويىچە، ياماراجا ئۇ دۇنيانىڭ ئىشلىرىغا ئىگىدارچىلىق قىلىپ، ئىنسانلارنىڭ ھايات-ماماتىنى بەلگىلەرمىش ھەمدە ئىنسانلارنىڭ پانى دۇنيادىكى قىلمىشلىرىغا ئاساسەن، ئاخىرەتتە ئۇلارنى جازالارمىش ياكى مۇكاپاتلارمىش.

تۈزگۈچى: **ئارسلان ئابدۇللا**

مۇھەررىرى: **يۈسۈپ ئىسھاق**

تۆت ساندۇق

بىر دېھقان ئېتىزدىن يېنىپ ئۆيىگە كېلىۋاتقان ئىشەك ئالدىدا تۇرغان ئىكەن، سودىگەر سىياقىدىكى بىر كىشى بىر ئىشەكنى ھەيدەپ كېلىپ قاپتۇ. ئىشەككە بىر-بىرىگە ئوخشىمايدىغان تۆت ساندۇق ئارتىلغان ئىكەن. دېھقان قىزىقىپ ساندۇقنى ئالماقچى بولۇپ سودىگەردىن سوراپتۇ:

— ھەي، سودىگەر، بۇ ساندۇقلارنى ساتامسەن؟

— نېمە ئۇقەت قىلسەن؟ — دەپ سوراپتۇ سودىگەر يالدۇرۇپ.

— دېھقانمەن، — دەپتۇ دېھقان راستىنى ئېيتىپ.

— دېھقان بولساڭ، ساتمايمەن! — دەپتۇ سودىگەر.

— كىمگە ساتىسەن؟ — سوراپتۇ دېھقان ئۆزىنىڭ كۆزى چۈشكەن ساندۇقنى تۇتۇپ تۇرۇپ.

— تۇتقان ساندۇقىڭنىڭ ئىچىدە زالىملىق بار. بۇنى پادىشاھقا ساتىمەن، — دەپتۇ سودىگەر. دېھقان قولىنى ئىككىنچى ساندۇققا يۆتكەپ سوراپتۇ:

— بۇنىچۇ؟

— بۇ ساندۇقتا ئادەم بار، — دەپتۇ سودىگەر، — ئالىملارغا ساتىمەن.

دېھقان بۇ سودىگەرنىڭ سۆزىگە ئەجەبلىنىپ، ئۈچىنچى ساندۇقنى تۇتۇپ، يەنە سوراپتۇ:

— بۇنى كىمگە ساتىسەن؟

— بۇ ساندۇقتا بېخىللىق بار، كىم ئەڭ باي بولسا شۇنىڭغا ساتىمەن، — دەپتۇ سودىگەر. دېھقان ئاخىرقى ساندۇقنى تۇتقان ئىكەن، سودىگەر دېھقانغا قاراپ:

— بۇ ساندۇقنىمۇ تۇتما، بۇنىمۇ ساڭا ساتمايمەن، — دەپتۇ. دېھقان سوراپتۇ:

— بۇنى كىمگە ساتىسەن؟

— بۇ ساندۇقتا ھىيلە-مىكىر بار، بۇنى مۇشۇ ئالەمدىكى قازىلارغا ساتىمەن، — دەپتۇ-دە، ئىشىكنى ھەيدەپ كېتىپ قاپتۇ. دېھقان ھەيران بولۇپ تۇرۇپ قاپتۇ.

ئېيتىپ بەرگۈچى: ئابدۇللا باسىق

(ئىلى ۋىلايىتى توققۇز تارا ناھىيەسى)

توپلىغۇچى: تۇرسۇن زىردىن

مۇھەررىرى: نۇرنىسا باقى

«مىللەتلەر فولكلور مەدەنىيىتى ۋە ھازىرقى زامان جەمئىيىتى خەلقئارا ئىلمىي مۇھاكىمە يىغىنى» ئۈرۈمچىدە ئېچىلدى

جۇڭگو ئىجتىمائىي پەنلەر ئاكادېمىيىسى ئەدەبىيات ئىنستىتۇتى، جۇڭگو ئىجتىمائىي پەنلەر ئاكادېمىيىسى ئاز سانلىق مىللەتلەر ئەدەبىيات ئىنستىتۇتى، شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى، شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ئەدەبىيات-سەنئەتچىلەر جەمئىيىتى بىرلىكتە ئۇيۇشتۇرغان «مىللەتلەر فولكلور مەدەنىيىتى ۋە ھازىرقى زامان جەمئىيىتى خەلقئارا ئىلمىي مۇھاكىمە يىغىنى» 1997-يىل 8-ئاينىڭ 15-كۈنىدىن 17-كۈنىگىچە ئۈرۈمچىدە ئېچىلدى.

يىغىنغا مەملىكىتىمىز ۋە چەت ئەللەردىن بولۇپ 90 دىن ئارتۇق ئالىم ۋە مۇتەخەسسىس قاتناشتى.

يىغىنغا ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى مىجىت ناسىر، جۇڭگو ئىجتىمائىي پەنلەر ئاكادېمىيىسى ئەدەبىيات ئىنستىتۇتى، ئاز سانلىق مىللەتلەر ئەدەبىيات ئىنستىتۇتىنىڭ باشلىقى جاڭ جۇن، ئاپتونوم رايونلۇق پارتكوم تەشۋىقات بۆلۈمىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى، ئاپتونوم رايونلۇق ئەدەبىيات-سەنئەتچىلەر بىرلەشمىسى پارتگورۇپپىسىنىڭ شۇجىسى دۆۋەن تۇڭخۇا، شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى پارتگورۇپپىسىنىڭ شۇجىسى باۋدۇڭچۈەن، جۇڭگو ئىجتىمائىي پەنلەر ئاكادېمىيىسى ئاز سانلىق مىللەتلەر ئەدەبىيات ئىنستىتۇتىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى لاڭ يىڭ، ئاپتونوم رايونلۇق ئەدەبىيات-سەنئەتچىلەر بىرلەشمىسىنىڭ مۇئاۋىن رەئىسلىرى لىيۇ بىڭ، ئابلىمىت سادىق، ئاپتونوم رايونلۇق ئەدەبىيات-سەنئەتچىلەر بىرلەشمىسىنىڭ پەخرىي رەئىسى، ئاتاقلىق ماناسچى يۈسۈپ مامايلار قاتناشتى.

بۇ قېتىمقى خەلقئارا ئىلمىي مۇھاكىمە يىغىنغا گېرمانىيە، ياپونىيە، تۈركىيە، قازاقىستان، قىرغىزىستان قاتارلىق دۆلەتلەردىن كەلگەن فولكلورشۇناس ئالىملارنىڭ ئىچىدە تۈركىيە ئاتا تۈرك تىل ۋە تارىخ تەتقىقات جەمئىيىتىنىڭ باشلىقى، پروفېسسور، دوكتور رىشات گەنجى ئەپەندى، تۈركىيە ئېگەي ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ پروفېسسورى، تۈرك دۇنياسى تەتقىقات ئىنستىتۇتىنىڭ مۇدىرى دوكتور فىكرەت تۈركمەن ئەپەندى، ياپونىيە خەلقئارا دوستلۇق مەدەنىيەت ئالماشتۇرۇش جەمئىيىتىنىڭ باشلىقى دوكتور سېخىئو شىباتا ئەپەندى، گېرمانىيە بونن ئۇنىۋېرسىتېتى ئوتتۇرا ئاسىيا تەتقىقات ئورنىنىڭ تەتقىقاتچىسى، دوكتور ۋېرنېر بانك ئەپەندى قاتارلىقلارمۇ بار.

www.uyghurkitap.com

يىغىنىنىڭ ئېچىلىش مۇراسىمىدا مىجىت ناسىر مۇھىم سۆز قىلدى. ئۇ مۇنداق دېدى: « فولكلور مىراسچانلىقتا ئىگە خەلق مەدەنىيىتى. ئۇ مۇئەييەن دەۋر ۋە مۇئەييەن جەمئىيەتنىڭ سىياسىي، ئىقتىسادى، پەلسەپە، دىن، ئەدەب-ئەخلاق ھەمدە قىممەت يۈنىلىشىنىڭ ئومۇمىيۈزلۈك ئەكس ئېتىشىدىن ئىبارەت. ئۇ، خەلقنىڭ ئىجتىمائىي تۇرمۇشىدا ناھايىتى مۇھىم رولىنى جارى قىلدۇرۇپ كەلمەكتە. ھازىرقى جەمئىيەتتە ھەر قايسى مىللەتلەرنىڭ فولكلور مەدەنىيىتى ئۆزىدىكى ئەنئەنىۋىيلىكنى ساقلاپ قالغاندىن سىرت يەنە ئىقتىساد ۋە جەمئىيەتنىڭ تەرەققى قىلىشىغا ئەگىشىپ ئۆزگەرمەكتە. بۇ قېتىمقى يىغىندا ھەر قايسى دۆلەتتىن كەلگەن ئالىملار كەڭ دائىرىدە ئىلمىي ئالماشتۇرۇش ئېلىپ بېرىش ئارقىلىق فولكلورنىڭ ھازىرقى زامان جەمئىيىتىدىكى تەرەققىيات ۋە ئۆزگەرىشلىرىنىڭ قانۇنىيەتلىرى، ھەر قايسى مىللەتلەر فولكلور ئەنئەنىسىنىڭ نىسبىي مۇقىملىقى ۋە ئۇنىڭ ھازىرقى ئىجتىمائىي تۇرمۇشقا كۆرسىتىدىغان تەسىرى، شۇنداقلا فولكلور مەدەنىيىتىنىڭ ۋارىسچانلىقى بىلەن يېڭىلاش قاتارلىق مەسىلىلەر ئۈستىدە چوڭقۇر مۇھاكىمە ئېلىپ بارىدۇ. بۇ ھەر قايسى مىللەتلەرنىڭ مۇنەۋۋەر فولكلور مەدەنىيەت ئەنئەنىسىنى جارى قىلدۇرۇپ، يامان، ناچار ئۆرپ-ئادەتلەرنى ئۆزگەرتىپ، ساغلام، ئىلغار ھازىرقى زامان مەنىۋى مەدەنىيىتىنى بەرپا قىلىپ، ئىجتىمائىي تۇرمۇشنىڭ ھەر قايسى ساھەلىرىدە ئىقتىساد بىلەن جەمئىيەتنى بىرلىكتە تەرەققىي قىلدۇرۇشتا ناھايىتى مۇھىم ئەھمىيەتكە ئىگە.» مىجىت ناسىر شىنجاڭنىڭ ئىسلاھات، ئىشكنى ئېچىۋېتىشتىن كېيىنكى ئۆزگىرىشلىرى ۋە كەلگۈسى تەرەققىيات ئىستىقبالى ھەققىدە قىسقىچە توختالغاندىن كېيىن مۇنداق دېدى: « جەمئىيەتتە مۇشۇنداق چوڭقۇر ئۆزگىرىش بولۇۋاتقان دەۋردە شىنجاڭدا مانا مۇشۇنداق ئىلمىي مۇھاكىمە يىغىنى ئېچىش بىزنىڭ شىنجاڭنىڭ ئىسلاھات، ئېچىۋېتىش، سوتسىيالىستىك زامانىۋىلاشتۇرۇشنى ئىشقا ئاشۇرۇش ئەمەلىيىتى جەريانىدا فولكلور مەدەنىيىتى ساھەسىدە دۇچ كەلگەن بىر قىسىم مۇھىم نەزەرىيە ۋە سىياسەت مەسىلىلىرىنى توغرا چۈشىنىشىمىز ۋە ھەل قىلىشىمىزغا ياردەم بېرىدۇ. بۇ بىز ئۈچۈن ئىنتايىن پايدىلىق.»

ئىلمىي مۇھاكىمە يىغىنىغا قاتناشقان ئالىم، مۇتەخەسسىسلەر چوڭ يىغىن ۋە گۇرۇپپا يىغىنلىرىدا ئۆزلىرىنىڭ ئىلمىي ماقالىلىرىنى ئوقىدى ھەمدە « مىللەتلەر فولكلور مەدەنىيىتى ۋە ھازىرقى زامان جەمئىيىتى » دېگەن باش تېمىنى چۆرىدىگەن ھالدا كەڭ كۆشادە مۇھاكىمە يۈرگۈزۈپ پىكىر ئالماشتۇردى. ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ ئىلمىي ماقالىلىرىدا فولكلورنى ئىجتىمائىي ئۆزگىرىشلەر بىلەن بىرلەشتۈرۈپ تەتقىق قىلىش ئارقىلىق نەزەرىيىۋى تەتقىقاتنى ئىجتىمائىي تەرەققىياتقا پايدىلىق يۈنىلىشكە قاراتقان. ئۇلار ماقالىلىرىدا ئەدەبىي ئەسەرلەردىكى فولكلور ئەنئەنىلىرى، فولكلور مەدەنىيىتىنىڭ ئۆزگىرىش قانۇنىيەتلىرى، ئەنئەنىۋى ئاش، پسخىكا، ئەخلاق ۋە قىممەت

قارشىدىكى ئۆزگىرىشلەرنىڭ قانۇنىيەتلىرى، ماددىي فولكلور قاتارلىق مەسىلىلەر ئۈستىدە ئەترا پلىق مۇھاكىمە يۈرگۈزگەن.

بۇ قېتىمقى خەلقئارالىق ئىلمىي مۇھاكىمە يىغىنىنىڭ بىر ئالاھىدىلىكى شۇكى، چوڭقۇر ئىجتىمائىي ئۆزگىرىش بولىۋاتقان دەۋردىكى ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ فولكلور مەدەنىيىتى ۋە ئۆرپ-ئادەتلىرى مۇھاكىمە قىلىنغان ماقالىلار يىغىنغا سۇنۇلغان ماقالىلارنىڭ مۇتلەق كۆپچىلىكىنى تەشكىل قىلىدۇ.

بۇ ئىلمىي مۇھاكىمە يىغىنغا ئاپتونوم رايونىمىزدىن 40 تىن ئۇشۇق ھەر مىللەت فولكلورشۇناسلار قاتناشتى. ئۇلارنىڭ ئىلمىي ماقالىلىرىنىڭ تېمىلىرىمۇ فولكلور مەدەنىيىتىنىڭ ھەر قايسى تەرەپلىرىنى، يەنى ئەدەبىي ئىجادىيەتتىكى فولكلور ئەنئەنىسىنىڭ ئىپادىلىرى، ئارخىئولوگىيەلىك تېپىلمىلاردىكى فولكلور ئەنئەنىلىرى، ئەنئەنىۋى ئېتىقادلار، بازار ئىقتىسادى ۋە سودا ئەنئەنىسى قاتارلىقلارنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ.

بىز بۇ قېتىمقى ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ فولكلور تەتقىقاتچىلىقىدا جانلىنىش، ئىلگىرىلەش، چوڭقۇرلىشىش، كۆپ خىللىشىش ۋەزىيىتىنىڭ بارلىققا كېلىۋاتقانلىقىنى، تەتقىقات قوشۇنىمىزنىڭ يوقلۇقتىن بارلىققا كېلىپ پەيدىنپەي يېتىلىۋاتقانلىقىنى، بولۇپمۇ بىر تۈركۈم ياش تەتقىقاتچىلىرىمىزنىڭ يېتىشىپ چىقىۋاتقانلىقىنى كۆردۇق. بۇ كىشىنى تولىمۇ خۇشال قىلىدۇ.

بۇ قېتىمقى خەلقئارا فولكلور ئىلمىي مۇھاكىمە يىغىنىنىڭ ئۈرۈمچىدە ئېچىلغانلىقى فولكلور بايلىقى مول، تەتقىقات نىسبەتەن ئاجىز تۇرىۋاتقان ئاپتونوم رايونىمىزدىكى ھەر مىللەت فولكلور تەتقىقاتچىلىرى ئۈچۈن ناھايىتى ياخشى بىر پۇرسەت بولدى. ئۇلار مەملىكەت ئىچى ۋە سىرتىدىن كەلگەن ئالىم، مۇتەخەسسىسلەر بىلەن ئىلمىي نۇقتىنەزەرلىرىنى ئالماشتۇرۇش ئارقىلىق نەزەر دائىرىسىنى كېڭەيتتى.

يىغىندىن كېيىن مەملىكەت ئىچى ۋە سىرتىدىن كەلگەن ئالىم، مۇتەخەسسىسلەر تۇرپاندىكى مىڭ ئۆي، يارغول قەدىمىي شەھىرىنى، بۇغدا كۆلى قاتارلىق جايلارنى زىيارەت قىلدى. بۇ جەرياندا ھەر مىللەت خەلق ئاممىسىنىڭ تۇرمۇشىنى، ئۆرپ-ئادەتلىرىنى، شىنجاڭنىڭ ئىسلاھات-ئېچىۋېتىشتىن كېيىنكى غايەت زور ئۆزگىرىشلىرىنى ئۆز كۆزى بىلەن كۆرۈپ، ئىنتايىن چوڭقۇر تەسىراتقا ئىگە بولدى.

شۇنىڭغا چوڭقۇر ئىشىنىمىزكى، «مىللەتلەر فولكلور مەدەنىيىتى ۋە ھازىرقى زامان جەمئىيىتى خەلقئارا ئىلمىي مۇھاكىمە يىغىنى» خەلقئارادا «فولكلور مەدەنىيەت غەزىنىسى» دېگەن نامغا ئىگە بولغان ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ فولكلور تەتقىقاتچىلىقىنى جانلاندۇرۇش، راۋاجلاندۇرۇش ۋە دۇنياغا يۈزلەندۇرۇشتە تۈرتكىلىك رول ئوينايدۇ.

ئۈچ كۈن داۋام قىلغان بۇ قېتىمقى خەلقئارا ئىلمىي مۇھاكىمە يىغىنى ئۆزىنىڭ بارلىق كۈنتەرتىپلىرىنى تولۇق ئورۇنلاپ، غەلىبىلىك ئاخىرلاشتى.

مۇختار مۇھەممەت

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

美拉斯

1997年第四期 （季刊）

（总第46期） 每季中月20日出版发行

一对玫瑰……朱录者：帕孜力·穆罕默德（1）
情歌儿束……采录者：素帕洪·沙吾如吾（5）
论维吾尔禁忌……克比努尔·穆罕默德（7）
玛木耐克与胡尼孜克……采录者：穆塔力甫·帕力塔吉（12）
论突厥民族婚礼中的“撒礼”习俗……费克热提·吐尔克曼（44）
依沙木的新笑话……采录者：麻合木提·穆罕默德（51）
生命之水的传说……采录者：买买提明·艾依提（56）
马鞍的传说……采录者：阿布来提·吾布力卡斯木（56）
旱獭的传说……采录者：穆塔力甫·穆罕默德（57）
有关托库扎克地名的来历……（58）
谚语几组……采录者：买买提艾力·沙依提（59）
买尼历拉巴奴……采录者：热比亚·艾买提（61）
四个箱子……采录者：吐尔逊·孜尔丁（90）
“民族民俗文化与当代社会国际学术讨论会”在乌市召开……
……穆合塔尔·穆罕默德（91）

主编：阿·沙迪克
副主编：亚森·孜拉力
责任编辑：玉苏甫·依沙克

ئىزلار

① ② ئىسمائىل

③ ئەرشىدىن توختى

④ ئابلىكىم فوتوسى

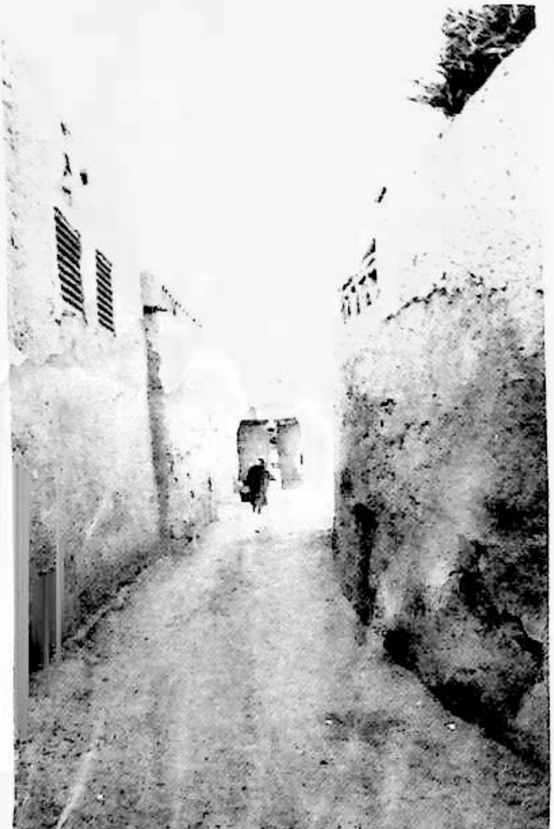

1

2 3

4

مىراس 1997 - يىل 4 - سان (ئومۇمىي 46 - سان)

Heritaga Uigur Foik Leterature (Quarterly) 美拉斯 （维吾尔文）

«مىراس» ژۇرنىلى تەھرىر بۆلۈمى تۈزدى. ش ئۇ ئا ر خەلق ئەدەبىيات - سەنئەتچىلەر جەمئىيىتى نە-
شر قىلدى. ئادرېسى: ئۈرۈمچى ئىتتىپاق يولى 51 - قورۇ. تېلېفون: 2866174. پوچتا نومۇرى: 830001.
ئۈرۈمچى پاراۋانلىق باسمازاۋۇتىدا بېسىلدى. ئۈرۈمچى پوچتا ئىدارىسىدىن تارقىتىلىدۇ. جايلاردىكى
پوچتا ئىدارىلىرى مۇشتەرى قوبۇل قىلىدۇ. مەملىكەت بويىچە بىرلىككە كەلگەن نومۇرى:
CN65-1130/1. خەلقئارالىق نومۇرى: ISSN1004-3829. ۋەكالەت نومۇرى: 60 — 58. باھاسى 3.00 يۈەن.

编辑：《美拉斯》编辑部 出版：新疆维吾尔自治区民间文艺家协会（乌市团结路51号） 电话：2866174
印刷：乌鲁木齐福利印刷厂。 发行：乌鲁木齐市邮局 订阅：全国各地邮局。 国内统一刊号
CN65－1130/1 国外统一刊号：ISSN1004－3829邮编：830001 刊号58－60定价：3.00元

ISSN 1004-3829